

352
első fejelet

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

2

*GEREVICH TIBOR, HUSZTI JÓZSEF, NÉMETHY
KÁROLY, VÁRADY IMRE, GÁLDI LÁSZLÓ, KARDOS
TIBOR, KÁRAY KÁLMÁN, IBRÁNYI ISTVÁN,
KOLTAY-KASTNER JENŐ TANULMÁNYAI*

ISTITUTO ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET

1942

2

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PUBBLICAZIONE UFFICIALE DELL'ISTITUTO
ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
PRESIEDUTO DALL'ECC. BALBINO GIULIANO,
DIRETTO DAL DOTT. ALDO BIZZARRI * SEDE
CENTRALE A BUDAPEST * SEZIONI E DELE-
GAZIONI A DEBRECEN, KASSA, KOLOZS-
VÁR, PÉCS, SZEGED, GYŐR, MAROSVÁSÁR-
HELY, NAGYVÁRAD, SZABADKA, ÚJVIDÉK.

Országos Széchényi Könyvtár

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

TARTALOM

	Oldal
GEREVICH TIBOR: <i>Olasz-magyar művészeti kapcsolatok</i>	161
HUSZTI JÓZSEF: <i>Tito Vespasiano Strozza magyar vonatkozású beszédjogalmazványa</i>	170
NÉMETHY KÁROLY: <i>A Budapesten feltárt legújabb római építmények</i>	178
VÁRADY IMRE: <i>«Az olasz irodalom a magyar köztudatban» (hozzászólás)</i> ...	203
GÁLDI LÁSZLÓ: <i>A Carducci-fordító Kosztolányi</i>	215
KARDOS TIBOR: <i>A középkori olasz-magyar művelődési kapcsolatok kérdése</i> ...	224
KARAY KÁLMÁN: <i>Az olasz korporatív jog fogalma</i>	234
IBRÁNYI ISTVÁN: <i>A személyi jog az új olasz magánjogi törvénykönyvben</i> ...	241
KOLTAY-KASTNER JENŐ: <i>Cola di Rienzo élete (I.)</i>	268
KÖNYVISMERTETÉSEK — Polgár Vilmos: Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben (<i>R. Mosca</i>) — Machiavelli: <i>Il Principe</i> . Lányi Margit fordításában (<i>R. Pian</i>) — Szalontay Gyula: <i>Olaszok vezére — Magyarok barátja (R. Pian)</i> — Barabás Tibor: <i>Máglyák Firenzében (O. Degregorio)</i> — Az olasz irodalom kincsháza. Szerk. Ruzicska Pál (<i>R. Pian</i>)	290
ANTOLÓGIA — Machiavelli: «Elmélkedések Titus Livius első tíz könyvéről» c. művéből részletek (Ford. <i>Ruzicska Pál</i>) — Leopardi: <i>Ruysch Frigyes és mumiái</i> . Párbeszéd az «Operette morali» c. kötetből (Ford. <i>Móritz György</i>)	296
ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK	306
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	317

1942/XX MÁRCIUS—ÁPRILIS

FŐSZERKESZTŐ
ALDO BIZZARRI

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ
PÁLINKÁS LÁSZLÓ

Országos Széchényi Könyvtár

Szerkesztőség : Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon : 388-128 és 184-403

Kiadóhivatal : Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon : 187-947 és 185-618

Évi előfizetés 20 P. Alapító előfizetési díj 100 P. Egyes szám ára 4 P.
Postatakarékpénztári csekkszámra száma : 16,853

Megjelenik kéthavonként 160 oldalas kötetekben

OLASZ-MAGYAR MŰVÉSZETI KAPCSOLATOK

A két nép, a magyar és az olasz közötti összeköttetések egyik vonalon sem futottak biztosabban és ezer éven át szinte megszakítás nélkül, mint a művészet sínpárján. A politikai kapcsolatok időnként megszakadhattak vagy lazulhattak, az egyháziakat a XVI. és a XVII. században megzavarhatta a protestantizmus, az irodalmiak, nyelvünk elszigeteltsége, vagy nemzeti irodalmunk késői ébredése folytán, a legutóbbi időkig csak gyér és egyoldalú lehetett: a művészetiék folytonosak és nem ritkán kölcsönösek voltak.

Az okok sokfélék és könnyen érthetők. Történetiek, földrajziak, de nem utolsó sorban lélektaniak is. Utalhatunk a vezérek kora óta fennálló politikai, utóbb, kivált Szent István, az Anjouk és Mátyás korában a szoros dinasztikus kapcsolatokra. Hivatkozhatunk a Szentszékhez fűződő, állandó összeköttetésekre, amelyeknek kihatását a művészetre nem kell bővebben indokolni. Kiemelhetjük az olasz eredetű szerzeteseknek, különösen a bencésrendnek érdemeit művészetünk első, románstílusú korszakában. Rámutathatunk a római zarándoklatoknak, másrészt pedig az Örök Városon kívül más művészeti központok és műbarát olasz udvarok felé irányuló sűrű követjárásoknak művészetet közvetítő szerepére. Emlékeztethetünk a Velence és Ravenna, majd Firenze felé vezető kereskedelmi utak jelentőségére, amelyek a pannóniai római uralom óta összekötötték hazánk földjét Rómával, közeli és távoli tartományaival s amelyek főútvonala már a magyarság megtelepülésének első századaiban mint «Strata Hungarorum» volt ismeretes. Nagy-

ban előmozdították az olasz-magyar művészeti kapcsolatokat természetesen maguk a művészek, a Magyarországon olykor egész rajokban dolgozó olasz és az Itáliába került magyar mesterek, valamint a művészeti alkotások kölcsönös vándorútja. Ez érintkezéseket valóban bensőséges és termékennyé azonban a két országnak sok tekintetben hasonló kulturális atmoszférája, a két népnek rokon lelki vonásai és szellemi fogékonysága, a művészi képzelet rokon ihletése tették.

Kétségtelen, hogy e kapcsolatok a magyar művészetnek nagyobb hasznot hajtottak, mint az olaszoknak. Elsősorban azért, mert az utóbbi, egészen a XIX. századig, nemcsak a miénk fölött állott, de nem egy korszakában, az ókeresztény-korban, a reneszánsz és a barok idején az egész európai művészetnek stílustermelő irányítója volt. Jólal többet adott az egész Európának, mint amennyit az Alpokon túli országoktól kapott. Több olasz mester dolgozott is Magyarországon, mint fordítva, s aránytalanul nagyobb volt az olasz művészi alkotások behozatala. A két ország művészetének egymáshoz való viszonyát nem is a művészek cserejének statisztikáján vagy a műkincsek exportjának és importjának könyvelési adatain akarjuk lemérni. Az olasz művészek mint mesterek jöttek hozzánk s itt tanítványokra, követőkre találtak. Az olasz művészet áramlatait vezették be, új stílusokat ültettek át, melyek nyomukban gazdagon kivirágzottak a magyar talajban és sajátos zamatú gyümölcsöt érleltek. A magyar művészek, festők, szobrászok, ötvösök és miniátorok mint az olasz művészet buzgó munkatársai mentek le Itáliába s nem hoztak szégyent hazájukra. Vagy tanulni vágytak ott, más nemzet fiaihoz hasonlóan, s nem voltak náluk tehetségtelenebb tanítványok. Már a vezérekorabeli itáliai kalandozásoknak megvolt az a hasznuk, hogy a magyar vitézek megismerkedtek a keresztény művészet első nagy alkotásaival, művészeti fogékonyságuk felébredt, onnan zsákmányként művészileg kiformált kincseket s a foglyokkal esetleg kőfaragókat és építőmestereket hoztak magukkal. Az újabb történetírás tisztázta, hogy a vezérek gyors lovascsapataikkal nem kalandvágyból vagy zsákmányszerzés céljából száguldták végig az olasz félszigeten, hanem mint Berengár lombard-olasz királysövetségesei vezettek hadjáratokat. A pusztításaikról rosszul értesült vagy épp rosszhiszemű krónikaíróktól vett rémhíreket a legélénkebben cáfolják meg az illető városoknak ma is álló, korabeli műemlékei. A középkor végén és a reneszánsz idején Olaszországban dolgozott magyar művészeknek nemcsak nevét, de munkáját is ismerjük. Beleilleszkedtek az olasz művészet stílusába, műveiken mégis felismerhetjük az olasz formaérzektől idegen, a származásukból, vagy a magukkal hozott magyar hagyományból folyó különleges vonásokat. A vatikáni

magyar legendárium XIV. századi miniátora a típusok képzésében és az ornamentikában elárulja, hogy a legtermékenyebb olasz könyvfestőnek, a bolognai Niccolò di Giacomónak tanítványa, de a kerekesebb és összegzőbb formaadásban, nyersebb kivitelben, remek magyar fejek és a magyar viselet ábrázolásában épp úgy magyar voltát. A XV. századi ferrarai festészet egyik legkiválóbb mestere, Michele Pannonio magán viseli ugyan ennek az iskolának félreismerhetetlen stílusbélyegét, mégis az olasztól elütő arányérzékben és az ékszerek halmozásában magyar eredetére s korábbi ötvösgyakorlatára utal. Pannoniai Mihály első művészi kiképzését hazai ötvösműhelyben nyerte, akárcsak Kolozsvári Márton és György, a késő középkor zseniális magyar szobrász-testvérpárja. Ebben a vonatkozásban nem szabad elfelejtenünk, hogy az ötvösség régi művészetünk egyik legdúsabban hajtó ága volt, s hogy a német művészetbe olvadt Dürer is ezen a mesterségen kezdte, Magyarországból kivándorolt atyja ötvösműhelyében, ami egész későbbi művészetén, kivált pedig grafikai művein nyomot hagyott. Zsigmonddal is jártak magyar művészek Itáliában. Az ő környezetével, Miklós győri kanonok közvetítésével kerülhetett Olaszországba s frissítette fel művészetét Gentile da Fabriano-nak és az olasz reneszánsz más úttörőinek hatásával Kolozsvári Tamás, aki a magyar középkori festészetet az újabb kor törekvéseibe átvezette. Tudjuk, hogy Leonardo da Vinci egyik legkedveltebb tanítványa a magyar Andrea Salaino (= a kis Szalai v. Zalai András) volt. A barokorból a kassai ifj. Spillenberger Jánost idézzük tanúul, aki fiatalon Velencében dolgozott, majd Bécsbe került, ahol a Szt. István-templom részére festett egy ma is ott látható, stílusban az osztrák barok festészet-től teljesen elütő hatalmas oltárképet (szép predellája a bécsi érseki múzeumba került). Csak a legkiemelkedőbb példákat említettük, s ezek még sokasodnak, sokszorozódnak, ha a régi korokban Magyarországon dolgozott olasz művészeket vesszük számba, első bazilikáink építőitől a barok mesterekig. Az ő közreműködésük és hatásuk adta meg első román-kori emlékeink jellegét, amelyek oly szorosan kapcsolódnak a ravenna-velencei és a lombard stíluskörbe s vezetnek végeredményben Rómába. Művészetünk egész későbbi sorsára s a magyar művészi látás és gondolkodás kialakulására döntő befolyással bírt ez a kezdeti itáliai igazodás. Hogy a magyar művészet mégsem vált az olasznak már elejétől garmatává, hanem frissen kibontakozó egyéniségét érvényre tudta juttatni, az a XI. század végétől jelentkező s a következő században még erősödő francia művészeti kapcsolatok kiegyensúlyozó hatásának köszönhető. Viszont a gotika korszakában a szerepek megcserélődtek. Első magyarországi századában, a XIV. században a francia eredetű stílus magyar

elszíneződését, az építészetben s még inkább a festészetben a nápolyi Anjouk uralma folytán az olasz Trecento segítette, míg a szobrászat terén, különösen a késő gotika korában, a XV. században a német plasztikához fűződő kapcsolatok biztosították a külső áramlatok együtthatóinak egyensúlyát s ezzel a szabadabb belső stílusfejlődést.

A reneszánsz Európaszerte két nagy olasz századot jelöl. Szent István kora mellett, az olasz-magyar művészi kapcsolatoknak, az olasz művészet jótékony hatásának legtermékenyebb korszaka ez. Magyarország dicsekedhet vele, hogy a reneszánsz művészetét olasz szülőhazája után elsőnek honosította meg, megelőzve ezzel a művészet terén vezető szerepet játszó oly országokat, mint Francia- és Németország, vagy Németalföld; sőt az új stílus elterjedését észak és kelet felé, különösen Lengyelországba közvetítette is. A klasszikus elemekkel telített új stílus iránti hajlamának magyarázatát éppúgy kereshetjük a magyar műveltségnek és művészetnek mélyen begyökeresedett pannóniai előzményeiben, mint az erős olasz rétegzésű magyar Anjou-század előmunkálásában. Az olasz reneszánsz átültetése nem volt egyszerű átvétel; magyar talajban, annak ívét szívta magába. Importból szervesen fejlődött különleges vonásokkal bíró helyi, nemzeti stílussá, magyar reneszánszá. Érdekes nyomon követni ennek az átalakulásnak egyes állomásait. Az elsőt Magyarországra behozott olasz reneszánsz alkotások és behívott mesterek itteni művei jelentik, mint pl. Verrocchio budai bronzdomborművei, Mátyás kálváriájának pompás talapzata, a Francesco Francia finom nielloival díszített magyar apostoli kereszt, vagy Mátyás budai palotájának és legutóbb feltárt visegrádi nyárilakának vörösmárvány faragványai. A második fejlődési szakaszt az olasz mesterek magyar segédeinek, tanítványainak, követőinek félreismerhetlen magyar stílusjegyekkel kevert munkái alkotják, mint pl. Báthori Andrásnak a Nemzeti Múzeumban őrzött s 1526-ban faragott, domborművű Madonnája, vagy a szamosújvári Martinuzzi kastélyon, az építő Domenico da Bologna magyar segédjének, Nagyfalusi Istvánnak díszítő faragványai (1545). A harmadik fokozatot a kiteljesült magyar reneszánsz mesterei, mint Kassai Mihály és az ugyancsak Kassán működött Babochay János festők, vagy a felsőmagyarországi és erdélyi reneszánsz kastélyok és házak építői képviselik. A különleges felvidéki és erdélyi reneszánsz építészet fő virágzási ideje a XVII. század, s elhúzódott a következőbe is, élénk bizonyosságául annak, mennyire megfelelt ez a legjellegzetesebb olasz stílus a magyar ízlésnek és életkörülményeknek. Ily hosszú élettartamára sehol másutt nincs példa. A nép is megkedvelte, s klasszikus ornamentikája keveredvén népművészetünkkel, üde egyszerűségében és leleményességében megkapó,

sajátos díszítő stílust, az ú. n. virágos reneszánsz stílusát hozta létre, amely kiváltképpen az erdélyi falusi templomok kazettás famennyezeteit, szószékeit és karzatait szórta tele színes virágaival, de ritkábban az északkeleti Felvidéken és a Dunántúl is felbukkan. A reneszánsz hosszúra nyúlt továbbélése a Kárpátok északi lejtőitől Kassáig és a keleti Kárpátoktól a Szamosig, magával hozta, hogy ezeken a vidékeken a barok, az ország nyugatabbra eső részein érvényesülő osztrák és délnémet hatástól eltérő, kevésbé szeszélyes, tömegesebb és egyszerűbb, szóval a magyar stílushagyományokhoz hívebb alakot öltött. Némelyütt, így Kassán és a Szepességen, szinte úgy tűnik fel, mintha az építészeti stílusfejlődés átugrotta volna a barok korszakot, vagy annak árnyéka épp csak átsuhant, s a késői reneszánsz egyenesen az újra lehiggadt korstílusba, a már a XVIII. század végén jelentkező neoklasszicizmusba, majd az empire-ba kapcsolódott. A neoklasszikus és az empire magyarországi elterjedésében és széleskörű meggyökeresedésében, magyar kifformálásában ugyanazon okok játszottak közre, mint a reneszánszéban. Pest és a vidék középületeiben, megyeházákban és templomokban, a népi építészetre is kiható nemesi kúriákban az újraéledt klasszikus formanyelv sajátos magyar építészeti típusokat hozott létre, melyek jellemzőek voltak nem egy akkori magyar városképre, Pestre épp úgy mint a vidékre. A múlt század elején Pest a legtisztább empire város volt egész Európában. A magyar felfogásnak és életformának annyira megfelelő ez a stílus megint csak olasz utakon érkezett hozzánk s nyert már kezdetben jellegzetes magyar arculatot. A francia empire-hez nem volt köze, a bécsihez is alig. Nem is annyira a milánói Scala és a monzai királyi palota építőjének, az észak-olasz neoklasszicizmus legkiválóbb képviselőjének, Piermarininak nagylendületű törekvései hatottak. Az olasz Cinquecento legtisztább megszólaltatójának, az «isten arányokban» építő Palladiónak Velence-vidéki halkszavú villastílusa kelt századok múlva új életre a pesti biedermeier kiegyensúlyozott monumentális épületeiben, a Nemzeti Múzeumban és a Nemzeti Színházban, a Lloyd-palotában, a mai Főkapitányság épületében, a Lipótváros polgári házaiban és házsoraiban éppúgy, mint a csöndes magyar rónák puritán kuriáiban. Ezeknek a tiszta stíli és tiszta levegőjű épületeknek klasszikus latin falai között latin nyelven beszéltek a magyar reformkor férfiai. Megint csak az volt a helyzet, mint a reneszánsz esetében, hogy t. i. az olasz eredetű stílus élete hosszúra nyúlt. A magyar neoklasszicizmus a XIX. század közepéig virágzik, a nálunk jelentéktelen építészeti romantika idejében is, amelynek csak egy-egy érdekes emlékével találkozunk. A középkori stílusokat felmelegítő, különösen Angliában és Németországban divatozó roman-

tikus — neogotikus és neoromán — építészet nálunk nem vált korstílussá, leginkább csak a bécsi Schmidt rossz példáját követő templom-restaurátoraink éltek és éltek vissza vele, s már a romantika alkonyán, vagy azon túl.

A klasszicista építészet uralmával párhuzamosan, olasz művészek segítették a XIX. század első felének magyar festészetét és szobrászatát elindítani. Rudnay hercegprímás hívására a velencei Akadémia akkori hírneves tanára, Michelangelo Grigoletti, az Esztergomon kívül Egerben és Budán dolgozott Marco Casagrande, s az ugyancsak velencei Giacomo Marastoni. A szabadságharc előtti évek lelkes hangulatában, 1846-ban alapította Marastoni Budán az első magyar festő-akadémiát, amelyben a század második felében csodálatosan fellendült festészetünk oly kiválóságai tanultak, mint Lotz Károly és Zichy Mihály. Szent István korában olaszok ringatták művészetünk bölcsőjét, s multszázadi újjáélesztésénél is segítő kezet nyújtottak. A neoklasszicizmus magyarországi uralmával egybeeső reformkor legkiválóbb és legnagyobb hatású szobrásza, Ferenczy István, Rómában (1818—24), Canova és Thorwaldsen oldalán alakította ki nemes stílusát. Kevéssel utóbb, 1832-ben az újabb magyar tájképfestés negytehetségű megalapítója, az id. Markó Károly telepedett meg Rómában. Bár végleg Itáliában maradt, nem szakadt ki a magyar művészi életből, fellendülésének tevékeny részese maradt idegenben is, nemcsak azért, hogy a pesti tárlatok szorgalmas résztvevője volt, hanem azzal is, hogy olaszországi műtermében fiatal magyar tehetségeket nevelt és tanított. Markó később Firenzébe költözött, ahol az Akadémia tiszteletbeli tanára lett, s nagy hatást gyakorolt az akkori fiatal firenzei festőkre, különösen a «macchiaioli»-k csoportjára, akik a «foltfestéssel» az olasz festészet modernebb irányzatát kezdeményezték, a francia impresszionistákkal rokon módon, de tőlük függetlenül.

Meglehetősen begyökeresedett művészettörténeti sablon, hogy a XIX. századi magyar festészet alakulására a század első felében a bécsi, majd a müncheni Akadémia s a századforduló óta Páris volt irányító befolyással. Ez nagyjában helyes is, abban az értelemben, hogy a fiatal művészek oda sereglettek tanulni vagy hazai tanulmányaikat tetézni. Párhuzamosan, Barabás és Brocky óta hagyománnyá vált azonban a rövidebb vagy hosszabb, évekre is terjedő olaszországi tanulmányút, amely nem egy festőnkél jobban és jótékonyabban éreztette hatását, mint a szokványos bécsi vagy müncheni akadémiai évek. Fiatal építészeink is járták ezt az utat, s járják megszakítás nélkül ma is. A 67-es kiegyezés után rohamosan épülő Budapest városképét kellemesen befolyásolta az olasz reneszánsz-építészetnek, az új városrészek legszebb útvonalait, az

Andrássy-utat, a két pesti körutat, a budai dunapartot bizonyos könnyed monumentalitással felruházó hatása. Ybl Miklósnál senki sem tolmácsolta igazabban s egyúttal egyénibb módon Palladio és Sansovino finom arányú és gazdag ritmusú stílusát. Operaházánál, szinte az elsődleges stílus közvetlenségével ható, kiválóbb alkotása az új reneszánsznak nincs az egész európai építészetben.

Az olasz képzőművészet főlénye a miénkkel szemben, egyszersmind jelentékenyebb hatása a XIX. század második felében megszűnt. A kiegyezés utáni közállapotok, az általános szellemi és gazdasági fellendülés magukkal ragadták a művészi életet is. Ragyogó tehetségek olyan magaslatra emelték művészetünket, kivált a festészetet, aminőn az a reneszánsz kora óta nem volt. Utólérte, s a haladás friss lendületében, egy-egy művészzsenijének tündöklésével túlszárnyalta magát az olasz is, amely ekkor, az umbertói korszakban, a nagy múlt örökségétől nyomva, a hanyatlás tüneteit mutatta. Útjaik egyelőre elváltak, s csak a világháború után találkoztak újra, midőn a két nemzet, megérezve egymás lelki közelségét, s európai céljainak közösségét, felújította és szorosra fűzte politikai és szellemi kapcsolatait.

Forma szerint századunk elején sem szakadtak meg a két művészet közötti összeköttetések. Fraknói Vilmos püspök, a kiváló történetíró és műbarát Rómában műterem-házat építtetett és tartott fenn saját költéségén fiatal magyar művészek, festők és szobrászok számára. A Via Nomentanai villanegyedben épült, szép és tágas művészházat az alapító felajánlotta ajándékkép a magyar kormánynak, de az, ma már érthetetlen okokból visszautasította a nagylelkű adományt. Az ott dolgozó fiatal művészekre sem volt különösebb hatással Róma, pedig Fraknói a komoly tehetségek közül válogatott. Talán kevesen tudják, hogy oly kiváló mesterek voltak fiatalon lakói, mint a nemrég elhunyt Iványi-Grünwald Béla, a ma is élő Koszta József, Réti István, Damkó József és mások. Művészetünk s különösen festészetünk akkor Páris felé nézett. Az akkori művészi irányoknak, az akkori európai esztétikának nem felelt meg a klasszikus művészet, se nem érdekelte a régi olasz művészet. Be kell vallani azt is, hogy a század elejének olasz művészete, egész művészi élete sem lelkesíthette az ifjú tehetségeket. A Fraknói-féle művészház még jóval az első világháború előtt meg is szűnt. Emlékét, egy zseniális magyar történettudós és bőkezű mecénás alapítását kegyelettel őrizzük, benne látjuk és tiszteljük a mai Római Magyar Akadémia őst. Róma alig vett tudomást a Fraknói-ház művészeiről. A magyar művészetet Szoldatics Ferenc, az öreg és kegyes nazarénus oltárképfestő, ennek, a romantika művészi talajából kinőtt iránynak utolsó hírmondója képviselte. Az újabb

magyar művészetre, alkotásuk teljében pompázó fiatalabb mestereire, Csókra, Vaszaryra, Perlmutterre, Rudnayra az 1895-ben létesült velencei kiállításokon, az azóta a nemzetközi művészi élet legtekintélyesebb fórumává lett Biennalékon figyeltek fel az olaszok, az 1911-i római kiállítás pedig modern festészetünk nagy úttörőjének, Szinyei Merse Pálnak hozott rendkívüli sikert. Ez az ismerkedés és valóban meleg méltánylás azonban egyoldalú volt. A háború előtti olasz művészetet nálunk alig ismerték, hatásáról meg éppenséggel nem beszélhetünk. Feledésbe ment az olasz művészetnek az a nevelő szerepe, melyet művészetünk történetének hosszú folyamán betöltött. A multat idéző és felidéző új fejezet nyílt a két ország művészeti kapcsolataiban a két világháború között, elsősorban a Római Magyar Akadémia alapításával, művészi életünkre gyakorolt frissítő és újító hatásával, de a művészi és szellemi érintkezés sok más szálának továbbfűzésével is.

Az 1926-ban, Róma egyik legszebb barokk palotájában, a Borromini elegáns loggiájával ékeskedő Palazzo Falconeriben megnyílt magyar Akadémia vegyes jelleggel bír, azaz művészek mellett művészettörténészeket, archaeologusokat, fiatal történetbuvárokat, nyelvészeket és irodalomtörténészeket, írókat és muzikusokat is befogad. Ez a vegyes rendszer az Akadémia ösztöndíjasaira kölcsönös haszonnal jár, másrészt a szellemi élet hosszú frontján teszi lehetővé Róma kincseinek megismerését és munkálja az olasz műveltség megértését. A fiatal római magyar Akadémia már másfél évtizedes fennállása alatt érezte rendkívüli hatását a magyar művészi életben, de figyelmet tudott kelteni magában Rómában és Olaszországban is. Eredményeit évenkénti római kiállításain kívül, együttesen a velencei Biennalékon is bemutatta. Művészi programja nem irányul a klasszikus művészet utánzására, hanem elvi és technikai tanulságainak modern értelmű hasznosítására. Nem törekszik egy akadémikus jellegű újabb neoklasszicizmus bevezetésére a magyar művészetbe; mindent ennek az érdekében, a magyar művészet haladásáért tesz. A klasszikus és a régi olasz művészet tanulmányozása, nemesítő és tisztító hatása csak használhat, szelleme nem idegen tőlünk, jótékonyan hatott a multban s üdvös ma is. De jól érzik magukat ifjú művészeink a fasiszta Róma egészséges szellemi és esztétikai légkörében is. A modern magyar művészet az első világháború utáni esztétikai anarchia idején hasonló feladat előtt állott, mint az olasz. Igazi egyéniségének megtalálásával, hagyományainak felismerésével, saját erőinek latba vetésével kellett kiszabadulnia az ú. n. párisi iskola, a Párisba gyűlt nemzetközi művészek kiagyalt irányainak, «izmusainak», művészeti paradoxonjainak hinárjából. A szabadulás útja nem vezethetett visszafelé,

hanem előre, egy új, korszerű s mégis a nemzeti hagyományokban gyökerező stílus létrehozásában. A régi barát, hogy úgy mondjam, esztétikai fegyvertárs segítségével sikerült ez a munka a római magyar művészeknek. Rómából visszatérvén is megtartották csoport-jellegüket, s «római magyar iskola» néven a mai magyar művészet egyik vezető irányát jelentik, a 30-as évek elején meg épp a legelevenebb magyar avantgarde-ot alkották. Különleges érdemük és jelentőségük az új magyar művészetben az École de Paris bomlasztó törekvéseinek visszaszorításán kívül, három pontban foglalható össze. Az olasz freskófestészet nagyjainak, kivált Giottónak, Masaccióknak, Piero della Francescának példáján feltámasztották a XIX. századi mesterek utánzásában végzetesen elakadt falfestészetünket. Korszerűsítették és fényes virágzásnak indították az egyházművészetet. Felfrissítették, tisztultabb plasztikai felfogásra és a helyes monumentális érzék megértésére vezették a magyar szobrászatot. Évről-évre újabb és újabb hazatért fiatal erőkkkel gyarapítják a római magyar művészek gárdáját, gazdagítják és színesítik mai művészetünket, fűzik szorosabbra a két testvéri nép közötti művészi kötelékeket. A munka szinte zavartalanul tovább folyik a háború alatt is, amelynek győzelmes befejezte után új nagy és szép közös feladat előtt fognak állani: kivenni részüket az új Európa új művészetének megteremtéséből.

GEREVICH TIBOR

Országos Széchényi Könyvtár

TITO VESPASIANO STROZZA MAGYAR VONATKOZÁSÚ BESZÉD- FOGALMAZVÁNYA

A magyar humanizmus története Tito Vespasiano Strozza nevét eddig is számontartotta. Amikor az ifjú Janus Pannonius 1447-ben Guarino Veronese ferrarai iskolájába került, a város humanista költői között az 1425-ben született Tito Vespasiano — egyébként szintén Guarino tanítványa — már a legkiemelkedőbbek közé tartozott. Janus, akinek költői híre hamarosan elterjedt s aki szívesen megragadta az alkalmat, hogy irodalmi összeköttetéseket szerezzen, a már beérkezett Tito Vespasiano egyik szerelmi elégiáját látszat-vita provokálására használta fel s a rövid költeményre 230 soros elégiában felelt. Az eredmény Tito Vespasiano-nak egy még hosszabb — 378 soros! — elégiája lett, amire Janus ismét felelt. A téma nagyon alkalmas volt arra, hogy a római elégiaköltők összes hatásosabb közhelyei felhasználtassanak: arról volt szó, veszedelmes-e a szerelem, vagy nem, lelohasztja-e az ambíciót, vagy növeli? Közben a két harcos költői levelet is váltott egymással, amelyekből kiderül, hogy személyes ismeretségük nagyon futólagos lehetett s inkább csak költői téren versenyeztek.¹

A vatikáni könyvtár Ottob. Lat. 1661. sz. kézirata, amelyet a kutatás eddig is számon tartott, tudvalévőleg Tito Vespasiano költeményeinek gyűjteményét tartalmazza. A már említett, Janus Pannonius-szal váltott költeményeken kívül a kézirat további, eddig figyelembe nem vett magyar vonatkozású anyagot is tartalmaz, még pedig egy beszéd tervezetét,

¹ V. ö. Huszti József: *Ianus Pannonius*. Pécs, 1931, 122. s köv. lk.

aminek elmondására azonban, mint a következőkből kiderül, egyáltalán nem került sor. A kódex f. 154^v — f. 156^r található fogalmazvány címe a következő: *Oratio coram Federico Imperatore et Maximiano eius filio et Matthia Pannonio regibus invictis in conventu Basileae habenda*. A cím is elárulja, hogy csak fogalmazványról és nem megtartott beszédről van szó. A szövegből és egyéb ránk maradt okmányokból pontosan meg lehet állapítani, milyen célból, milyen alkalommal keletkezett a fogalmazvány s miért nem került sor az elmondásra. Mivel a humanizmus történetében igen előkelő helyet elfoglaló latin költő egyik eddig ismeretlen életmózzanatáról van szó, s mivel a befejezetlenül maradt élet-epizód magyar szempontból sem érdektelen, a következőkben közreadom az eddig figyelembe nem vett beszéd-fogalmazványt² s egyúttal megkísérlem a háttérrel alkotó események tisztázását.

A szöveg a következő:

Cum saepenumero mecum ipse cogitarem, Federice imperator optime ac maxime vosque gloriosissimi Reges, quid in hac legatione gratum atque optabile huic illustri ac R-do collegae meo Nicolao Estensi Adriae pontifici dignissimo mihi que ab Hercule inclyto Duce nostro missis evenire posset, nihil certe animo meo sese offerebat, quod aequae iocundum atque adeo desiderandum videretur, quam ut regios conspectus vestros coram intueremur et avide contemplati reverenter alloqueremur. Quid enim aut aetas nostra praeclarior videre, aut quisquam mortalium sublimius meditari posset, quam vos tales ac tantos principes, maximis de rebus, de pace scilicet et concordia christianae religionis acturos, in hunc locum hac potissimum tempestate convenientes? Pace vero ipsa, quam nemo sapiens unquam contempsit, nihil utilius, nihil sanctius inter mortales est, atque adeo necessarium. Nam quo bellorum furor ille impius spectat, praesertim cum non laccessitus neque alias ob causas arma sumpseris, nisi ut caeca dominantium cupidine impulsus, nulla recti, nulla iustitiae, nulla bene vivendi ratione habita minus potentem avarus ac superbus crudeliter opprimas? Id vero immortalis Deo vehementer displicere nemini dubium esse debet, cum angelos, quos ipse ad imaginem ac similitudinem suam crearat, contra factorem suum nefarie insurgentes ac sedem illius ausu temerario sibi vindicare cogitantes quamprimum coelo deiecerit deictosque profundis inferni tenebris merito supplicio in aeternum condemnarit. Te, quam sacratissime imperator, vosque, sapientissimi reges, illius exemplum imitantes, pacem, ut facitis, amare, hominum superbiam, crimen quidem intolerabile, odio habere conveniens et dignissimum est. Quae si verbis ac monitionibus infringi et coerceri nequit, nec suadendo induci potest, ut in viam redeat, eos, qui sapientia, auctoritate, iustitia potentiaque caeteros mortales praecellunt, quorum in numero Diis faventibus vos estis, tunc demum uti viribus et iniurias propulsare atque armis ulcisci non minus decens erit, quam necessarium. Cum igitur reliqui principes populi que ac caeterae nationes vos isto animo, tot ac talibus praesidiis fretos rei publicae

² A kiadatlan beszédet Tito Vespasiano Strozza működésének eddig legjelentékenyebb feldolgozója (Reinhard Albrecht, T. V. Str.: *Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus in Ferrara*. Leipzig, 1891 —

Anita Della Guardia, T. V. Str.: *Poesie latine tratte dall'Aldine e confrontate coi codici*. Modena 1916) egyáltalán nem említik.

christianae curam amplecti ac suscipere intellexerint, sperandum est eos, si quos fortasse mala libido detinet ac transversos agit, ab officio non discessuros et ea sine ulla recusatione facturos, quae et ius et aequum postulare visum fuerit. Fama huius saluberrimi consensus vestri et optima consiliorum ratio sempiternis laudibus prosequenda non in finitimis tantum civitatibus, et positis sub septentrionali plaga nationibus audita sunt, sed etiam omnem Europam ac totum pene terrarum orbem pervagata nominis vestri gloriam dignissimis praeconiis ad caelum efferunt. Mirabantur antea universae gentes imperii vestri magnitudinem, vestram sapientiam, liberalitatem, rei militaris scientiam, insignes victorias, animi et corporis eximiam fortitudinem plurimasque et clarissimas virtutes, quae in te, Augustissime Caesar et in vobis, magnanimi reges, manifestissime perspiciuntur. Nunc vero praeter illa humanitatem etiam mansuetudinem, clementiam, animos non minus aptos pacis artibus, quam bello atque armis feroces ac terribiles mirum in modum extollunt. Vos publicae quietis amatores, vos iustitiae vindices, vos humani generis conservatores appellant, vobis sese plurimum debere et existimant et fatentur, vobis ob innumerabilia et maxima beneficia vestra immortales agunt gratias. Qui suos agros colant, qui serant, qui colligant, qui in patriis Laribus commorentur, qui se et familias suas in captivitatem adduci et ea pati non videant, quae furiosa belli tempestas inferre solita est, qui mercatores huc illuc tuti ad communem hominum utilitatem commeari possint, qui sanguinem suum crebris vulneribus miserabiliter confossi non effundant, qui postremo vivant, ea omnia vobis attribuant, sibi que persuadent, immo iam exploratissimum habent, isto vestro tam probando, tam necessario conventu principum ac populorum discordias et in Italia et apud externas nationes sublatum iri debere et nunc demum optatissimos ac laudabiles exitus habituras. Sanctissimae igitur constitutionis vestrae fama in Italiam certis nuntiis allata Hercules noster, Dux magnanimus ac iustissimus et singulari sapientia praeditus, maxima laetitia inter caeteros principes affectus est. Prudentissimum enim istud ac piissimum coeptum cunctis gentibus nostram fidem colentibus gratissimum esse et maximo emolumento fore et in dies magis profuturum ac vestrae maiestati gloriosissimum imprimis futurum existimavit. Quapropter et ipse vobis pro communi omnium salute, quas potest, gratias agit, Deumque optimum maximum summis precibus orat, ut in illa sententia mentes atque animos vestros mutua benivolentia et perpetua coniunctione confirmet. Et quoniam per aetatem iam annis ingravescentem et ob assiduas imperii sui, occupationes longinquum istud iter, et his praesertim temporibus satis difficilei eum minus commode ingredi posse visum est et vos, ut par erat et ipse vehementer cupiebat, coram illi cernere ac venerari non licet, nos, suae Celsitudinis servos fidelissimos hoc legationis munus obire et vobis, ubicunque et quotienscunque iusseritis, adesse, seque regni que sui, qualescunque sunt, facultates omnes offerre voluit. Necnon vobis suo nomine suppliciter adoratis significare iussit nihil sibi antiquius, nihil optabilius dari posse, quam ut se ac liberos suos omnemque familiam suam inter electos ac fideles vestros habere non dedignemini.

A rendelkezésünkre álló anyag megengedi a történeti háttér részletesebb megvilágítását. 1489-ben vagyunk. A viszonyok a keresztény Európában nagyon megromlottak. A keresztény összefogás gondolata a török veszedelemmel szemben inkább csak humanista szónoklatokban és költeményekben élt, a valóságban a keresztény összetartás ügye annál rosszabbul állt. Főleg Mátyás király és III. Frigyes szünni nem akaró viszálya aggasztotta azokat, akik az elvont szolidaritás-gondolaton kívül a saját jól felfogott érdekükben is szívesebben látták volna a törökkel

szemben megszervezendő közös frontot. Már csak földrajzi helyzeténél fogva is az utóbbiak között volt Venezia. Az egész Európát behálózó híres veneziai diplomácia minden erejével azon fáradozott, hogy Mátyás és Frigyes között létrehozza az annyira áhított békét. Természetesen ugyanaz volt a szent szék törekvése is. A pápa és Venezia összefogásának látható jeleként a köztársaság a pápa kezdeményezésére 1489 elején a már hosszú évek óta megszakadt diplomáciai összeköttetést a magyar királlyal helyreállította. Az új követ Domenico Bollani lett.³ Az utasítás egyik leglényegesebb pontja az új követ lelkére köti, hogy a lehető legügyesebben próbálja tető alá hozni a békét.⁴ Ugyancsak Venezia Antonio Baldu személyében a császárhoz is követet küld; ennek tarsolyában szintén ott volt a békekötés előmozdítását sürgető utasítás.⁵

Venezia Mátyás részéről a jelek szerint jó híreket kapott, amelyek szerint a magyar királyban meglett volna a hajlandóság a kiegyezésre. Erről a köztársaság kormánya Baldu útján azonnal értesíti a császárt: «...quod dispositio sua erat bona sibi que placebat ac grata erat interpositio nostra et quo melius intelligeretur promptitudo sua, declarabat se esse paratam facere pacem et reintegrare bonam amicitiam cum Caesarea Maiestate et ex nunc contenta erat Serenitas Sua omnibus postpositis restituere de facto praefatae Imperiali Celsitudini Viennam, una cum reliquis omnibus civitatibus et castellis, quas et quae in hoc bello occupavit, modo per dictam Maiestatem observetur, quantum ipse Rex asserit, sibi promissum fuisse ab eadem Maiestate Caesarea per quaedam privilegia, quorum exempla consignari fecit suprascripto nostro Oratori ad nos transmissa.»⁶ Ugyanakkor a másik részen a császár makacosságát saját fia, Miksa római király próbálta enyhíteni. Miksa sokkal messzebbre látott, mint apja s a török veszedelem volt szemében a legnagyobb rossz, ami a keresztény világot fenyegethette.⁷ Az előzetes tapogatódzások eredményeként július 20-a körül már kialakult az a terv, hogy Mátyás és Miksa még augusztus hó folyamán Bécsujhely várában tanácskozni fognak a béke helyreállításának lehetőségeiről.⁸

A kiegyezésre vonatkozó remény híre Európaszerte igen nagy figyelmet keltett s az érdekelt fejedelmek jó része már ekkor elhatározta, hogy a tárgyalásokba vagy személyesen, vagy legalább követek útján

³ V. Ö. FRAKNÓI VILMOS: *Hunyadi Mátyás király élete*. (Történelmi Életrajzok.) Budapest, 1890, 375. l.

⁴ *Magyar Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából*. I—IV. (a következőkben: DE). Monumenta Hungariae Historica.

Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1876—78, IV. 375. l.

⁵ DE IV. 39 l.

⁶ DE IV. 49 l.

⁷ V. Ö. FRAKNÓI, id. m. 377. l.

⁸ DE IV. 65 l.

belekapcsolódik. A terv kivitele azonban eltolódott s a tárgyalások színhelyére nézve is nehézségek merültek fel. Fölröppent a hír, hogy esetleg Linz városa lesz a színhely. De szó volt Magyarországtól távolabb eső városokról is, tekintettel arra, hogy a császár maga pl. még június havában Trient városában tartózkodott. Ferrarában pl. ez időben úgy tudták, hogy Bazel lesz az összejövetel helye s arra is számítottak, hogy a tárgyalásokon a császár személyesen is részt vesz.⁹ Erre mutat Tito Vespasiano Strozza fogalmazványa is: a kézirat szerint a szónok beszédét Bazelben a császár, Miksa és Mátyás király jelenlétében szándékozott elmondani.

A fogalmazványból ugyanis kitűnik, hogy Ercole d'Este is képviselni kívánta magát az összejövetelen. Egyik — elveszett — levelében, ezt a szándékát sógorának, a magyar királynak is bejelentette. Ez időben Mátyás még maga is azt hitte, hogy a tárgyalások közvetlenül küszöbön állnak, mert 1489. szept. 28-án Budán kelt levelében arra kéri Ercole-t, ne küldjön nagyobb, díszesebb követséget, hanem az idő rövidségére való tekintettel elégedjék meg valami szerényebb, de gyorsabban megvalósítható megoldással. A levélből az is kitűnik, hogy Ercole közölte a követségbe kiküldendőik neveit is. Mátyás a figyelemért nagyon hálás, de nem hiszi, hogy a kiszemelt jelességek idejében megérkezhetnének: «...tamen ex quo dies ipsa nostri congressus et convencionis iam instet et pene ante oculos versetur, arbitrati sumus una cum Illustrissima nostra coniuge Domina Regina, Oratores illos in tam brevi et angusto tempore ad diem institutum nostrae conventionis pervenire non posse...» Éppen ezért azt ajánlja, bízza meg Ercole e tiszttel fiának, Hippolit érseknek esztergomi jószágkormányzóját, Costabili Beltramo-t: «...satis sufficere putavimus, si ipsa Belthramum, illum Protonotarium, eius Reverendissimi filii Gubernatorem, in Oratorem suum pro hac dieta mandabit ac eidem litteras pleni mandati cito cursu transmiserit...» Legföljebb arra lehetne még gondolni, de talán még ez is fölöslegesnek látszik, hogy Beltramo mellé Ercole kollégaként küldjön némi kísérettel egy «középállású lovagot».¹⁰

Mátyásnak ez a levele még nem érkezett meg Ferrarába, amikor — október 10-én — Ercole újabb levelet írt sógorának, amelyben jelezte, hogy a kiszemelt követek negyven főnyi lovas kísérettel négy nap mulva útnak indulnak. E levélből megtudjuk a neveket is, amelyek különben valószínűleg már a számunkra elveszett előző értesítésben is szerepelhettek. Itt kifejezetten megemlékezik Tito Vespasiano Strozza-ról és követársáról: «Interea vero legatos meos, Reverendum scilicet et Illustrissimum

⁹ DE IV. 48 l.

¹⁰ DE IV. 90—91 ll.

nepotem meum Dominum Nicolaum Mariam Estensem Adriensem Episcopum ac M. Equestrem virum, Dominum Titum Stroza Consiliarios nostros ad Maiestatem Vestram mittere constitui, qui ad diem quartum decimum mensis huius cum 40 equitibus hinc discedent, iter terrestre facturi, ut tempore constituto dietae interesse possint huiusque rei causa tabellarium hunc meum mitto, ut Serenitati Vestrae nota sint, quae praedixi, cui etiam et humillime me meosque Oratores commendo fidelissimos eius servitores». ¹¹ Ugyanezen a napon teljesen hasonló tartalmú olasznyelvű levelet írt Ercole a magyar királynénak is. Felesége, Eleonora is felhasználta a kínálkozó alkalmat s nővérének hosszú beszámolót küldött, amelyben az összes alkalmi hírek megemlítése után a követség ügyével is foglalkozik. Levelének ebben a számunkra különösen értékes részében néhány meleg szóval mintegy bemutatja a két követet: «...et cussi havemo electo lo Illustrissimo et Reverendo Messere Nicolo Maria, Episcopo de Adri, nepote del mio Illustrissimo Signor consorte et dela casa sua propria, il quale e persona virtuosa, modesta et de notabile aspecto et il Magnifico Cavaliero Messere Tito Stroza, nostro dignissimo gentilhommo de nobile sangue, doctissimo et tuto gentile et apto ad ogni digna impresa.» ¹² Ugyanekkor kellett volna sok huza-vona után Ercole másodszülött fiának is, Don Fernando-nak Budára indulnia, hogy a kis Hippolit ne legyen annyira egyedül. A gyermek azonban közben himlőben megbetegedett s utazása ez alkalommal is — most már véglegesen — elhalasztódott. ¹³

A követek elindulásáig azonban — október 10—14 között — megérkezhetett Mátyásnak szeptember 28-án kelt, fentebb idézett levele Ferrarába. A jelek szerint a követség a levél hatása alatt már el sem indult. A fordulat annyira az utolsó pillanatban történt, az előkészületek annyira előrehaladtak, hogy a szónoknak kiszemelt Stroza már a díszbeszédet is elkészítette. S ha már egyszer elkészült, meg is őrizte. Nagyon valószínű, hogy hátrahagyott irataiból került az említett kézíratos gyűjteménybe, amelyből — évszázados álmát megzavarva — tudtommal most először bocsátom a nyilvánosság elé.

Az ügy ezzel még nem záródott le teljesen. Ercole sógora kívánságának megfelelően tényleg Beltramo-t bízta meg azzal, hogy az összejövetelel őt képviselje. Ezt Beltramo egyik Ercole-hez írt leveléből tudjuk. Ercole megbízólevelet küldött neki, amit Beltramo a királynak is bemutatott. ¹⁴ Közben azonban megbetegedett Hippolit s így kétségessé vált,

¹¹ DE IV. 94 l.

¹² DE IV. 98 l.

¹³ V. ö. HUSZTI JÓZSEF: *Antonius Thebal-*

deus költeménye Mátyás királyhoz. «Klebelsberg» Emlékkönyv 353 l.

¹⁴ DE IV. 398 l.

elindulhat-e Beltramo a kongresszusra. Közben Beatrix november 20-án Ercole-hez írt levelében sürgeti, hogy a Beltramo követtársaként kiszemelt középrendű lovagot 10 lovas kíséretében indítsa útnak, mert a diéta hamarosan megkezdődik. Ercole azonban mintha megunta volna a sok huza-vonát, mert kitart mellette, hogy Beltramo is elég képviselőt lesz s a követtárs úgy sem érkeznek meg idejében. 1489. dec. 24-én Beatrixhez írt levelében ezt az elhatározását be is jelenti.¹⁵ Döntésében az sem ingatta meg, hogy előzőleg — november 15-én — Hippolit már jelezte Nápoly és Milano kiküldötteinek megérkezését s azt is, hogy a kongresszus — most már Sanct-Pöltenben — hamarosan megkezdődik: «Si tenne per certo, che ali XXIII. de questo, le Maesta de questo Signore Re e Regina se aviarano verso la dieta, la quale se celebrara circa XL miglia Italiane ultra Vienna, apresso una terra de questo Signore Re, chiamata Sancto Hippolyto, et credo cum gratia di Dio, io potero anchora sequitare le Maesta loro, le quale desiderariano, che io andasse et anche li medici pare, che non contradicono.»¹⁶

Az újabb előkészületek ellenére a kongresszus mégis elhalasztódott. Mátyás is betegeskedett, Beatrix egészsége sem volt kifogástalan. A lényegre vonatkozó tárgyalások mégis megindultak, de ezeket az érdekelt uralkodók nem személyesen intézték, hanem kiküldöttek és megbízottak útján. A tárgyalások Linzben folytak; magyar részről a kancellár tisztét is betöltő váradi püspök volt a küldöttség feje. Közben Miksa követei egy hónap alatt négy ízben is megfordultak Budán. A megbeszéléseket egyébként a legnagyobb titoktartással kezelték: így pl. a ferrarai ügyvivő panaszkodik, hogy semmit sem sikerült neki a részletekről megtudnia.¹⁷ Ezért valóban kár lett volna a messze Ferrarából valami díszes, nagy követséget útnak indítani!

A tárgyalások különben nem utolsó sorban III. Frigyes makacssága miatt csigalassúsággal haladtak. Frigyes nem értett teljesen egyet fiával s túlzottnak találta engedékenységét. Általában kitűnően értett hozzá, hogyan kell a szembenálló tárgyalófelet kifárasztani. Végre odáig érett a helyzet, hogy Mátyás és Beatrix — 1490. jan. 8-án — elindultak a találkozóra, egyelőre azonban csak Bécs felé. Először Visegrádon időztek egy hetet, majd Esztergomban töltöttek három napot s Pozsonyban is megálltak rövidebb időre. Innen Mátyás Bécsújhelyre szándékozott menni, hogy ott Miksával személyesen találkozzék. Amikor azonban meghallotta, hogy Miksa viszont Bécsbe küldött követeket, szándékáról

¹⁵ DE IV. 117—8. II.

¹⁶ DE IV. 104 l.

¹⁷ FRAKNÓI, id. m. 384. l. — V. ö. DE IV. 398.

letett. A tárgyalások most már Bécsből folytak elég lassan, más ügyektől, amelyek a sírja felé tántorgó király figyelmét az utolsó időben a Friggyessel kötendő békénél jobban érdekelték, ismételten megakasztva. Gyakorlatilag véve az ügy nem is volt olyan nagyon sürgős, hiszen a szembenálló felek fegyverszünetet kötöttek, amit egy ízben már meg is hosszabbítottak. Formális kongresszusra egyáltalán nem került sor. Beltramo sem látta szükségesnek, hogy meghatalmazását nagyobb mértékben igénybe vegye. Jelentéseiből kiderül, hogy a tárgyalásokat igyekezett ugyan figyelemmel kíséreni, de inkább csak a távolból, Budáról, vagy Esztergomból. Azután egyszerre minden további tárgyalásnak végét vetett, illetőleg más fordulatot adott a királynak apr. 6-án váratlanul bekövetkezett halála.

Tito Vespasiano Strozza készülődésének emlékét az idézett okmányok és a közölt beszéd-tervezet őrzik. Ő maga sohasem jutott el Magyarországra, ahol, ha a körülmények úgy alakulnak, a tervezett kongresszust megelőzően esetleg a királyi udvarnál tisztelegnie kellett volna. Kiszemelt követtársa azonban, Niccolò Maria püspök, nemsokára szerephez jut nálunk: Ercole ugyanis őt bízta meg, hogy nevében II. Ulászlót, az új magyar királyt üdvözölje.¹⁸

HUSZTI JÓZSEF

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

¹⁸ DE IV. 378 l.

A BUDAPESTEN FELTÁRT LEGÚJABB RÓMAI ÉPÍTMÉNYEK

Budapest multjában rendkívül sokat szenvedett, többször elpusztult, s ha mindig újra feléledt is, nagyon kevés emléke maradt (különösen a középkorból). Ez a ma már mintegy 1.200,000 lakosú, forrongó temperamentumú nagyváros mai formájában és egységes kiterjedésében alig 70 éves, tehát a világnak a legfiatalabb metropolisa. Azonban hogy mennyire alkalmas volt mindig állandó lakóhely céljaira: mutatja, hogy területén Krisztus előtt mintegy 2000 esztendővel már nagyobb településekről beszélnek a föld alól előkerült emlékek, őskori földalatti veremlakások, cölöpépítmények nyomai és más települések emlékei a neolith kortól, a rézkorszakon, bronzkorszakon, vaskoron, a La Tène kultúrában élő keltákon, a római letelepülésen, népvándorlason keresztül, a magyar honfoglalás óta eltelt több mint ezer esztendőn át egészen a mai napig.

Az ókorból a rómaiak előtti időből a La Tène-kor harmadik szakasza (Kr. e. 50-től) adja a legfontosabb leleteket. Mint érdekességet említem meg, hogy az egyik kelta fazekas gyűrűjének a capuai Victoriát ábrázoló gemma-díszét használja mesterjegyként. A művelt kelta népet a rómaiak békésen hódoltatják, még a település nevét is átveszik: *Ak-ink* = *Acinco* = *Aquincum* — s megkezdődik a második városalapítás. Ennek időpontjára nézve a legközelebbi multig tévedésben voltak a legnagyobb tudósok, — maga Mommsen is, — akik általában Traianus császár uralkodásának idejére tették a Duna vonalának megszállását, holott

egynehány éve egy általunk kiásott feliratos kő hitelessé teszi Augustus császár végrendeletének eddig bizonyos kétkedéssel fogadott azon szavait, hogy ő tolta ki a birodalom limesét a Duna vonaláig, melynek éppen ezen a pontján adódik az a hadászatiilag éppen úgy, mint természeti szépség és az emberi életlehetőségek szempontjából olyan fontos adottság, hogy az északról lehúzó hegység utolsó nyúlványának lábánál folyik a művelt Európa legnagyobb (délről ma már idáig bizonyos tengeri hajókkal is hajózható) folyója, s annak balpartján dél és kelet felé a beláthatatlan és termékeny nagy magyar Alföld terül el. Ez a fekvés teszi Budapest helyét a különböző kultúrák transitó állomásává Nyugat és Kelet között. Egyébként az említett feliratos kő egyik megszálló lovascsapatról emlékezik meg, melynek parancsnoka Caius Calpurnius Aviola volt, akit később Nero mint összeesküvőt kivégeztetett.

Lévén a Duna a határ a barbárok felé, annak jobb (déli és nyugati) partját végvárakkal, helyőrségekkel erősítették meg. A rómaiak fejlett stratégiai tudása és tapasztalatai mellett természetesen azonban, hogy a túlsó oldalon, a Duna balpartján is megtaláljuk a minden részletre kiterjedő katonai gondoskodás nyomait; így Budapest belvárosának szívében csak a 30-as évek elején tártuk fel a Diocletianus által Kr. u. 294-ben felépített és mai földalatti romjaiban is 3 m 40 cm széles falakkal büszkélkedő Castrumot, mely a Gellért-heggyel szemben a révátkelésnek a mai értelemben vett erős hídfőjeként szolgált.

A főtelepülés azonban természetesen megmaradt a Duna déli és nyugati partján.

Aquincum Hadrianus alatt *municipium*, Septimius Severus alatt *colonia* lett.

A városban nagyméretű lakóházakat, a környező erdőkben, hegyekben szép villákat építenek a római kultúra idekerült reprezentánsai. A rendkívül nagyszámú sírlelet tanúskodik gazdagságukról.

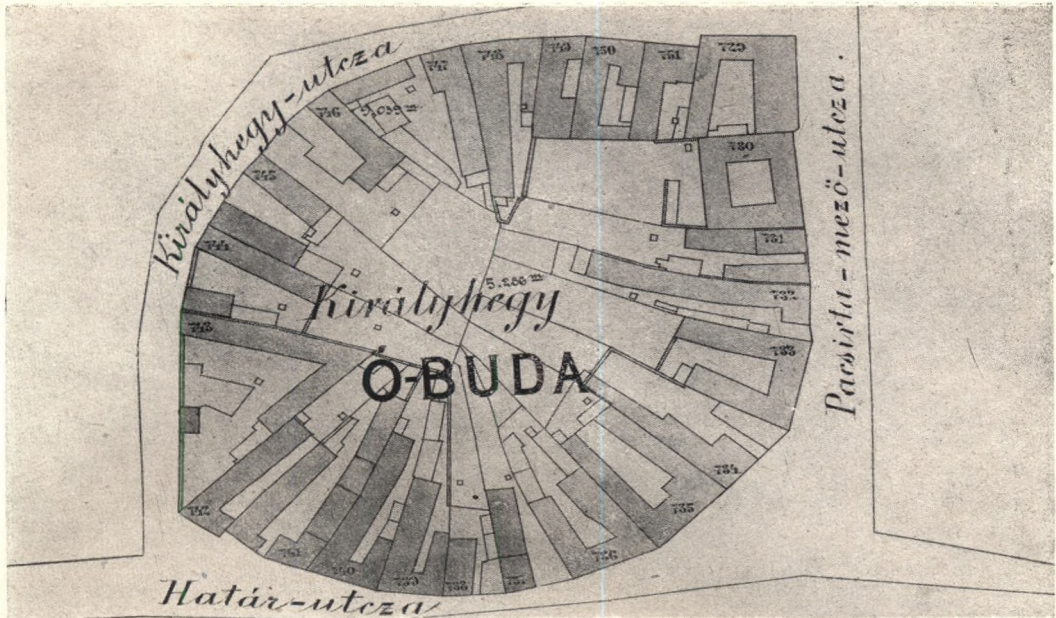
A kereszténység itt elég későn, csak a negyedik század második felében győz az Olympus istenei fölött, s a gót betörés 378-ban már végét jelenti a virágzó római kultúrának. Lassankint elpusztul Aquincum mindkét része, a büszke katonaváros és a lenézett polgárváros egyaránt, és csak majdnem két évezred múltán becsüli meg méltó módon annak romjait az a magyar nemzet, melyet átítatott a római kultúra értékelése, s mely még egy évszázaddal ezelőtt is a latin nyelvet használta hivatalos nyelvként.

Nézzünk vissza azonban most még abba az időbe, mikor itt virágzó élet folyt, ami természetes, mert a helyőrség építkezéseiben és erős karjának védelmében bízva nem csupán a polgári kormányzat tisztviselői

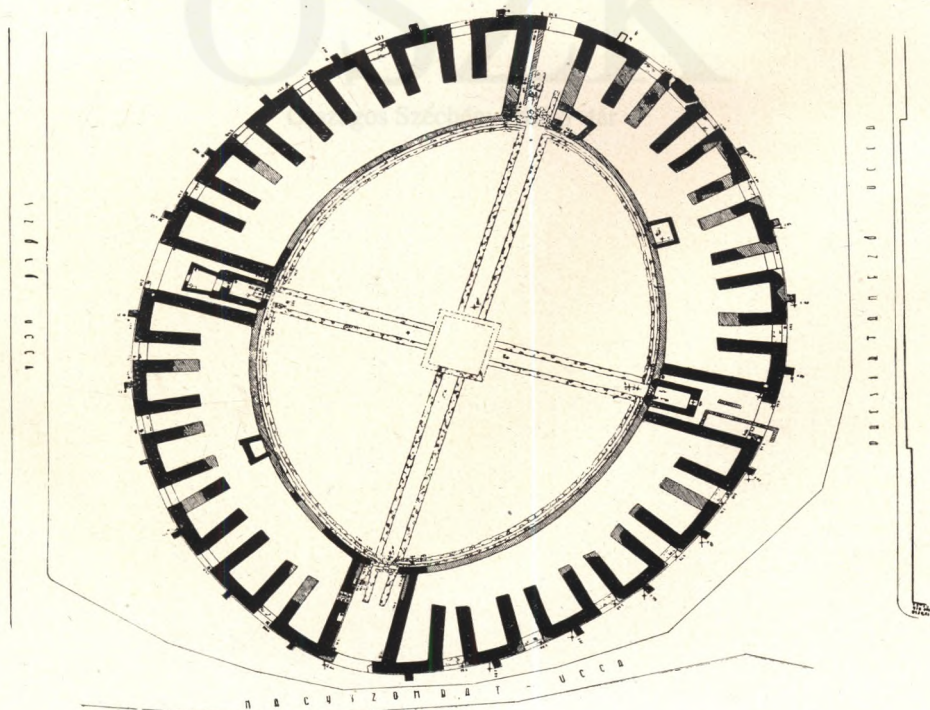
telepedtek itt meg a régi lakosság mellett, hanem ez a kis emporium Észak és Dél, főleg pedig Kelet és Nyugat között kereskedelmi központtá fejlődött. A birodalom minden részéből megtelepedő kereskedők meggazdagodva átveszik a római kultúra és civilizáció minden vívmányát, hogy kellemessé tegyék életüket, s hogy kevésbé érezzék azt a lenézést, mellyel a katonaság irántuk viseltetett. Gondoskodni kívánnak középületekeiken, fürdőiken kívül szórakozásukról is és az északi, polgárvárosban egy gazdag szír kereskedő : Aurelius Zosimus felépíti az amphitheatrumot. Ezt persze nem nézheti tétlenül az itáliai nemes római kultúra letéteményese, a büszke helyőrség : a *legio II. adiutrix* is felépíti a magáét, több mint kétszer akkora befogadóképességgel.

Erről a második aquincumi amphitheatrumról szeretnék most első-sorban beszámolni, amelynek romjait 1935-től 1940-ig tárta fel Budapest Székesfőváros Régészeti Intézete, s ezáltal véget vetett egy hosszú tudományos vitának.

A mai Budapest III. kerületében, a régi Óbudán sokaknak figyelmét magára vonta egy Királyhegy nevű dombocska, melyet körcikkely, jobbanmondva ellipsziscikkelyszerű elhelyezésben, egy központ felé törekvő jelentéktelen és elhanyagolt, — de téglán kívül nagyrészt kitűnő édesvízi mészkőből épült szegényes házacskák borítottak. (*I. kép*). Kétféle vélemény merült fel. Az egyik az (amire a Királyhegy elnevezése is okot adott), hogy itt egy jelentősebb középkori épület (esetleg egy királynő vára) romjainak felhasználásával építkeztek, — s ez a vélemény volt az általánosabb — a másik nézet szerint egy római körszínház maradványai fekszenek az ócska házak alatt. Ezt a véleményét fejezte ki a XVIII. század elején Richard Pococke angol utazó útleírásában. Sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítottak gróf Marsigli Alajos Ferdinánd bolognai származású katonai mérnök, természetbúvár és földrajzíró «Danubius Pannonico — Mysicus» című (6 nagy folio kötetben 1726-ban Amsterdam-ban kiadott) művének, amelyben Aquincum területén állott két castrum-ról tesz említést, amelyeknek egyikét ezen a helyen rajzolta be térképébe. Lehet, hogy Pococke, aki néhány évvel Marsigli művének megjelenése után járt itt, ismerte ennek az igen művelt és főleg antik emlékekkel foglalkozó férfiúnak a véleményét és annak alapján megindulva hibázott rá az amphitheatrum gondolatára. A XIX. század elején a magyar Németh Sándor az, aki már határozott formában — elsőként — fejezi ki azt az elgondolását, hogy az elliptikus Királyhegy római amphitheatrumot rejt magában. Németh azonban bármilyen lelkes kutató volt is, megállapításait nem tudta komoly tudományossággal, megnyugtatólag megalapozni. Így tehát elfogadták Theodor Mommsennek azt a véleményét,

1. AZ AMPHITHEATRUM ROMJAIN ÉPÜLT ELLIPTIKUS HÁZTÖMB (XIX. SZ. VÉGE)

2. AZ AMPHITHEATRUM ALAPRAJZA

3. AZ AMPHITHEATRUM LÁTKÉPE FELTÁRÁS KÖZBEN

4. A KELETI ÁLLATKETREC KERESZTMETSZETE

5. AZ ARÉNA FŐTENGELYÉBEN HÚZÓDÓ CSATORNA

6. OSZLOPOK ÉS LÁBAZATOK TÖREDÉKEI AZ EMÉSZTŐBEN

7. A KELETI ÁLLATKETREC

8. A DÉLKELETI FÜLKE KIEGÉSZÍTETT ÁLLAPOTBAN

hogy Aquincumban nem állhatott két amphitheatrum, amire Rómán kívül nincsen példa. Az aquincumi polgári amphitheatrumot feltáró Torma Károly is inkább színházat, theatrumot képzel ezen a helyen. Csak egy volt biztos: a római alapok, amelyeket egyes kisebb ásatások, kutatások is igazoltak.

Volt azután olyan vélemény is, amely római romokra épült középkori épület maradványait remélte felszínre hozhatni a Királyhegyen.

Az 1925. évben Carnuntumban, Pozsony közelében, a mai Petronell község mellett (Aquincumtól légvonalban alig 165 km-nyire) sikerült az egykori római telep második amphitheatrumát feltárni, meg volt tehát az eddig tagadásba vont praecedens, Vetera castrán (Xanten) kívül itt is. Ugyanabban az évben, a mi Királydombunkon végzett próbaásatások 6 m mélységben rátaláltak az amphitheatrum kétségtelen nyomaira. Mindez azonban még mindig nem oszlatta el teljesen a kételyeket.

Szerencsére a városszabályozási tervekben ez a terület nyilvános park részére volt fenntartva, így tehát nem volt komolyabb akadálya a munkálatok folytatásának, — a város vezetősége kisajátította az egész területet, s végre 1935-ben megindulhatott a lebontott sok kis ház helyén a szakszerű feltárási munka, amely már első szakaszában jelentős eredményekre vezetett, amennyiben majdnem 2½ m — tehát szokatlan — vastagságú, két-három méter magasan megmaradt és nyerskőburkolatával impozánsan ható, hatalmas méretű falakat találtunk. 1936-ban összefüggően, minden megszakítás nélkül napfényre került a külső körfalnak egy nagyobb, támpillérekkel és bejáratokkal tagolt szakasza, amelyektől sugárirányú támpfalak húzódnak befelé, páholyszerű beosztásban; 1937-ben a 100 m hosszú külső körfal eléri az egyik főkapu nyílást.

A kibontakozó alaprajzban (2. kép) megkaptuk az aréna és az egész építmény legfontosabb méreteit, — melyeket akkor 60 × 90-re, illetőleg az átlagosan 25 méter szélesnek gondolt nézőtérrel együtt 90 × 120 méterre becsültünk.

1940-től kezdődőleg mind gyorsabb ütemben folyt a meglehetősen nehéz munka, melynek jellemzésére elég talán annyit mondanom, hogy majdnem 50,000 köbméter földet kellett megmozgatnunk s elhordatnunk az ásatások területéről (3. kép).

1940 végén már teljesen áttekinthetőleg kiásva elébünk tárulnak a körszínház érdekes romjai. Megtörténik azoknak pontos felvétele, aminek alapján még jelentősebbé válik amphitheatrumunk, mint ahogy gondoltuk. A polgári körszínház 6000 néző befogadására alkalmas 3200 négyzetméter területével szemben ide körülbelül 13,000 ember fért be a 6600 négyzet-

méter kiterjedésű területre. Az egész építmény hossz tengelye 131·84 méter, kereszt tengelye 108·42, illetőleg az arénában 89·59 és 66·11. Olyan méretek, melyek az ismert, mintegy 80 római amphitheatrum között előkelő rangsort biztosítanak neki: az első 30 között.

Az építmény fő tengelyének iránya megközelítőleg északkelet-délnyugat. Szabálytalan mandulaalakú, a hosszoldalakon nyomott, a fő tengely két pólusán kissé hegyesedő ellipszis. Ha ennek okát keressük, nagyon egyszerű a magyarázat: az építkezésnél a terepen egy teknőalakú mélyedést találtak, melyet természetes dombocskák vettek körül. Valószínűleg ezt a természetes adottságot használták fel és építették körül a legio II. adiutrix ügyes szakemberei. A már magában is ellipszisalakú mélyedést körülvevő enyhén emelkedő dombokat nagyobb földmunka nélkül tudták céljuk szolgálatába állítani, s az egyenetelenség mégis feleslegessé váló földtömeg a nézőtér építésénél felhasználható volt. Ezt azért hangsúlyozom, mert ez egyike ama jellemvonásoknak, melyekről a római körszínházaknak azt a csoportját lehet felismerni, melyeket a régészet földamphitheatrumoknak nevez. De megvannak az aquincumi katonai amphitheatrum esetében az effajta építkezéseknek a többi jellegzetességei is, így elsősorban az, hogy alacsony a nézőtér, nem emelkedik több emelet magasságra. Ezáltal a *cavea* külső homlokzata nyomottá, az egész építmény kissé lapossá válik. Talán a hellyel való takarékoskodáson kívül, ez az építménynek esztétikai szempontból nem kifogástalan külső megjelenése okozza azt, hogy földamphitheatrumot nem szívesen építettek s ilyeneket a római birodalom területén csak keveset ismerünk. A mi esetünkben ahhoz, hogy éppen ezt az építési formát választották, hozzájárulhatott még a Duna közelsége, mely aránylag kis mélységben már talajvizet eredményez, s így az emeletes építkezésnél elengedhetetlen erősebb és mélyebbre menő alapozás nehezebb és drágább lett volna.

A már említett Carnuntum úgyszintén Sarmizegethusa körszínházai szintén földamphitheatrumok. Itáliában a legismertebb földamphitheatrumot Pompeiben láthatjuk. Ennél is hasonló terepviszonyokat találunk, mint aminőkről előbb szólottam: az aréna természetes mélyedésben fekszik, míg az építmény külső körülvevő fala jóval magasabb, már az alapozás kezdőpontján is.

A nézőteret a középén kétfelé vágó hosszúsági tengely két végén voltak a főbejáratok; maga a *porta principalis* az északi részen. Sajnos, a szokásos diadalkaput a környéken sehol sem találták fel. A két főbejárat között jobbra és balra 12—12 patkó-, illetőleg sarkantyúalakú *cuneus*-rész van beépítve, ezek mindegyike enyhén egymáshoz közeledő két-két

oldalfalból áll, melyek a külső körfal megfelelő részével vannak szögletes U-betű alakban lezárva (□); a külső támfal adja meg a sarkantyú nyúlványt. Mindezek a falak $2\frac{1}{2}$ méter vastagok, tehát biztos és hatalmas alapépítményt nyújtanak földdel kitöltve a nézőtér számára, egyszersmind pedig felfogják a kitöltő föld nyomását. Ugyanezekre a falakra és a közöttük levő erősen ledöngölt kitöltő földtömegre nehezedtek az ülősorok, a *maenium*-ok. Tekintettel arra, hogy a feltárás alkalmával sehol sem kerültek ki a földből a másutt használatos kőlapok, azt kell feltételeznünk, hogy anphitheatrumunkban a *sedile* (ülőhelyek) faanyagból készültek, melyek a sokévszázados betemetettség idején teljesen szétkorhadtak. Az egyes így beépített részek között boltozott mellékbejáratok voltak. Kétségtelen, hogy ezek mind használatban voltak, mert a közlekedés megoldását igen fontosnak tekintették. A cuneus sarkantyúfalai a caveának csupán felerészéig húzódtak, így azok végződésétől az arénát körülvevő podiumig szabadon maradó területen egy körfolyosó épült, melybe a főbejáratok oldalfalaiból kiinduló lépcsők vezettek; ebből nyíltak a keresztfolyosók, melyeken a második — a legfelső — emeletre lehetett jutni. Ennek körfolyosóját mellvédfal vette körül. A nézőtér lépcsőzetesen emelkedő ülősorai már a terepalakulat folytán is meglehetősen magasan — mintegy 3 méternyire — kezdődtek az aréna szintje felett. A már említett mellékbejáratok nagy mértékben segítették a gyors közlekedést, úgyhogy a 12—13 ezer néző a legrövidebb idő alatt elhagyhatta a nézőteret, amire az itteni klíma mellett szükség is volt, mert hirtelen jött esők, nyári viharok ellen a nézőtér is úgyszólván teljesen védtelenül állott. Legfeljebb valaminő védő ponyvát lehetett talán szükség esetén elhelyezni, bár a feltárás alkalmával semminemű tartószerkezet nyomát nem találtuk. Általában azt kell feltételeznünk, hogy az amphitheatrum építkezése alkalmával takarékoskodni kellett, s bár alapos munkát végeztek, de minden felesleges luxustól tartózkodtak. Így biztosnak látszik, hogy semmi szobrászati vagy más egyéb díszítő elemet nem alkalmaztak, mert akkor annak legalább is töredékeire kellett volna bukkannunk az ásatások folyamán. Sem a megmaradt épületrészekben, sem pedig általában a feltárás folyamán napfényre került több mint másfélezer köbméternyi kőanyagban olyan köveket sem találhatunk, melyek akár csak architektonikus profilozásra is mutatnának. Viszont minden okunk megvan feltételezni, hogy maga az építkezés, a lehető legprecízebb és legbiztonságosabban praktikus volt, majdnem azt a modern építkezést jellemző kifejezést merném alkalmazni, hogy a «Sachlichkeit» szabályainak teljes betartásával dolgoztak. Lehet azonban az is, hogy a díszítést későbbi időre hagyták, sőt merült fel olyan gondolat is, hogy még az eredeti

terv szerint megindult építkezés sem fejeződött be teljesen. Ez lenne az egyik magyarázata annak a különös ténynek, hogy a nézőtéren váltakozó cuneus-falaknak külső részén, ahol a mellékbejáratok nyílnak, azok megindulásában a folyosó oldalfalai nem merőlegesek, hanem a falakat alkotó kősorok felfelé lépcsőzetesen egy-egy kőszélességgel visszaugranak. Ez az alul elvágott V betű keresztmetszetű folyosó egészen a sarkantyúfalak kezdőpontjáig tart, ahol viszont a folyosó további részének beboltozása kezdődött. Ezt a római architektúrában teljesen szokatlan, sőt ismeretlen megoldását az amphitheatrum külső homlokzatának, magyarázni nem igen tudjuk s így merült fel az a gondolat, hogy az építkezést a katonai mérnökök, vagy külső körülmények kényszerítő hatása alatt, vagy pedig tervszerűen nem fejezték be teljesen, — a folyosóknak végleges kiépítését későbbi időkre hagyva. Az is vezethette a tervezőt, aki talán «modern» építész volt: hogy mindenáron újat produkáljon, s az volt az elgondolása, hogy így a mellékbejáratok impozánsabban fognak hatni. Mindez azonban csak találgatás, mert nyomokat sehol sem találunk, s véleményem szerint egyik magyarázat sem állja meg a helyét, más jobbal pótolni azonban nem tudom.

A feltárás után is tulajdonképpen, sajnos, csupán teljes alaprajzot kaptunk, de a falak már néhány méter magasságban megszűnnek. (A természetes romláson kívül, a kőanyagának későbbi korokban építési célokra való felhasználása az ok.) Még legépebb az északnyugati cikkely. Az északkeleti és délnyugati cikkelyekben a falaknak külső burkolása is hiányzik, melyek mint «*opus incertum*» két sor, nagyban egészben függőleges és vízszintes fugázással egyberakott Budapest-környékről származó, jó minőségű mészke között oltott mészbe öntött falazással készültek, így adva ki a már említett $2\frac{1}{2}$ m vastagságot. Ez a falvastagság indokolatlannak látszik, pedig, hogy mennyire szükséges az általa alkotott sarkantyúba döngölt földtömeg fixirozására: igazolják a még így is kibilient és megrepedt falszakaszok.

Mint már említettem, a nézőtér faltömegeit a szabályosan ismétlődő sarkantyúfalak és mellékbejáratok ritmikus egymásutánja adja meg: mind a négy cikkelyben 6—6. A sugárszerűen befelé törekvő falak azonban csak a két főbejáratnál, valamint a kereszt tengelynél húzódnak egészen a pódiumig, — a nézőtér mellvédfaláig (4. kép). Itt a szintén már ismerttetett körfolyosó után kezdődtek a döngölt földre s azt körülzáró falakra erősített deszka-pad ülések, melyeket csak a főbejárók szakítottak meg. Egyébként a sorok megszakítás nélkül futottak körbe s mindenünnen jól lehetett látni, már az első sorokból is, hiszen azok több mint három méter magasságban voltak az aréna szintje fölött.

Szólta már arról, hogy aránylag kevés földamphitheatrumot ismerünk s azok is meglehetősen rossz állapotban maradtak fenn. Ez az oka annak, hogy az aquincumi katonai körszínházról beszélve, az épen megmaradt alapok leírásán kívül a vertikális épületrészeknél — analógiák hiányában — találgatásokra vagyunk utalva. Biztosra vehetjük azonban, hogy amíg az ismert nagy amphitheatrumok nézőtere három részre oszlott (*cavea summa, media et infima*) 2 osztófolyosóval, addig ebben az esetben: átlagos 20 méteres szélesség mellett csupán az első és utolsó részről lehet szó, egy *praecinctio*-val, melybe a mellékbejárók lépcsőin lehetett jutni. Ez a megoldás arra mutat, hogy az amphitheatrum tervezőjének nem csak a praktikus szempontokra volt kellő figyelme, de eléggé szellemes és tehetséges építész volt ahhoz is, hogy a feljáratoknak a hasonló építményeknél megszokott megoldása: lépcsőházaknak kívülről, toldaléképítkezésképpen való hozzáragasztása helyett, azt merném mondani, hogy megfelelőbb, logikusabb és építészeti egységesebb, egyszerűbb megoldást hozzon, a forgalom lebonyolításának kívánalmát mindenkor nagy mértékben tartva szem előtt. Részben ez a magyarázata annak, hogy a cuneus-falak a nézőtér közepéig tartottak, bizonyára beboltozottan a lépcsők felett.

Névszerint nem tudjuk, hogy ki volt a katonai mérnök, aki körszínházunkat tervezte, de hogy remekelt, az kétségtelen; ezt a megoldást máshol nem találjuk meg sehol. Valóban sajnálatos tehát, hogy a felépítmény nem maradt meg, — lehet, hogy olyan unikummá vált volna, mint az alig egy évtizede a polgárváros tűzoltóaktanyájának romjaiban feltalált orgona.

Térjünk át azonban az aréna leírására, melynél már kevésbbé vagyunk fantáziára vagy tapogatózásra utalva, — igaz, hogy nincs is róla sok mondanivalónk. Méreteit már előbb közöltem, most csak egy különösen érdekes adatot kívánok kiemelni: az egész teret a középén, szabályos keresztalakban átvágó csatornarendszert (5. kép), mely cirka $2\frac{1}{2}$ méter széles árkával a két főbejáratot s reá merőlegesen a középtengely két végét kötötte össze, a középén egy nagyméretű, — körülbelül 6 méter mély és körülbelül $8\frac{1}{2} \times 9\frac{1}{2}$ méter kiterjedésű téglalapalakú elpárologtatóval. Ez az egyetlen hely, hol faragott kőoszlopokat találtunk, melyek az emésztőgödör valószínűleg nagy kőlapokból álló födémét tartották (6. kép). A csatornák, s maga a párologtató is, teljesen ki volt falazva. Sajnos, a borítólapokból egyetlenegy sem maradt. Annál jobban megörültünk az előbb említett szépen faragott kőoszlopoknak, melyekből néhány darabot sikerült, habár feldöntve, de in situ feltalálni s amelyekkel azt bizonyítjuk, hogy a csatorna építője a legszebb hasonlócélú római szer-

kezetekhez méltó építményt alkotott. Önként kínálkozik az összehasonlítás Puzzoli (Puteoli) amphitheatrumának csatornarendszerével. A párologtató falának és a födém tartó oszlopoknak alapja a kavicsréteg közötti iszaprétegbe helyezkedett. Ez az emésztőszerkezet nagyobb víztömegeket is aránylag gyorsan tudott levezetni. Legalább is erre mutat az, hogy a feltárás után próbaképpen leásott néhány széles átmérőjű betoncsövön keresztül a gödört rövid idő alatt ki lehetett szárítani. Maga a gödör a mai utca szintje alatt, — ami anakidején körülbelül a nézőtér felszakasza magasságának felelhetett meg — mintegy 11 méter mélységbe nyúlik le.

A száraz porondon megtartott ember- és állatviadatok is természetesen napirenden voltak, s az aréna teljes kiszárítását, a szennyvizek levezetését szolgálta a nézőtér mellvéd fala mentén körülfutó keskenyebb : mintegy 40 centiméteres nyitott csatorna, mely a főbejáratnál érintkezett a nagy födött csatornával.

Mint már említettem, a főbejáratok a fő tengely két végében voltak, míg a fő tengelyre merőleges melléktengely végződésében a bejáratokhoz hasonló építészeti megoldású részek carcerekké voltak kiképezve, a viadaloknál és mutatványoknál szükséges állatok elhelyezésére (7. kép). Az oldalfalak jól faragott, de, sajnos, puhább kőanyagból épültek, melyeket felül úgynevezett halszállkakötésű boltozat (*opus spicatum*) fedett. Maga a carcer két részből állott, a külső fülke a homlokzat felé talán el volt falazva, a belső fülke az aréna felé erős kapuzattal volt ellátva. A falakon megmaradt nyomok azt mutatják, hogy ennek a belső fülkének terrazzo-burkolatos padlózata az arénát elzáró fennmaradt küszöbökig erősen lejtett. A külső fülke kapuján vagy rácsos ablakán átt hegyes és tüzes rudakkal izgatták a bezárt állatokat az arénába nyomulásra és ezt a célt szolgálta a belső fülke padlózatának meredek volta is.

A két carceren kívül még öt cella nyílt a nézőtér felé, melyek közül négynek azonban csupán az aréna felé volt kapuja vagy nyílása (8. kép). Ezek az átlós tengelyekben, — a főbejáratoktól 25—30 méternyire voltak elhelyezve. Hogy milyen célt szolgáltak a maguk kicsiségében : méretük circa $3\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ méter volt — azt nehéz megállapítani, annál is inkább, mert a külső falrészeknél használt jóminőségű édesvízi mészkő helyett ezek rosszabb, puha mészkőből épültek, s majdnem teljesen szétmállottak. Bizonyos azonban, hogy a cella-falak pompeji vörössel voltak festve. Nem valószínű, hogy szentélyként használták volna őket s nem osztom azt a felmerült nézetet sem, hogy az amphitheatrum karbantartásához és a játékok rendezéséhez szükséges eszközök tárolására szolgáltak volna.

Véleményem szerint inkább a bemutatásokon résztvevő gladiátorok és más szereplők öltöző, pihenő helyiségei lehettek.

Az ötödik, valamivel nagyobb (3 × 5 méteres) fülke célja és elhelyezése, mint más hasonló amphitheatrumnál: itt is egészen különleges. Két bejárata volt, egyik az északi főkapu nyílásának oldalába torkolt, a másik pedig az aréna mellvédfalából a porondra. Ez a *Porta Libitina* lehetett, a viadalokban leölt vadállatok és életüket vesztett gladiátorok holttestének eltávolítására.

Hátra volna még amphitheatrumunk korának megállapítása. Erre vonatkozólag csak többé-kevésbé hiteltérdemlő feltételezésekre vagyunk utalva, melyek közül legfontosabb az, hogy már évekkel az amphitheatrum feltárása előtt, annak helyétől nem messzire, az északi kapu irányában egy feliratos követ találtunk, mely kétségtelenül valamely középület (kaszárnya, templom, fürdő stb.) vagy emlékmű felajánlására vonatkozik: talán éppen azon a diadalkapun volt elhelyezve, melyet ezen a környéken feltételeztünk, de melyet nem sikerült feltalálnunk.

Ennek felirata eléggé pontos időjelzéssel van ellátva, amennyiben Antoninus Pius negyedik konzulágára hivatkozik; s hangzik teljes szövegében a következőképpen: IMP (eratori) CAESARI TIT (o) AELIO HADRIANO ANTO (n) INO AUG (usto) PIO P(atrici) P(atriciae) CO (n)-S (uli) IIII LEG(io) II ADI (utrix) P(ia) F(idelis)

Már pedig tudjuk azt, hogy a 86-ban született uralkodó, akit Hadrianus császár örökbefogadott, s akit veje, Marcus Aurelius követett, 138-tól 161-ig uralkodott. Azt is tudjuk, hogy éppen ebben az időben nagyobb építkezési és városrendezési tevékenység volt Aquincumban, ha tehát nem előbb, úgy ezidőtájt kellett az amphitheatrumnak is épülni. Hozzájárul még feltételezésünkhöz az is, hogy háborús idők voltak várhatóak, melyeknek folyamán a II. segédlégióra is fontos szerep vár, amit Rómában előre láttak az államférfiak. Minden okuk megvolt tehát arra, hogy ennek a csapatnak kedvezzenek, azt hálára, ragaszkodásra indítsák, amire egyik legjobb módnak kínálkozott a «*panem*» mellé «*circenses*»-t is adni. Tényleg nem sokkal Antoninus Pius halála után Marcus Aurelius alatt megindul a germán-szarmata háború, melyből az aquincumi helyőrség ki is veszi a részét több évtizeden keresztül. A háborút természetesen a *colonia* is megérzi, valószínűleg szünetelnek az előadások az amphitheatrumban is, — mikor azonban a hadjárat befejeződik, akkor újra megindul a békés élet, s újra fontos szerephez jut abban körszínházunk, mellyel kapcsolatban még néhány kőleletről kell beszámolnom. A romok közé befalazva került elő egy sírkő, felül Medusa-fejjel és delfinekkal, alatta pedig ívesvégződésű fülkében férfimellképpel, valamint szél-

istenség-alakokkal. A kőnek azonban semmi köze nincs az épülethez, s egyetlen elfogadható magyarázat az, hogy a közelben levő régebbi temető kidőlt sírköveit is felhasználták az építkezésnél.

Egy másik faragott kő egy Nemesis-oltár, Aurelius Vindicianus *cornicularius* és fia Marcus Aurelius Vindex Junior fogadalmi ajándéka (9. kép). Mindketten altiszti rangban szolgálták Rómát a III. században. Beosztva a praefectus irodájába voltak. Ez az oltárkő is, bár már lehet köze az amphiteatrumban változó szerencsével folyó játékokhoz, mégis azt hiszem, inkább valamely a közelben volt Nemesis-szentélyből későbbben került ide az aréna közepére. Gondolkodásra csak az ad okot, hogy az oltár felajánlói minden valószínűség szerint «*magistri ludi*» voltak, akár a praefectus megbízásából rendezve játékokat, akár magánválalkozókként, amire főleg a veteránok között gyakran volt példa, s amit igazol egy további — a közelből származó — sírkő a III. század első feléből, melynek felső részén egy veterán van ábrázolva feleségével és katona-fiával, alsó részén pedig amphitheatrumi állatviadal van kifaragva.

Ugyancsak kőanyag beszél nekünk az amphiteatrum későbbi történetéről, a IV. századból, amikor a mellékbejáratokat befalazták.

Ez kétségtelenül azt jelentette, hogy az építmény megszűnt eredeti céljait szolgálni. A magyarázatot abban találhatjuk meg, hogy a barbár támadások a birodalom ellen mind gyakoribbak és hevesebbek lesznek, már pedig Pannoniára, — erre a fontos provinciára —, Rómának szüksége volt. Különösen átérezte ezt a pannoniai származású I. Valentinianus császár, aki nem csupán megerősíteni akarja a limes védelmi berendezéseit, de organikus egységbe kívánja önteni a római hadsereg védelmi szisztémáját. Ekkor épülnek azok a 10–20 harcos befogadására alkalmas őrtornyok, *kiserődök*, melyeket — nincs új a nap alatt! — bátran nevezhetünk a mostani világháborúból megismert úgynevezett «bunkerek» őseinek. Ekkor válhatott a szórakozás céljait szolgáló szilárd amphitheatrumból is nagyobb erődítmény, mely több centuriának egyszerre szállást, vagy akár komoly védelmet is nyújthatott a barbárok fegyverei ellen, hatékonyan akadályozva azok előnyomulását. A császár akaratát Terentius dux és főként Frigeridus dux hajtották végre, amit a mellékbejáratok befalazásánál használt és névvel ellátott bélyeges téglák igazolnak. Hogy az így létrejött új erőd valóban védelműl szolgált a lakosság részére a római helyőrségnek a IV. század végén mégis csak bekövetkezett elvonulása után, annak bizonyítéka egy ebből az időből származó jó állapotban talált bronzgyűrű is, melynek lapja áttört munkában keresztet ábrázol.

Az épület erős voltára mutat az, hogy a népvándorlás barbár hordái sem tudták megsemmisíteni, sőt erősen megrongálni sem.

9. A NEMESIS ISTENASSZONYNAK DEDIKÁLT OLTÁR

10. A LONGOBARD EZÜST KINCSELELET ARANYOZOTT FIBULAPÁRJA ÉS GOMBJAI

11. FALAZÁSI TECHNIKA A LEGIOPARANCSNOK HÁZÁNAK EGYIK FÉLKÖRÍVES TERMÉBŐL

12. FALFESTMÉNY ÉS FŰTŐBERENDEZÉS MARADVÁNYOK

13. NŐI FEJET ÁBRÁZOLÓ FALFESTMÉNYTÖREDÉK A III. SZÁZADI
ÁTFESTÉSBŐL

14. RÉSZLET A NAGY GEOMETRIKUS MOZAIKPADLÓBÓL

Mondaszerű adatok szerint Attila hun király az «Isten ostora» egyideig ezen a környéken telepedett meg s önként kínálkozik, hogy a német hősmondában «Etselburg» néven emlegetett mese-várkastély éppen amphitheatrumunk volt.

Kétségtelen, hogy ennek a kornak folyton változó telepesei ezt az épületet, mint biztos helyet megbecsülték, így a longobardok is, akik a VI. század elején laktak itt s állítólag az 568. év húsvétján kezdték meg további vándorlásukat, mely Itáliában fejeződött be, megalkotván a jelenlegi Lombardiát. Az amphitheatrum déli kapujának pavementuma alatt 1940-ben találtunk egy rendkívül érdekes és értékes leletet, mely aranyozott ezüst gombokból, ruhacsatokból és tűkből állott, igen szép, s teljesen az ismert hasonló leletek díszítésmódjával egyező művészi munkával (10. kép). A kincset valószínűleg egyik longobard főember ásta el itt, akinek az volt a szándéka, hogy a hadjárat után ide visszatérjen. Ez az utolsó olyan leletünk, mely az amphitheatrum régmúltjára felvilágosítást nyújthat, de az építmény kitűnő állapotából arra lehet következtetni, hogy a IX. században itt letelepülő magyarok, ha nem is érintetlenül, de még hatalmas erődítményként találták. Használatba azonban nem igen vették, mert mint főleg állattenyésztéssel foglalkozó és rendkívül mozgékony harcos nép, a helyhezkööttségnek még azt a formáját is elutasították, amit nagyobb kőépítmények jelentenek. Valószínű az is, hogy a középkorban nem volt itt állandó település, s így a természetes eltemetődésen kívül talán elhagyott állapotában a Dunának egy nagyobb áradása tette tönkre az évszázadokkal dacoló amphitheatrum-várat.

Könnyen lehetséges, hogy már ekkor felhasználták a romok egy részét, mint alapokat arra, hogy könnyedebb faépítményeket létesítsenek felettük. Talán valamelyik magyar királynak vagy királynénak tényleg állhatott itt ilyen fa-nyaralója, mely okot szolgáltatott a már említett «Királyhegy» elnevezésre s a fennmaradt hagyományra. A faanyag természetesen nyomtalanul pusztult el az évszázados, hányatott történelmi idők folyamán, s csak a török hódoltság megszűnte utáni korból vannak újabb emlékeink.

Az ásátások alkalmával csontvázakat találtunk az aréna csatornájában, majd különböző vasbilincseket. Ezek a leletek arra mutatnak, hogy vesztőhely lett a nagymultú romokat eltakaró domb tetején, melyre csak a XIX. század elején építik fel a most lebontott szegényes házak csoportját. Ezeknek építésénél használják fel az amphitheatrum felépítményének könnyebben hozzáférhető kitűnő, faragott kőanyagát, melynek legnagyobb részét azonban már régen széthordották. Óbuda egyes épületeiből talán a most meginduló városszabályozás alkalmával mint

bontási anyag fog még előkerülni egy-egy quader-kő, melyet vadállatok és gladiátorok vére festett pirosra másfél évezred előtt.

A magyar főváros vezetősége azzal teszi ezt a nevezetes római emléket még hangsúlyozottabbá, hogy az egykori római település két végén helyetfoglaló polgári és katonai amphitheatrumokat egy díszes «via antiqua»-val kapcsolja egymáshoz, melynek széles úttestét nagyszámú római szarkofág és egyéb kőemlék fogja díszíteni.

Mondanivalóim elején említettem, hogy a Rómából idekerült katonatisztek és hivatalnokok igyekeztek a távoli provinciában kényelmes otthont teremteni maguknak s valószínűleg követték példájukat a letelepedett kereskedők és iparosok is. Igen nagy számban sikerült feltárnunk olyan villákat, melyek fény vetnek a római kor életére. Persze ezek nem vetélkedhetnek — mondjuk — a Villa Hadrianaival, de arra mutatnak, hogy a kultúra és civilizáció ugyanazon fokán éltek itt az I. századtól a IV.-ig, mint odahaza Rómában, persze mindig figyelembevéve a művelt világ fölött uralkodó Urbs és a provinciális kisváros természetes eltéréseit. Egynéhány villáról azt is meg tudtuk állapítani, hogy kié volt. Így például Marcus Aurélius Aepictetianus, aquincumi tanácsstag és főpap, Septimius Iulianus, a legio II. adiutrix állatorvosa stb. stb. A harmincas években feltártak közül a legdíszesebb az úgynevezett Csúcshegy déli oldalán épült légfűtéses, hideg- és meleg fürdővel ellátott, festett falú nagyobb villa, mely stukko díszítésekkel is el volt látva.

Most azonban csak egy épülettel kívánok foglalkozni, úgyis már túlsokáig vettem igénybe tisztelt olvasóim figyelmét.

Az előbb részletesen ismertetett amphitheatrumtól nem messzire, északkeletre az itt most kb. 1400 m széles Dunában elég nagy sziget fekszik, ma hajógyár van rajta. Ennek a szigetnek a jobbparthoz, tehát Aquincum katonavárosához közel eső részén az 1941. év folyamán sikerült olyan épületromokat feltárnunk, melyeknek céljával eleinte nem voltunk tisztában. Bizonyos csak az volt, hogy helyének a katonavárossal való közvetlen összeköttetése miatt polgárember palotája nem lehetett. Viszont első percben kérdésesnek látszott, hogy magasabb katonai parancsnok építkezhetett-e a tábornak a barbár ellenség felé néző harmadában (ez a hely ugyanis akkor még nem volt sziget). Miután azonban a Duna itt igen széles és innen északra és keletre a Dunaparton esetleg több őrtornyot is lehetett elképzelni, meg azután, mint már említettem, bizonyos mértékig a túlsó part is el volt látva védművekkel, tehát igenis kézenfekvő, hogy valamelyik jómódú és jóízű legio-parancsnok itt építtette meg aránylag igen díszes, de feltétlenül kényelmes és nobilis otthonát.

A nyári nagy melegekben a víz közelsége igen kellemes lehetett, s mint a többi Aquincum-környéki villa : ez is bizonyára szép kerttel volt körülvéve, legalább is a megszokott babérdíszsel, rózsával, liliummal. Könnyen lehetséges, hogy a kertben szökőkutak hűsítették a levegőt ; az egész mai Budapest területén azt lehet mondani, bárhol lefúrunk, kisebb-nagyobb mélységben thermálvizet, gyógyforrást kapunk. Itt a Duna partján, nagyobb munka nélkül is, még könnyebben lehetett kitűnő vízhez jutni. Jó helyet választott tehát magának az aquincumi táborparancsnok, mikor itt építtette meg palotáját.

Nem volt meglepetés számunkra az, hogy itt római korból származó épületmaradványokat hoz napfényre a csákány és ásó, mert a közelben már szinte száz évvel ezelőtt (1857-ben), majd a mult század utolsó harmadában (1870) folytak ásatások, melyek eredménnyel is jártak, amennyiben épületmaradványokat sikerült feltárniok, melyek kitűnő fűtőszerkezet nyomait mutatták s melyeknek legalább is nagyobb része fürdőcélokat szolgált annakidején. Az volt tehát a megállapítás, hogy római fürdőt találtak. Mikor most a mult év folyamán felástuk a hajógyári sziget hozzáférhető részét és elkészültek a szokásos műszaki felvételek, rajzok, felmérések s összehasonlítottuk azokat a máshonnan ismert katonai parancsnoki helyiségekkel, akkor azt kellett megállapítanunk, hogy ezek a mult századbeli ásatások, a most feltárt táborparancsnoki palota egy részét mutatták be. Analogiául szolgálhat Xanten rajnamenti község, melyről már az amphitheatrummal kapcsolatban szóltam, s mely Vetera Castra néven szintén fontos légióállomáshely volt. A mi táborparancsnoki villánk azonban sokkal több támpontot nyújt a hasonló építkezésekhez, mint az eddig ismertek, úgy hogy inkább az itt észlelteket lehet majd máshol analógiaként figyelembe venni.

Sajnos, még nem lehetett az egész, nagykiterjedésű épületet feltárni, sőt biztosra vehetjük azt is, hogy annak egyes részei teljesen tönkrementek, úgy hogy nyomait sem fogjuk talán megtalálni. Mindenesetre egyik céljául tűzte ki azonban a budapesti Régészeti Intézet, hogy a kutatást folytassa, amint azt a lehetőségek megengedik. A jelenlegi körülmények közepette ugyanis gondolni sem lehet a hajógyár megszüntetésére, sőt még csak annak máshová való áthelyezésére sem.

Ezek a táborparancsnokságok magukban foglalták a parancsnok lakó és reprezentáló helyiségein kívül, a szükségelt irodahelyiséget is, sőt számos lakószobát, melyben a helyőrség saját lakással nem rendelkező tisztjei, vagy a távolabb fekvő táborokból jelentéstételre berendelt, illetőleg valamely más okból ideérkező tisztek legalább átmenetileg elhelyezkedhettek.

Az építési forma az ismert hosszúkás oszlopcsarnokos villaké volt, melynek egész hosszában oszlopokkal díszített széles helyiség húzódik végig. Bizonyára ilyen volt a most tárgyalt villa és habár az eddigi munkálatok folyamán, hasonlóan az amphitheatrumnál tett tapasztalatokhoz, semmiféle oszlopszatnak, bármi faragott kőtöredéknek még csak nyomára sem akadtunk. Míg azonban az amphitheatrum esetében ezt mindenféle módon igyekeztünk elfogadhatóvá tenni, addig itt inkább arra kell gondolnunk, hogy rombolás és az anyag elhordása okozza a leletben mutatkozó ilyen irányú hiányt. A villa egész szélességében végigfutó folyosó itt különös rendeltetést is kap, a mindkét végén épült, s a folyosót lezáró 2 köralaprajzú torony által, melyekből egyrészt a légió táborába, másrészt a Duna túlsó partján, tehát a limesen túl eső barbár területre lehetett belátni, aminek szükséges voltát magyarázni felesleges volna. Maga a folyosó kereken 8 méter szélességű s éppen úgy, mint a többi terem is, alulról légfűtéssel kitűnően fűthető terrazzoburkolatú helyiség volt, mely elsősorban reprezentációs célokat szolgálhatott, s melyben a helytartó időről-időre fontos megbeszéléseket tarthatott.

Először használom a «helytartó» rangjelölést. A helyzet ugyanis az, hogy az Imperium Romanum Pannonia inferior nevű provinciájában éppen a III. század elejéig a bennszülöttekből sorozott nagyszámú katonai alakulaton kívül csupán a sokszor emlegetett legio II. adiutrix állomásozott — természetesen itt a tartomány fővárosában: Aquincumban — s mint tudjuk, ahol csak egy legio állott a helytartó rendelkezésére, ott a helytartó volt egyszersmind a legio parancsnoka is, jobban mondva a legio-parancsnok látta el a helytartói tennivalókat is. Erre a témára még a későbbiekben vissza fogok térni.

A régibb szakirodalom a táborparancsnokságoknak ezeket a folyosóit vagy díszkert, vagy lovardaként szerepeltette. Lehet, hogy igazuk van — másutt. Itt az aquincumi szigeten határozottan tagadásba vehetjük ezt az általánosítást. Mint már említettem minden valószínűség szerint a villát szép díszkert vette körül, arra tehát bent az épületben szükség nem volt. Lovaglás céljára pedig a környék számos kitűnő terephellyel rendelkezik, úgy hogy itt az eléggé szűk területen legfeljebb a parancsnok néhány lovának istállója állhatott, aki azonban minden bizonnyal lóraszállva ment légióját naponta felülvizsgálni, s ez alkalommal hódolhatott a lovaglás szenvedélyének is. Egyébként is lovaglásra abszolút alkalmatlan egy terrazzóval burkolt helyiség.

Ismétlem, hogy a palota további feltárása még utódaink feladata lesz, úgyhogy annak építészeti részével most nem is akarok hosszabban foglalkozni (*II. kép*). Tekintettel azonban arra, hogy a művészi belső

kiképzés épsége tekintetében, lényegesen nagyobb értéket mutat fel ez a villa, mint a többi ásatásunk, arról kell még néhány szóban beszámolnom.

A szobáknak helyenkint $3\frac{1}{2}$ m magasságban megmaradt falai kék, zöld, sárga és sötétvörös színekkel, helyesebben ezek egyikével voltak kifestve, s az egyszínű falmezőket sötétebb, néha fekete, gyakrabban pedig hármas: szürke-kék-szürke szalagfestés keretezi (12. kép), legalább is a II. században mindenütt. Ahol, valószínűleg a helytartó-legióparancsnok fogadótermében, falfestmény-nyomokat találtunk: egy női fej és egy meztelen férfi felsőtest ábrázolása — talán Apollóé — ott valószínűleg már a III. század valamelyik művészenek közreműködését észlelhetjük. Természetes kopás, piszkolódás eltüntetésére, de meg a gyakran változó légióparancsnok személyi ízlése szerint, bizonyára gyakran festették újra ezeket az «aeraris» termeket, ahol a munkák költsége nem sokat számított. De egyébként is a festménytöredékek inkább az Antoninus-korszak illuzionista stílusára mutatnak (13. kép). Mindenesetre jól dolgozott a mázolómester, mert a megmaradt falrészleten a színek ma is frissek, élénkek, úgy hogy valószínűleg tempera vagy beégetéses technikát használtak.

A falakat felül stukkódísz zárta le.

A padlózat különös épen maradt meg (14. kép). A mozaik nem ábrázol ugyan képeket, alakokat, de tisztán mértani ábráival olyan modern hatást ér el, mint hogyha mostanság készült volna. A minta legtöbb esetben körszegmentumokból áll, gyakran kombináltan, akad azonban henger, fordított S betű, vagy derékszögű négyszög is. Hasonló mozaikok nagy számban ismeretesek Észak-Olaszországból, úgyhogy azt kell feltételeznünk: vagy itáliai mester dolgozott itt, vagy pedig legalább is északolaszországi mintagyűjteményből vette valamelyik pannoniai iparos a mintákat, melyek között csak kevés van piskótaalakú és amazonpajzsot ábrázoló s egyetlenegy helyen leltünk borostyánlevél-díszítést. Kétségtelen, hogy a munkát ügyesen és ízlésesen végezte az ismeretlen mester, amit mutat az is, hogy a díszekkel a padlózat közepét egyáltalában nem hangsúlyozza ki, sőt elrejtí s ezáltal élénk nyugtalanságában az egyébként is elég nagy kiterjedésű termék képét még jobban tágítja. A fekete, kék, vörös, sárga és fehér színeket nem keni rá a kődarabokra, hanem a bazalt, mészkő és dolomit eredeti színét használja fel a mészhabarcsos alapozásba belenyomva.

Magát a palotát a katonaság építette fel közmunkaként. A romok anyagából megint csak a téglák beszélnek a legerthetőbb nyelven s adják meg a legbiztosabb adatokat. Így a téglabélyegekből megállapítható egyrészt az, hogy az építőmunkából kivette a részét nemcsak az aquincumi helyőrség, hanem a provinciának úgyszólván minden csapatteste,

másrészről biztos adatokat kapunk a palota korára vonatkozólag, melyekből kitűnik, hogy Kr. u. 107 és 108-ban folyt itt a munka.

Az előbb rámutattam arra, hogy a légióparancsnok egyszersmind helytartó is volt Alsó-Pannoniában. Ebben az időben Hadrianus teljesített itt szolgálatot s ki merem mondani azt a nézetemet, hogy a későbbi császár volt az aki a palotát építtette, s aki már itt is méltó környezetet teremtett magának. A romok beszédjén kívül ez a tény is alátámasztja előző megállapításainkat, melyek a villa és kertjének különleges díszekre és értékesebb voltára mutatnak rá, más táborparancsnoki palotákkal szemben. A mozaikok is a korai császárkorban készültek.

A bélyeges téglák azután a villa további sorsáról is beszélnek s bizonyítják, hogy az épületet a II., azután pedig a III. század közepén restaurálták és 210—220 körül, Caracalla, illetőleg Heliogabalus uralkodása alatt, lehet, hogy egyidejűleg ki is bővítették. Viszont azt kell feltételeznünk, hogy előbb üritette ki a parancsnok a palotát, mint hogy a római helyőrség elvonult Pannoniából, mert az utolsó nyomok is csak a III. század közepére mutatnak és semmiféle kisebb leletre, használati tárgyra nem akadtunk a feltárás folyamán. Sőt erőszakos beavatkozásnak vagy éppen tűz pusztításának sem találjuk semmi nyomát. Azt kell tehát gondolnunk, hogy a barbár támadások szaporodása, hevesebb volta, talán próbálkozások, hogy a Dunán keresztül igyekezzenek a helyőrségnek ártani, a parancsnoknak a tábor központi területén való állandó jelenlétét kívánták meg, s ezért a villa környékén legfeljebb figyelőőrsök maradtak, míg a tisztek a városban nyugalmasabb lakásokat vettek igénybe.

A táborparancsnok bizonyára nem szívesen hagyta el ezt a szép helyet, mely azután elhanyagolva, a Duna árterületén, hamarosan eltűnt a föld alatt.

A fentebbiekben már volt alkalmam beismerni, hogy mindaz, amit most olvasóim elé tárok, bizonyára csak éppen a mi számunkra olyan fontos. A római kor történetével és emlékeivel foglalkozók, főleg Itália területén, számtalan fontosabb és értékesebb maradványt ismernek. Mi azonban mégis szeretettel és érdeklődéssel fordulunk minden olyan emlék felé, mely azt igazolja, hogy a római birodalom milyen fontosnak tartotta Pannoniát, mely már akkor is kelet és dél felé határa, kapuja és végvára volt a nyugati kultúrának.

Ezt a szerepet vállalta a magyarság is. És több mint ezer esztendő keserves szenvedéseivel, erőkifejtésével igazolta be, hogy méltó utóda ezen a helyen a római elődöknek.

NÉMETHY KÁROLY

«AZ OLASZ IRODALOM A MAGYAR KÖZTUDATBAN»

HOZZÁSZÓLÁS

Zambra Alajosnak az *Olasz Szemle* első számában megjelent ilyen című cikke fölveti a kérdést, hogy az olasz irodalmat más európai népekéhez viszonyítva miért képviseli magyar nyelven meglepően kevés fordítás, s mivel magyarázható, hogy fordítóink, ha olasz munka átültetésére vállalkoztak, «ösztönös biztonsággal» szinte kizárólag nagybecsű, «úttörő, vagy a grandiozitás hatását keltő» alkotásokat választottak. Más szóval: mi az oka annak, hogy míg a német, francia, angol irodalom hazai népszerűsítői érdemes termékek aránytalanul nagyobb száma mellett a ponyva özönével is elárasztották könyvpiacunkat, az olasz literatúrából közönségünk számára csak kevés kimagasló mű vált hozzáférhetővé?

A cikk szerzője, a nélkül, hogy a probléma tüzetesebb vizsgálatába kívánna bocsátkozni, két feltevéssel óhajtja a kérdés iránt az érdeklődést fölkelteni. Az egyik szerint a magyarság annak a százados benső kapcsolatnak következtében, melyet az itáliai latinitással s általában a deák nyelven át a latin szellemmel fenntartott, sokkal közelebb érezte magát az olasz kultúrvilághoz, mint a német, francia, vagy angol műveltséghez s így az «idegenség» varázsa, mint az ismeretvágy, a kíváncsiság ösztönzője olasz viszonylatban kevésbé érvényesült. A másik feltevés azt a gondolatot tartja mérlegelendőnek, hogy közönségünknek az olasz írókkal szemben tanúsított nagyigényűsége nem arra vezethető-e vissza, hogy «az olasz irodalom ismerete Magyarországon az olasz szellem leg-

kiválóbb képviselőivel kezdődött» s Dante, Boccaccio, Ariosto, Tasso és Machiavelli nagysága folytán «a magyar köztudatban olyan magas mértéket jelent az olasz irodalom, hogy talán ezért vet ki magából mindent, ami nem e felé a mérték felé tör».

A kérdés fölállítását és a rávonatkozó, immár néhány évtizedes kutatások eredményei alapján adható válasz megfogalmazását a közvélemény tájékoztatásának érdeke annál indokoltabbá teszi, hogy a művelt és buzgó könyvvásárlók részéről az utóbbi időben gyakran fölhangzott a csodálkozó érdeklődés az iránt, vajjon minek köszönhető napjainkban az olaszból fordított művek számának éppoly váratlan, mint jelentékeny megszaporodása? A derék könyvvásárló azonban, akinek álmában sem jutott soha eszébe, hogy magát tartsa a könyvtermelés irányítójának, mert valóban ő volt mindig az irányított, s nem egyszer a félrevezetett, bizonyára meglepetéssel értesülne arról, hogy saját diktátori akaratából, amit még csak nyilvánítania sem kellett, jutott abba a kellemes helyzetbe, hogy ma legalább is annyi — sőt több — modern olasz munka magyar fordítása áll rendelkezésére, mint amennyi új francia vagy német szerzőt olvashat a maga anyanyelvén. Sokkal meggyőzőbbnek találná azt a magyarázatot, hogy Itáliával fennálló, egyre sokrétűbbé váló összeköttetéseink fokozatosan mélyítik az olasz lélekbe való bepillantásunkat, egyre több irodalmi érdekeltségű ember ismerkedik meg eredetiben az olasz szellem alkotásaival s mert rohamosan növekszik a nyelvet tudók száma, mind népesebb lesz a fordítógárda is, amelynek immár nem nehéz kiadóra szert tennie, mert az Olaszország iránt fellendült általános érdeklődés a szépirodalmi termékeknek is megfelelő kelendőséget biztosít. Nem kevésbé nehéz volna a józan olvasóval elhíttetni — bár arra törekszik minden könyvreklám —, hogy a kezébe adott olasz fordítások egytől-egyig remekművek, mert fordító és kiadó egyaránt kínosan tiszteletben tartják üzletfeleik kényes követelményeit az olasz irodalommal szemben s mással, mint hétkarátos értékekkel nem is mernének kísérletezni. A szorgalmas könyvvásárlónak ilyen fogadkozások hallatára alighanem eszébe jutnának Pitigrilli hétkarátos szüzei s az a temérdek da Verona-ponyva, amit efféle írásoknak nem is olyan régenmúlt divatja idején elnyelettek vele s elhárítaná magától az illetéktelen elismerést, mely szerint — Dante és Machiavelli szuggesztiója alatt — olasz szerzőtől csak nagyszabásút és rendkívülit szokott elfogadni.

A szemünk láttára virágzó fordító-tevékenység és annak röviden érintett motívumai éppen úgy, mint a fordított munkák vegyes értéke, de egyforma könyvárusi sikere ellentmondanak az idézett cikk szellemes

föltevéseinek s — véleményünk szerint — nem kevésbé teszik valószínűtlenné e magyarázó kísérletek hasznavehetőségét az olasz irodalom hazai szerepének történetéből levonható tanulságok, melyeket a következőkben igyekszünk röviden összefoglalni.

Köztudomású, hogy az itáliai szellemi élettel való szorosabb érintkezésünk az első olasz egyetemek magyar hallgatói révén a 13. század legelején veszi kezdetét. Ezeknek az egyházi és római jogi tanulmányokat végzett papi férfiaknak hazai tevékenységében századokon át semmi nyoma sincs annak, hogy a korukbeli olasz nemzeti irodalomról akár csak tudomást is vettek volna. Ugyanez áll a XV. századtól fogva Olaszországban járt világi magyar nemesifjakról is, akik szakstudiumuk, a jogtudomány elvégzése mellett magukba szívják a humanizmus szellemét, magasabbrendű klasszikus műveltségre tesznek szert s általában arra törekszenek, hogy udvari és diplomáciai szolgálatra képesüljenek, ahol nagy becse van a sokoldalúan pallérozott szellemnek s nélkülözhetetlen az ékesszólás művészete, de semmi szükség nincs a vulgáris szépirodalomban való jártasságra, tehát az iránt nem is érdeklődnek. Ez a közöny a vulgáris iránt csak a Báthoryak idejében s különösen Zsigmond uralkodása alatt változik meg és pedig szinte kizárólag az erdélyi származású ifjak részéről, akik fejedelmük olasz szimpátiáira való tekintettel az olasz nyelvben is tervszerűen képzik magukat. Jellemző azonban, hogy széphistóriáink ú. n. olasz csoportjának szerzői, ha netán ismerték is Boccacciót eredetiben, a Decameron magyar versekbe foglalásához Petrarca és Beroaldo latin átdolgozásait használták alapszövegül s padovai diákjaink nem a Divina Commedia vagy az Orlando Furioso csodálatával eltelve tértek haza, hanem legfőljebb divatos madrigálokot és padovanákat hoztak magukkal.

Ha ez a helyzet a renaissance virágkorára vonatkozólag, amikor az olasz nemzeti irodalom elkeseredett küzdelmek árán s örökértékű alkotásokkal immár kivívta jogait a latin nyelv egyedül üdvözítő voltát hirdető humanizmussal szemben, annál érthetőbb, hogy a klasszikus múlt bűvöletében élő korábbi humanista mesterek külföldi tanítványai éppenséggel semmiféle kapcsolatba nem jutottak az olasznyelvű irodalommal. Az Anjouk, Zsigmond király és Mátyás udvarai és kancelláriái ennek a vulgáris-ellenes humanista műveltségnek tűzhelyei és terjesztői voltak s inkább elzárták, semmint egyengették a lenézett népi idiomában szóló költészet útját. A Corvinák között inkább díszes kiállításra, mint a zengő olasz terzinák juttattak helyet egy Dante-kódexnek, amelyről semmi jogunk fölteni, hogy egyetlen budai humanistánk érdeklődését is felkeltette volna.

Az Olaszországgal való kulturális kapcsolataink delelőjét jelentő renaissance-kor utáni századokban is nagy része volt időnként a latin nyelvnek olasz eszmeáramlatok közvetítésében. Elég itt az ellenreformáció magyar vezérkarának római iskolázására, a felvilágosodás ellen folytatott irodalmi küzdelmek olasz forrásokból kölcsönzött fegyvertárára, Muratori latinnyelvű munkásságának hazai ismeretére emlékeztetnünk. Ezekén túl hivatkozhatnánk újabb részletkutatásokra is e vonalon annak további igazolásául, hogy a latin nyelv mily értékes összeköttetések eszköze volt olasz és magyar tudósok közt, különböző *tudományok* területén, de *sehol sem találunk komolyan számbajövő adatokat arra nézve, hogy hazai műveltjeink deák nyelvismerete hídul szolgált volna valaha az olasz költészet felé.* Abból a tényből tehát, hogy még «a tizenkilencedik század derekának magyar írói és olvasói (is) majdnem második anyanyelvükként éltek a latin szóval», semmiféle következtetést sem lehet vonni az olasz irodalomhoz való viszonyunkat illetőleg, s még kevésbé lehet állítani, hogy e latinításunk folytán a magyar közönség az összes európai literaturák közül «legkevésbé idegennek az olasz irodalmat érezhette magától». Ennek talán inkább az ellenkezője igaz, amennyiben a latinhoz mereven ragaszkodó köznemesség más nyelvek elsajátítása elől meglehetősen elzárkózott s csak a «nemzetietlen» főúri osztály tanult meg a németen kívül — jobbra Bécs divatja szerint — hol olaszul, hol franciául is.

Nem a humanista, tudós és jogász latinságnak, hanem a latin nyelv egyházi használatának köszönhető az első, eredetileg olasz verssorok (Dante, Paradiso, XXII, 46—48) magyar fordítása, mely úgy került az Apostolok méltóságáról szóló kódexünkbe, hogy írója sem olaszul, sem Dantéről nem tudott. E vékonyka szál, mely nemzeti irodalmunkat először fűzi össze az olasz vulgáris költészettel, néhány évtizeddel ezelőttig azonban rejtve maradt nemcsak a «köztudat», hanem a szakemberek számára is. Dante tehát, akinek fordítására csak 1852-ben vállalkozott magyar író, nem járulhatott hozzá annak a fenkölt véleménynek kialakításához, melynek alapján a magyar olvasó állítólag oly magas mértéket alkalmaz az olasz irodalommal szemben. *De nem is Petrarca, Boccaccio, Machiavelli vagy Tasso állnak az olasz költészettel való megismerkedésünk elején.* Petrarca latin zsoltárai ugyan már a XV. század végén olvashatók magyar nyelven, de a szonettek poétájaként még három századon át alig esik róla említés irodalmunkban. Istvánfi Pál, Enyedy György, Szegedi Veres Gáspár is csupán a Decameron néhány történetének ismeretét terjesztették el s nem Boccaccio nevére, művészetére tanították meg olvasóikat, Machiavellit pedig csak Zrínyi Miklós becsülte nagyra s

használta föl politikai és hadászati tárgyú irataiban, míg a XVII. századnak a keresztény morál alapján róla alkotott elítélő véleménye olyan hosszú életű, hogy sokan még a XIX. század elején is csak szent borzalommal veszik tollukra nevét. S végül Ariosto és Tasso művészetének varázsa sem ejthette meg soha oly mértékben a magyar közönséget, hogy ez hatással lehetett volna az olasz irodalom iránti magatartására. Egy Ariosto-szonett magyar fordítása a XVII. század utolsó negyedéből a költő pusztá nevének hazai ismeretét sem bizonyítja, az Örjögő Lóránd második és harmadik énekéből készült, ugyanazon korú töredékes prózai átültetés e század elejéig egy erdélyi család levelesládájában lappangott s Csokonai Vitéz Mihály és Fekete János generális fordítási kísérletei után több, mint ötven esztendővel később csak Arany Jánostól szerezhetett komoly ösztönzést irodalmi életünk Ariosto megismerésére. Végül Tasso hazai tudomásulvételének első adataiért Kisfaludy Sándorig kell lapoznunk irodalmunk történetét.

Újból meg kell állapítanunk tehát, amiről azt hittük, hogy régen átment a szakemberek köztudatába: olaszból készült első magyar fordításaink, melyek szélesebb körökhöz jutottak el s az eredeti művek szerzőinek névszerint is becsületet szereztek, vallásos tárgyúak, az első olasz szépíró pedig, aki valóban olyannyira ismert volt Magyarországon, hogy művein át közönségünk valamelyes véleményt formálhatott az olasz poézis természetéről, sajátos ízéről és formáiról, Pietro Metastasio, az évtizedeken át Bécsben dédelgetett udvari költő, akinek kiterjedt hazai hatásáról a legkimerítőbb tanulmányt éppen Zambra Alajos írta.

Metastasio költészetének példája is, mely Bécsből árasztotta felénk édeskés illatát, élénken ellentmond annak a distantia-elméletnek, amely szerint minél távolibb és idegenebb egy nép, annál erősebb a törekvésünk lelkeségének megragadására irodalmán keresztül. Metastasio nem idegensége miatt, hanem azért hatott, mert Bécsben ünnepezték s mert akkori-ban minden áramlat, mely a császárvárost meghódította, szükségszerűen hozzánk is eljutott s rajta hagyta bélyegét a magyar életen. *Szellemi javak importját, cseréjét a távoli, idegen, ismeretlen vonzásánál sokkal inkább a közelség, elérhetőség s a jól járható utak döntik el.* Ilyenek — legalább is a XVIII. századtól kezdve — kétségtelenül inkább Németország, mint Itália felé nyíltak, ahová a magyart jóformán csak katonáskodni engedték el. S éppen ez időtől fogva mégsem az előlünk távolivá sáncolt olasz kultúra öntött el bennünket, hanem az osztrák-német, mellyel szemben ugyan-csak jóval nagyobb mértékben volt «fogyatékos az idegenség-élményünk».

A vita-indító cikknek még csak egy állításával kell perbeszállnunk a történeti tények cáfoló tanúságát idézve, mielőtt az általa fölvetett

kérdésekre pozitív értelmű feleletet próbálunk adni. Nem helytálló — felfogásunk szerint — az a megállapítás, hogy «az olasz irodalomból még a becsületes középszerűség sem számíthat a magyar olvasó figyelmére és türelmére, csak az, amin rajta van a zseniáltság, az átlagon felüli törekvés bélyege». Ezzel szemben a «poeta cesareo» magyarországi sikerét éppen a korszellemnek annyira megfelelő középszerűségével kell elsősorban magyaráznunk. Csokonai, a maga emberöltőjének kétségtelenül legzseniálisabb magyarja, csupa középszerű olasz költő, az Arcadia rímelői iránt érdeklődött, mert formakereső küzdelmében hasznosnak találta a velük való bibelődést s rokokó ízléséhez közel állt kecses negédjük. A magyar tudományos akadémia Alfieri néhány tragédiája mellett Alberto Nota és Camillo Federici középszerűnek is alig nevezhető színpadi műveit ajánlotta a magyar fordítók figyelmébe s egy félszázaddal később Anton Giulio Barrili *Dodero kapitány*-ába úgy beleszeretett a magyar közönség, hogy egyre modernebb fordításai váltak szükségessé s utolsó kiadása még a világháború idején is közkézen forgott. Salvatore Farina nemcsak előbb jelenik meg magyarul, mint Verga, hanem jó ideig sokkal olvasottabb is az utóbbinál, bár «az átlagon felüli törekvés bélyegét» még leglelkesebb hazai kritikusi sem fődözték fel rajta. Neera sekélyes szórakoztató novelláit éppoly szívesen fogadta a magyar olvasótábor, mint ahogy Ada Negrit is érdemén felül népszerűsítette majd húsz éven át minden hazai folyóirat. Carducci viszont — egyébként jól ismert okokból — hűvösen tisztelt ismeretlen maradt, ma pedig Panzini még Mario Puccinivel sem áll egy színvonalon a kölcsönkönyvtárak statisztikájában. További példák felsorolása szükségtelen. Az eddigiekből is nyilvánvaló hogy *közönségünk nincs és nem is volt soha olyan különleges kritikai érzék birtokában, mely az olasz irodalom igazi értékeit a gyöngye ötvözetű, vagy selejtes munkáktól csalhatatlanul meg tudná különböztetni.* Jót-rosszat egyaránt éppúgy befogadott, majd idővel elvetett az olasz könyvpiac terméséből, mint a németből, franciából, angolból. Magatartását nem irányítják az olasz írókkal szemben sajátos törvények, csak a fordítások számarányában mutatkoznak tetemes különbségek a három nagy nyugati nép irodalmi termékeinek importja javára s ennek éppen nem problematikus okait fölfedve, megtaláljuk a feladott kérdésekre várt választ is.

Mint már említettük, annak a korszaknak szellemisége, melyben a körülmények kedvező találkozása folytán legintenzívebb volt Itáliával való kulturális érintkezésünk, nem nyújtott lehetőséget az olasz nemzeti irodalommal való megismerkedésünkre. A protestantizmus térhódítása éppen akkor fordította el a magyarság tekintetét Olaszországtól, amikor ott végérvényesen diadalra jutott a vulgáris, és amikor nálunk a nyelvi

és irodalmi viszonyok ugyanilyen irányban éresnek indulva hovatovább megengedték volna az olasz költészet befogadását. A törököktől gyötört, rohamosan szegényedő s közműveltségében hanyatló ország megcsappant szellemi energiáit azonban túlnyomórészt a hitélet problémái kötötték le, a lelkek új, komor színezetű etikai tartalommal kezdtek eltelni s elvesztették fogékonyságukat az olasz szellem derűje, harmóniája és esztétikai eszményei iránt. *Itália megszűnt a világ tanítómestere lenni, mielőtt még hozzánk olaszul szólhatott volna* s a XVII. században immár csak katolikus papjaink jártak iskolájába. Zrínyi Miklós olyan kivétel, amely megerősíti a szabályt s az erdélyi udvarban néhány évtizedig hangadó olaszos kultúra legszebb virágja, Balassa Bálint világi tárgyú költészete, a viszonyok mostohasága folytán visszhangtalan maradt.

A XVIII. század nemcsak Magyarországot találta nyomorban, gyászban és keserű közönyben, hanem mélypontra juttatta az olaszság politikai, gazdasági, erkölcsi, sőt szellemi létét is. Hajdani hegemoniája Európa fölött a képzőművészetek, a költészet s nem utolsó sorban a tudomány terén már csak fájó büszkeséggel őrzött emlék volt s ha akadtak kiváló tehetségei — katonák, költők, mérnökök, művészek —, hazájuk határain túl kellett érvényesülést keresniök. Közép- és Déleurlópa politikai vezetésének szálai Bécs kezében futottak össze, ennek árnyékában vergődött vagy tespedt Itália éppúgy, mint Magyarország, a társadalmi, gazdasági és filozófiai megújhodást elindító eszméket pedig Anglia és Franciaország termelték ki. Németország és Ausztria is a Nyugat szellemi vazallusaivá váltak, a magyar kultúra számára pedig nemcsak természet-szerűen kínálkozott, de teljességgel kikerülhetetlen volt a német-osztrák orientáció. Ezen az úton, tehát másodkézből jut el hozzánk már a XVII. századtól kezdve némely olasz hatás, Bécsen át szeretjük meg az olasz operát és Metastasiót, s Bécs zárja el, mikor jönnek látja, Itália felé való közlekedésünket. Nem ide tartozik annak részletezése, hogy az elénk állított sorompókon néha sikerült rést ütnünk, s hogy még az Olaszországban osztrák érdekekért harcoló magyar katonák közt is számos tollforgató, naplószerkesztő és útleíró akadt, akinek az olasz nép és kultúra iránti rokonszenve és tisztelete üdítő ellentétben áll azzal az osztrák részről tervszerűen és szívósan folytatott propagandával, mely Európaszerte bizalmatlanságot, lekicsinylést, sőt megvetést igyekezett kelteni az olaszszággal szemben. Ennek a propagandának hatása persze nálunk sem maradt el s — néhány kimagasló kultúrájú egyéniségünknek ettől független olasz érdekeltségét nem tekintve — elég sikeresen terjesztette az Itália iránti közömbösséget, melynek következtében egyre

fokozódó méreteket öltött az olasz viszonyok, nemzeti egyéniség, szellemi és politikai aspirációk kérdéseiben való tájékozatlanságunk. Az osztrák gyámkodás olasz-ellenes célkitűzései annál könnyebben valósulhattak meg, mert ugyanilyen irányú befolyást gyakorolt közvéleményünkre a romantika — látszólag politikamentes — Itália-szemlélete is, melyben a «nagy múlt» árnyai mellett a jelent csak festői tájak, márványpaloták, kolostori cellák vagy rombarlangok kulisszái között s homályos sikátorokban szenvedélyeiknek élő bukott előkelőségek, kalandorok, művészek, brigantik, összeesküvők, álarcos szerelmesek és lazzaronik képviselték. Bizonyos azonban, hogy mindezt az olasz élet belső gyengesége tette lehetővé s hogy irodalmi téren e korban Olaszország éppen nem dicsekedhetett olyan értékekkel, amelyek a világ érdeklődésének kikényszerítésére alkalmasak lettek volna. A felvilágosodás szellemi küzdelmeiben harmadrangú szerepet játszott, a színpadon Goldoni művészetével nem volt képes Molière dicsőségét elhomályosítani, Alfieriért maga sem lelkesedett, Leopardi klasszicizmusa pedig időszerűtlen hang volt a kor lírai koncertjében. Manzoni hatalmas regényét ugyan az a megtiszteltetés érte, hogy Goethe fordította le németre, de két ilyen zseni összefogása sem volt elegendő arra, hogy áttörje Európa közönyét. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a múlt század első évtizedeiben a magyar közönséghez jóformán híre sem jutott el azoknak az egykorú olasz íróknak, akik európai viszonylatban még kevésbé számottevők, bármily nagy is volt szerepük odahaza az olasz öntudat és lelkiismeret felébresztésében, az idegen uralom elleni küzdelem előkészítésében s annak a generációnak nevelésében, mely utóbb tömérdek szenvedés és véráldozat árán megteremtette az egységes Olaszországot. S valamint ismeretlenek maradtak nyilvánosságunk számára az olyan nevek, mint d'Azeglio, Gioberti, Balbo, Niccolini, Berchet, Giusti, úgy nem vett tudomást Magyarország a risorgimento mozgalmairól sem, amelyekből legfőljebb a carbonarik romantikus titokzatossága szövődött egyéb, nem kevésbé romantikus fogalmaink közé az olasz világról. Ez a helyzet nem változik az 1840-es évekig, amikor végre az olaszszággal való sorsközösségünk fölismerése a megértő rokonszenv és részvét érzéseit kelti föl a lelkekben, hogy végül a 48-as szabadságharc fegyverbarátságában találkozzék a két nemzet, s ez egy csapással megváltoztatja a közhangulatot Olaszország iránt. Ám az irodalom síkján ennek a hangulatváltozásnak jótékony hatása még sokáig késik. A szabadságharcot követő két évtized folyamán olaszból készült fordításaink száma és minősége semmivel sem haladja meg azokét a tervszerűtlen, tapogatózó kísérletekét, amelyekkel a század első felében lépett néhány magányos olasz-barát írónk a magyar

közönség elé. Egyre szaporodó folyóirataink révén tetemesen megnövekszik ugyan külföldi regény- és novellabehozatalunk, a szükségletet azonban német, francia, angol áru elégíti ki, mert ez a közkeletű egész Európában, ezeken a nyelveken értenek fordítóink, sőt francia vagy angol munkák átültetésének e nyelvek nem-tudása sem képezi akadályát, mert a német sajtó és könyvpiac kényelmes közvetítőként szerepel. De nincs is az olasz irodalomnak — még ezekben az években sem — egész Európát érdeklő mondanivalója. Az ország legjobb erőit a nemzeti egység összekovácsolásának nagy feladatai foglalják el s ezek szolgálatában áll a legszorosabb értelemben nemzeti, szinte helyi jellegű irodalom is.

Nagyobbmértvű, Magyarországra is kiható változás e téren csak akkor következett be, amikor az Unita Italia létrejöttével az olasz szellemi élet egén a politika megszűnt az egyedüli vezércsillagzat lenni, az irodalom újra erőteljesen bekapcsolódott az olasz határokon túl uralkodó eszmék áramlásába s érvényesülni kezd annak a nemzetközi megbecsülésnek hatása, melyet a politikai tényezővé vált ország egész Európában kivívott magának.

Ez az időszak egybeesik a magyar szellemi életnek a kiegyezés után bekövetkezett fellendülésével. Érdeklődésünk egyre sokoldalúbb, a közönség befogadóképessége egyre nagyobb lett. Beléptünk a fordítótevékenység fénykorába, melyben saját, eredeti termelésünk közel egy emberöltőnyi pangása is kedvezett az idegen áru kelendőségének. Ekkor alakul ki Magyarországon a hivatásos fordító típusa, akinek főfoglalkozása rendszerint az újságírás s nyelvtudása a németre és franciára korlátozódik. Nem véletlen tehát, hogy amikor általános jelenséggé vált Európában a hosszú idő óta elhanyagolt olasz irodalom «felfedezése», nálunk papok, tanárok, bírák, az irodalom berkein kívül álló jóakarató dilettánsok, vagy nagy műveltségű neves írók kezdeményezik ezt a munkát, mert kivételes életkörülményeik, sajátos tanulmányi körük folytán csak ők bírják a fordításhoz szükséges mértékben az olasz nyelvet, első «céhbeli» olasz fordítóink pedig fiúmei származású, vagy sokáig ott élt irodalmárok. A fürgébb, újságíró-szellemű fordítók munkája a tömegizlés után igazodik. Anyagukat a legnépszerűbb olasz folyóiratok és napilapok szépirodalmi tárcarovatából válogatják; szépet és selejteset egyesesen s egyaránt meglehetősen hevenyészett formában tálalnak olvasóik elé. Az ügy tájékozottabb s magasabb szellemiségű munkásainak szeme előtt ennél nemesebb cél lebeg. Látóköriük az olasz irodalom egészére, vagy viszonylag nagy területeire terjed ki, ehhez mérve sajnálatosan fogyatékosnak találják közönségünk ismereteit s a nemzeti becsület érdekében, az olasz kultúra iránti tiszteletből s nem utolsó

sorban a külföldi példák ösztönzésére is arra törekszenek, hogy a hiányokat a lehetőségig pótolják, az olasz poézis klasszikus értékeit a magyarság számára is megközelíthetővé tegyék. Ami a század harmincas éveiben Császár Ferenc részéről elszigetelt kísérlet volt, most buzgó fordítók egész sorának szervezetlen, de egycélú összefogásából szellemi birtokállományunkat tetemesen gazdagító termelési folyamattá lett. Régi mulasztásokat jóváteendő, most születnek egymásután Dante, Petrarca, Tasso, Ariosto-fordításaink, most készül az olasz líra első nagyszabású magyarnyelvű antológiája, jelenik meg először a *Promessi sposi* teljes magyar szövege s vehet tudomást közönségünk Leopardi költészetéről, Cellini önéletrajzáról stb.

Ilyen magas csúcsok felé azonban aránylag kevesen követik e lelkes vezetőket. Közönségünk megtanulja tíz-tizenöt nagy olasz név tiszteletét, kiegészítgeti házi könyvtárát az olasz klasszikusok műveivel, ezeknek «örök időszerűsége» azonban nem versenyezhet a sokkal szerényebb, de valóban napi aktualitású, a kor divatos ízlésének, problémáinak megfelelő írók vonzásával. A fordítók egy része nem hajlandó széles rétegek átlagigényeivel számolni és a sikerre mitsem adva követi egyéni érdeklődése irányát abban a meggyőződésben, hogy «az olasz költészet gyöngyeit a magyar irodalom oltárára helyezve» missziót teljesít. Mások viszont, több valóság-érzéssel, hivatásukat inkább abban látják, hogy az élő olasz kultúrával barátkoztassák meg közönségünket s nem a hajdanira, sajátosra, idegen ízűre terelik a figyelmet, hanem azt hangsúlyozzák, ami az új olasz írókban az egykorú európai irányokkal közös. A magyar olvasó gyönyörűségét leli a könnyed, szellemes, ironikus francia elbeszélésekben: a tervszerűen dolgozó fordító hasonló stílusú olasz csemegével szolgál néki; a szocializmus forradalmi eszméi izgatják a kedélyeket: Ada Negri verseinek bemutatására ez az alkalmas pillanat; a lírában világszerte naturalista törekvések jelentkeznek: Lorenzo Stecchetti ennek az irányzatnak olasz változatát illusztrálja. A Zola-dívat sodrában — ha Vergát nem is — Matilde Seraot szinte népszerűvé sikerül tenni s Giacosa és Rovetta néhány darabja az olasz verista drámáról ad fogalmat a magyar színházlátogatóknak. Ugyanígy biztosít érdeklődést a katolikus modernizmus Fogazzaro regényei számára, majd pedig az ibseni dráma erős hazai visszhangja Roberto Bracco útját nyitja meg színpadjainkra.

Ha lettek volna az olasz parnasszusnak Paul de Kock-jai, Ponson du Terrail-jai, Dumas-i és Marlitt-jai, bizonyára akadt volna ilyeneknek is fordítójuk. Ebben az értelemben vett ponyva azonban olasz nyelven nincs s így jöhetett létre az az optikai csalódás, mely szerint az olasz

literaturát magyarul csak «csúcsteljesítmények» képviselik. Ezzel szemben a valóság az, hogy Marchesa Colombi, Cordelia, Cagna, Caccianiga, Ettore Colombo, Jerace, Lioy s a felületes «letteratura amena» megannyi más régen elfeledett nevű szorgalmas szállítója, akikből mind bőséges ízelítőt kapott a magyar közönség, Olaszországban ugyanazt a szerepet töltötték be, mint másutt a «nagy» ponyva jelesei s olvasóink szélesebb körei elé sokkal több jelentéktelen írás került, semhogy az ilyenek alapján a modern olasz irodalomról kialakult múlt századi közvéleményt a tekintélyes munkák kellően ellensúlyozhatták volna. A nagy nevek (Dante, Petrarca stb.) hideg ragyogása nem hatolt a szívek mélyére s nem tette melegebbé az olasz szépirodalomhoz való viszonyunkat. Ez csak D'Annunzio közelebbi megismerésével következett be, aki az első igazán hódító modern olasz költő. Általános európai hatásának megfelelően nálunk is része volt mindabban a lelkesedésben, szeretetben és tömjénezésben, mellyel Londontól Madridig és Moszkváig elárasztották, az ő művészetében érezte közönségünk először az újjáéledt olasz génusz magasba törő szárnyalásának forró lehet.

A világháború néhány esztendőre megszakította irodalmi kapcsolatainkat Olaszországgal. A fasiszta Itáliához való viszonyunk örvendetes alakulása azonban hamarosan lehetővé tette nemcsak az érintkezés újrafelvételét, hanem a meglazult kötelékek szorosabbra fűzését is. Hivatalos és félhivatalos szervek, intézmények és kiadványok siettek az olasz gondolat, ízlés, új társadalmi és erkölcsi eszmények propagálásának segítségére s fokozatosan mind tágabbá feszítették a magyarság olasz horizontját. Míg eddig a fordított könyv kiadásának nélkülözhetetlen föltétele a piaci siker biztos kilátása volt, most anyagi források nyílnak az esetleges kockázat fedezésére s így üzletből a kultúra ügyévé, közérdekké lép elő bizonyos olasz munkák megjelentetése. Ezzel párhuzamosan bátrabbá válik a magánvállalkozás is, mikor olasz szerzők publikálásáról van szó, hiszen mind több joggal számíthat a könyvvásárlók gyors ütemben növekvő érdeklődésére az olasz szellem termékei iránt. S végül — de nem utolsó sorban — hozzájárul az olasz könyv hazai térfoglalásához, hogy a félsziget irodalmi termelése a háború utáni évtizedekben hasonlíthatatlanul változatosabb, színesebb, izgatóbb, eredetibb és értékesebb, mint — az egy D'Annunziótól eltekintve — a századforduló táján volt. Megint csak optikai csalódás áldozatai vagyunk azonban, ha azt hisszük, hogy a közönség csalhatatlan jóízlésének szűrőjén most már igazán nem hatol át semmiféle fércmű s csak Pirandellót meg Bontempellit (s tegyük hozzá : Papinit) öleli keblére. Az ebben a vonatkozásban már említett Guido da Verona és Pitigrilli mellett csak

éppen olasz detektívregények fordításával nem találkozunk, egyébként azonban Carolina Inverniziótól és Flavia Stenótól kezdve Brocchin és Marpicatin át Federigo Tozzi és Borgeseig s a legfrissebb fordítások között Francesco Perriig olyan gazdag sorozata az olasz elbeszélőknek áll rendelkezésünkre magyar nyelven, amelyről — ha nem is kielégítő — sem azt nem mondhatjuk, hogy a francia, német vagy angolhoz képest fogyatékos képet ad az olasz irodalomról, sem azt, hogy annak csupán legfényesebb lapjait mutatja be.

Mindent összevéve megállapíthatjuk tehát, hogy az olasz irodalom helyzete a magyar köztudatban mindenkor a történeti viszonyok függvénye volt, kisebb-nagyobb időbeli eltolódásoktól eltekintve éppúgy alakult ki, mint más népeknél s ma semmiben sem különbözik attól, amit bármely más művelt európai nemzet közvéleményében elfoglal, de a legjobb úton van ahhoz, hogy a rangsorban eddig előtte állt francia irodalom helyét foglalja el olvasóink szeretetében.

VÁRADY IMRE

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A CARDUCCI-FORDÍTÓ KOSZTOLÁNYI

Az olasz irodalom igen sajátos fejlődésű magyarországi fogadtatásával és annak okaival e folyóirat első számában Zambra Alajos gondolat-keltő rövid tanulmányban foglalkozott; ¹ az ő cikkével kapcsolatban szerelnők felhívni a figyelmet egy olyan körülményre, ami az olasz irodalom magyarországi megismerését és «közönségsikerét» kétségkívül döntő módon befolyásolta.

Bármely idegen irodalmi mű csak akkor hathat igazán termékenyítően a másnyelvű közönség ízlésére és gondolatvilágára, ha a korhoz képest a lehető legjobbak a közvetítés felvételei, vagyis ha a fordítás nehéz és páratlan beleérző erőt kívánó munkájára nem mindenre kész irodalmi mesteremberek vállalkoznak, hanem hivatott, hajlékony stílus-érzéssel rendelkező írók és — ha költői művek tolmácsolásáról van szó — konzseniális vagy legalább is feltétlenül elhivatott, ihletett költők. Össze sem hasonlítható például, mennyivel mélyebben véste a magyar irodalmi tudatba Dantét Babits egyetlen hatalmas lendületből fakadt, valóban művészi fordítása, mint Szász Károlynak kezdetben német szöveg közvetítésével összekovácsolt s a formai és kifejezésbeli nehézségekkel bizony sokszor hasztalanul birkózó átültetése. Ha tehát a magyar irodalmi köztudat a közeli és távoli olasz múlt számos nagy szellemével a bensőséges találkozást mindmáig elmulasztotta, ennek kétségtelenül egyik legfőbb indoka nem annyira a magyar szellem túlságosan is óvatos válogató készsége, mint inkább a jó, lendületes és a mai ízlés számára is élvezhető

¹ Az olasz irodalom a magyar köztudatban. «Olasz Szemle», 1942. I. sz. 100. kk. 11.

fordításoknak rendkívül ritka volta. Persze nemcsak olasz, hanem számos más külföldi vonatkozásban is áll ez a tétel. Mindnyájunk fülébe cseng még, amit éppen Babits a portugál nemzeti eposzról, a *Luziadáról* írt: «En nem olvastam a *Luziadát*, nem értek portugálul. A magyar fordítás rossz...» Lehet, hogy az efféle esztétikai kívánalmakban is a magyar lélek igényességének egyik arca jelenik meg, annyi azonban bizonyos, hogy ezen a ponton, a jó fordítások meglétén vagy hiányán múlik minden idegen irodalom megismerésének sorsa. S még maga a jó fordítás sem elég. Aránylag kevésbé ismert író is adhat formailag és tartalmilag hű, becsületes átültetést s mégis az lesz az érzésünk, — a «nagy nevek» minden kultusza nélkül is — hogy valami még hiányzik, az egész fordítás szelleméből és nyelvi köntöséből hiányzik az olvasót valóban lebilincselő kiváló egyéniség. Hogy ez mit jelent, azt egyetlen példával próbálom sejtetni. Leopardit a múlt század utolsó éveiben az a Radó Antal kezdte nálunk megismertetni, aki a tegnap írói közül tagadhatatlanul a legtöbbet tett az olasz szellem nagy remekeinek átplántálása érdekében. Radó — mint ismeretes — kiválóan tud olaszul és jó technikájú, hajlékony nyelvű magyar költő is volt a maga korához, a századvégi Aranyepigonizmushoz viszonyítva. S Leopardi, Radó fordításai ellenére, Magyarországon mégis jóformán ismeretlen maradt, távolról sem virágozott ki körülötte olyan kultusz, aminőben például Baudelairet még aránylag igen szerény magyar utókora is részesítette. De mi lett volna, ha a töprengő, tépelődő, súlyos filozófiai problémákkal viaskodó Leopardit a tőle érzésvilágban sem túlságosan különböző Arany János fordította volna le, akinek csodálatos stilisztikai érzékenysége bizonyára felfogta és átmentette volna a mi nyelvünkbe is az «armonia leopardiana» alig leírható, titokzatos varázsát? Arany lehetett volna Leopardi méltó magyar szócsöve, az az Arany, ki állott «Dante vizeinek mélysége fölött...»

Mivel tehát a közvetítés problémája a további sugárzás és hatóerő szempontjából nemcsak hogy nem közömbös, hanem egyenesen döntő jelentőségű, igen fontosnak tartanám rendre megvizsgálni néhány kiemelkedő nagy olasz író magyarországi utóéletét. Vissza kellene mennünk nemcsak a pusztá bibliográfiai adatokig, de szövegek egybevetéséig és esztétikai mérlegeléséig, mert csak ebből a beható vizsgálódásból szűrhetjük le fokozatosan egy ma még modern értelemben alig létező műfordítás-esztétika általános alapelveit. Éppen most, amikor Ruzicska Pál értékes és nagyon hasznos «Kincsháza» ízelítőt adott, hogyan is érzi a mai költői nemzedék — Bóka, Jankovich, Rónay, Sárközy — az olasz költői stílus sokszázados szépségeit, különösen tanulságosak lehetnek az ilyen bepillantások olaszból készült műfordításaink műhelytitkaiba.

E módszer első példájául az olaszágért valósággal rajongó Kosztolányi gazdag fordítói életművének egyetlen szeletét választottuk ki, de azt, amelyet — saját szóbeli vallomása szerint — maga is fontosnak és jellemzőnek tartott: Kosztolányi Carducci-fordításait.¹ Ezek alapján mutatjuk be, hogyan szűrődött át egy nagy olasz költő egyénisége egy *igazi* magyar költő temperamentumán s hogyan született ebből a találkozásból néhány szinte új alkotásnak mondható műremek.

Mi vonzotta Carducci költészetéből különösen Kosztolányit? «A szégyen kisgyermek panasza»-nak impresszionista íróját, aki az olasz «crepuscolari»-költők édestestvére, nem az «Odi Barbare» horatiusi hevületű s mégis mélyen romantikus világa ragadta meg. A «nagy» ódáról a «Modern költők» c. anthológiának Carduccira vonatkozó soraiban bizonyos idegenkedéssel nyilatkozott: szerinte Carducci költészetének ez a része «annyira tele van klasszikus vonatkozásokkal, utalásokkal helyekre, melyeket mi nem ismerünk, történelmi dátumokra, melyek Itália történetére vonatkoznak... hogy magyarázat nélkül már ma sem lehet olvasni». Ennek az antik köntösbe szorított modern pátosznak hiteles tolmácsolását Kosztolányi átengedte a latin kultúra történeti hagyományait mélyebben átérző költőtársának: Babits Mihálynak. Nem véletlen, hogy éppen Dantét s a középkori latin himnuszokat fordító Babitsnak köszönhetjük az «Alle fonti di Clitunno» legméltóbb magyarázatát is. Kosztolányit viszont ellenállhatatlanul vonzotta a nagy szenvedélyeket is hűvös szonettekbe fojtó, szinte «parnassien»-nek nevezhető másik Carducci, a «Rime e ritmi» s a «Rime nuove» poétája.

Mily sokra becsülte Kosztolányi a zordon sapphicumokat görgető Carduccinak e lágyabb, *rimes* verseit, az eléggé kitetszik abból is, hogy átültette magyarrá «A rímhez» intézett, játékosan könnyed ódát, amelynek dalszerű strófaszervezete egyenesen Chiabrera-ra emlékeztet («Belle rose porporine»).² Sajnos, e fordítást olvasva eszünkbe jut Rónay Györgynek Kosztolányi rögtönzészzerű fordításairól tett megállapítása: «Fordításainak egy jó része ilyen; pongyola odavetések, kis és nagyobb formai hűtlenségek, s néhány már-már átköltés is, de közben milyen bravúros lelemények!»³ Ilyen kiegyensúlyozatlan, a játszi rímelőkedv mámorából fakadó fordítás ez is: egy-egy jól csengő rímért Kosztolányi gazdag

¹ V. ö. L. Gáldi: Un grand italianisant hongrois: Désiré Kosztolányi. Dante (Páris), 1936, 32. kk. II.

² E Chiabrera-verset ld. Lányi Viktor kitűnő magyar fordításában: *Az olasz irodalom kincsháza*, 206. l.

³ Rónay Gy. «Magyar Csillag», 1942 márc. 153. l. Itt jegyezzük meg, hogy Kosztolányi valamennyi Carducci-fordítását a «Modern költők» c. anthológia III. kötetéből idézzük.

hátterű művelődéstörténeti mozzanatokat is feláldoz. Jaufré Rudel, a legromantikussabb provençal trubadur említése («Ecco, in poppa del battello — Di Rudello») itt szinte érthetlenné torzul: «*Rondello* hajója mélyén — Lázak éjén — A vágy és vitorla vagy...» Hangzatos, de nem plasztikus Ronceval és Roland felidézése sem, pedig mily keményen pörögtek az eredeti versek:

*Sgretolar sott'esso il brando
Di Rolando
Tu sentisti Roncisvalle...*

Kosztolányinál:

*Ronceval egy ordító lant(!),
Hogyha Roland
Kardján ég a gyűlölet...*

Tisztán és nemesen csendül fel azonban végül a rímhez intézett lelkes köszöntés:

*Szép császárnő, a hazámé
Ávé, ávé,
Ó latin, királyi sarj...*

E sorokat Kosztolányi nagyon szerette; mikor évek mulva a rímről esztétikai tanulmányt írt, megállapításait akkor is ezzel a Carducci-strófával zárta le. Szerinte Carducci, aki «egy darabig kerüli a rímet, 1869-ben, az «*Új rímek*» című kötetében már vezekel, visszahívja száműzetéséből, hogy a tiszta ész helyett a tiszta rím uralkodjék...»¹

Nem tudjuk, vajjon az olasz költő e ponton egyetértett-e volna Kosztolányival, — hiszen éppen Carduccit legditirambikusabb költeményeiben sem hagyja el a latin szellem kristálytiszta világossága! — de annyi bizonyos, hogy a «rímбүvész» Kosztolányi, aki halálos ágyán is a szavak csodálatos összecsendüléseivel bibelődött, a rím áhítatos tiszteletében épp Carducci nyomán erősödött meg.

Az értelem, a logikai tartalom felett is uralkodó zeneiség Kosztolányit gyakran merész improvizációkra csábította. Ha e sorokat olvassuk:

*A szép, bús ária,
Ó kicsi Mária,
Szívünkben akkor éled,
Ha sir a pária...* (A. Mária kisasszonynak)

¹ Balassa József Emlékkönyv. Budapest, 1934. 86. l.

fel sem kell lapoznunk az eredetit, hogy megtudjuk : a *pária* szót egyszerűen a pompás öcszszecsendülés csalta ide. Valóban úgy van : Carducci csak ennyit mond :

*Esce la poesia,
O piccola Maria,
Quando malinconia
Batte del cor la porta...*

Szerencsére azonban a legtöbb Kosztolányi-fordítás mégsem ennyire szabad átköltés, hanem bennük tartalom és forma higgadtabb egyensúlyba jut. Rendkívül plasztikus például a «Téli éjszaka» következő részlete :

*Ogni altro tace. Corre tra le stanti
Nubi la luna sul gran bianco, e orrende
L'ombre disegna di quel pin che tende
Cruccioso al suolo informe i rami infranti.*

*Mély hallgatás. Mervé felhők között ül
A hold, bámulva a fehér síkot,
Egy vén fenyő árnyéka látszik ott,
Hogy görcsösen a szörnyű földre görbül.*

Különösen figyelemreméltó az utolsó sor rendkívüli expresszivitása. A szonett végén sajnáljuk azonban, hogy ebből : «Ed emerge il pensier su quei marosi Naufrago. . .» éppen a *naufrago* (hajótörött) maradt ki : «A megtört gondolat halálra bágyad». Mint lezárt műalkotás, egységesebb, kerekesebb az «Ó éj» (Di notte) valóban «kosztolányis» puhasága (Sötét palástod mélyein elillan. A bánatom. . .) s még inkább a Vergiliusról szóló szonett, amely magyarul úgy hat, mintha Juhász Gyula «portré-szonettjeinek» mintája volna. Egészen messzi távlatokat nyit a szonett csúcát jelentő utolsó szak interpretációja :

*Mint messze hegy és mint a messze tenger,
Lombok, mikén a szellő andalog,
Ilyen magasztos költő a dalod.*

E nagyszerű befejezés mellett meglepő, hogy a «Szent Abbondius» szonettben éppen a végső kicsengést adó sorokból maradt ki egy fontos mozzanat : az önmagára erőszakolt nyugalom érzése :

*Laggiù che ride de la valle in fondo?
Pace mio cuor; pace mio cuore. Oh tanto
Breve la vita ed è sì bello il mondo!*

*Lenn meg kacag a völgy... S én egyre félek,
Pilláim a válás könnyében úsznak,
Mert szép a föld és oly rövid az élet.*

De milyen gazdag zeneiség, mennyire igazán olaszos eufónia az, amivel Kosztolányi az olvasót e kisebb-nagyobb tartalmi hűtlenségekért kárpótolja! Ezeknek a ringatóan puha és harmonikus verseknek világában szinte még azt is feledjük, hogy van egy kis szó, amelynek visszaadásával Kosztolányi sohasem viaskodott, hanem egyszerűen — lemondott róla. Nagyon egyszerű, rövid kis melléknév ez: *pio*, de mégis Carducci mennyi mindenre alkalmazta ezt a nála valósággal lapról-lapra felbukkanó «mot-fétiche»-t! Ha csak a Kosztolányi lefordította néhány verset tekintjük, akkor is idézhetjük a *pia ava*, *pia luna*, *pio bove*-féle példákat, hogy a másutt előforduló *pio serto*, *pia gioia*, *colle pio* esetére csak futólag utaljunk. Kosztolányi csak a *pio bove* kifejezést próbálta «szelíd ökör»-rel fordítani, de már ezt a szinte megfoghatatlan, inkább csak szuggesztív, mint pontosan érthető jelzőt: *pia luna* — ehhez vehető ez a feledhetetlen sor is: «*de pie stelle sopra noi viaggiano*» (Da Desenzano) — látszólag egészen elmellőzi:

*Come, quando su' campi arsi la pia
Luna imminente il gelo estivo infonde...*

*Mint amikor a telehold fehéren
Küld a tikkadt mezőre hűs fagyot...* (Vergilius)

De lássuk csak: valóban kimaradt-e a *pia* jelző magyar megfelelője? Ha beleringatjuk magunkat egy kissé e sorok hangulatába, nem úgy érezzük-e, mintha a «tikkadt mezőkön» (*campi arsi*) megkönyörülő «*pia luna*» (v. ö. *pietà* «könyörület»!) mása magyarban a «*hűs fagy*» szóképe lenne? *Hűs* csak az lehet, ami *hűsít*, tehát ami kellemes hűvösséget teremt, s a mellett van ebben a szóban olyan hangulati elem is, ami — talán a *szűz* szóhoz való hasonlatosság miatt — a szűzi tisztaság érzését szuggeralja...

Szavak és hangok bűvöletével próbálja Kosztolányi magyarra átmenteni még az olasz verseknek értelmileg kifejezhetetlen elemeit is. A «Fehér éjszakában» ezt olvassuk:

*A piacóráról szomorú huhogás kel az éjbe,
Mintha jajongana most messze egy éji világ.*

Nem éppen oly szuggesztívek ezek a sorok, mint az eredeti:

*Da la torre di piazza roche per l'aere le ore
gemon, come sospir d'un mondo lungi dal dì.*

Jobbnál-jobb fordításokon keresztül így jutunk el a három legkitűnőbbben fordított vershez. Ezek érzésünk szerint a következők: «Alpesi dél» (Mezzogiorno alpino), «Beszélgetés a fákkal» (Colloquio con gli alberi) és végül «Az ökör» (Il bove).

Az elsőben tökéletes a természeti képnek Leconte de Lisle-re emlékeztető szoborszerűsége, amelyet csak a befejezés váratlan fordulata enyhít:

*A jéghegyen, a szürke és közömbös
Sziklán, hol a fehér fény izzva kél,
Keményen ül, körötte égszín köntös,
És hallgat és trónol a néma Dél.*

*Az áthevült fenyő — szellő se rebben —
Sasokról álmodik s fején köd ül.
És lenn a citeránál édesebben
Kis ér cseveg a vén kövek körül.*

A «Beszélgetés a fákkal» azzal lep meg, hogy mindjárt az elején Kosztolányi a megszólítás körülményességét nyílt, egyenes szubjektívizmussal vágja keresztül. Carducci így dalolt:

*Te che solinghe balze e mesti piani
Ombri, o quercia pensosa, io più non amo...*

A magyar költő mindjárt az *io più non amo* motivumát ragadja meg, s hogy ehhez az ellenszenvhez mindjárt a «városdúlók vérmocskos homlokát» kapcsolhassa, egyszerűen lemond a «mesti piani» kissé Leopardi-hangú motivumáról:

*Én nem szeretlek, tölgy, kevély erősség,
Mert lombjaiddal büszkén fogod át
Városdúlók vérmocskos homlokát,
S legyezted a harcok szörnyű hőseit.*

Alább kitűnő s egész hű azonban a «lauro infecondo», vagyis a «meddőbús babérfa» evokációja, hogy azután végül a vers a minden szenvedésünk után is nyugalmat adó fenyő dicséretéhez érjen:

*De szeretlek, szőlő lágy venyigéje,
Édes gerezd tanyája, kedv igéje,
Bor anyja, áldott búfeledtető.*

*S téged leginkább, ó sötét fenyő,
Mert deszkáidból készül az utolsó,
A legnyugodalmasabb ágy, a koporsó.*

Lássuk ezek után Carduccinak talán leghíresebb szonettjét, amelynek Kosztolányi véglegesnek mondható magyar fordítását nyújtotta. Megint mozdulatlan, szoborszerű leírással indul a vers:

*Szeretlek, ó szelíd ökör. Belőled
Erő és béke száll, nyugodt, komor.
Ha nézed a szabad, kövér mezőket,
Ugy állsz, akár egy zordon ércszobor.*

Ez a hang tökéletesen Carducci hangja, itt már semmi tompítás, semmi szentimentális puhaság nem lankasztja az eredeti kép lendületét. Valóban «un sentimento di vigore e di pace» önti el az olvasó lelkét is, s ha Kosztolányi szerint a távolba bámuló ökör «nyugodt, komor», akkor nála e szavak szuggerálnak annyi ünnepélyességet, mint Carduccinál a «solenne».

Nehéz problémát jelentett a harmadik szak, ahol Carducci az ökör bőgését «inno lieto»-nak, «derűs himnusznak» nevezte. Kosztolányi azonban e merész képet is elfogadhatóvá tudta tenni:

*Fekete orrodból gőzölve libben
Lehelleted s vigan ujjong az égnek
Bőgésed, ez a csendes himnuszednek.*

Igen szép az utolsó rész megoldása, ahol a híres «zöld csönd», a «silenzio verde» szolgált reá a kor kritikusaiknak ámulatára és — megbotránkozására. A «synaesthesia»-nak e jellegzetes esetét, az érzéki benyomásképeknek e pompás keverését — amely Ady «fehér csönd»-jére emlékeztet — Kosztolányi természetesen híven követte:

*És zöld, nyugodt, tág és komoly szemedben
Békén sugárzik, édesen merengve
Az isteni mezők zöld, tiszta csendje.*

*

Íme néhány futó megjegyzés Kosztolányiról, mint Carducci fordítójáról. Vajjon mi teszi ezeket az átköltéseket annyira meghatókká és — apró hűtlenségeik ellenére is — annyira hitelesekké?

Kosztolányi egyszer szellemes karcolatot írt a szenvedélyes műfordítóról, aki — eredeti versek írásához nem lévén elég önbizalma — örömét, bánatát, szerelmét és magányos élete csöndes vágyódásait mind-mind fordításokba rejtette. Ha vidám volt, könnyed, tréfás verset íltetett át, ha künn őszi eső verte az ablakot s a lehulló levelek az elmú-

lásra figyelmeztettek, idegen költők halálverseit fordította, ha szerelmes volt, mások forró vallomásait szólaltatta meg. Úgy érezzük, e kis rajzban Kosztolányi valósággal önmagát örökítette meg : az ő fordításai is mind akkor születtek, amikor egy-egy Carducci-vers mélyen, elválaszthatatlanul összeforrott pillanatnyi hangulatával. Kosztolányi minden Carducci-fordítása a magyar és olasz szellem egy-egy végtelenül bensőséges találkozására vet világot ; egyik-másik fordítás annyira Kosztolányi sajátja már, hogy szinte nem is tudjuk eredeti verseitől megkülönböztetni. Íme egy példa :

*Ó halvány orgona !
A csillagok a tengerárba hullnak
S kihül szívem, a dalnak otthona.*

Nem áll-e egészen közel ehhez a Carducci-vershez a következő kis eredeti költemény, melyben Kosztolányi egy októberi tájképet örökített meg :

*Piros levéltől vérző venyigék.
A sárga csöndbe lázas vallomások.
Szavak. Kiáltó, lángoló igék.*

Visszatérve most már az olasz irodalom magyarországi utóéletének problémáira, a jövő fejlődés számára csak egyet kívánhatunk : forrjon össze minél több nagy magyar költő-egyéniség az olasz szellem nagyjaival s ezek az összeforrások teremtsék végre meg az olasz és magyar lélek mindmegannyi őszinte találkozását. Kosztolányi példája ezen út követésére nemcsak sarkal, hanem kötelez is, talán-talán el fog jönni az az idő, amikor hasonlóan klasszikus értékű fordítások tárják fel majd az olasz közönség számára is a magyar líra örök értékeit.

GÁLDI LÁSZLÓ

A KÖZÉPKORI OLASZ-MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK KÉRDÉSE

Az «Olasz Szemle» első számában Rodolfo Mosca professzor gondolat-keltő ismertetésben foglalkozik szerény kísérletemmel, melyben a középkori magyar irodalmat, mint az európai irodalom és szellemi élet önálló megnyilvánulását igyekeztem megmutatni és mint változatlan értékeket teremtő történeti folyamatot próbáltam ábrázolni. (Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. A Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1941. 291. l. 8°.) Fejtegetéseinek van egy különösen figyelemreméltó, megszívlelendő pontja, amely szerint a középkori olasz-magyar kapcsolatokra vonatkozó tudományos munkálatok hiányosak, a való helyzetet nem fedik. Nem kerülheti el figyelmünket ezzel kapcsolatban az a megjegyzése sem, hogy «a francia kultúrának látszólagos túlsúlyba kerülése az ezirányban folytatott kutatások nagyobb számából, a könnyebben hozzáférhető emléktanyagból és a kutatásokra fordított nagyobb áldozatokból következik».

A szóbanforgó hiányokat magam is éreztem s ezért óvakodtam attól, hogy megelégedjek a valóságtól elmaradó tudományos anyaggal. Hiszen elég megnézni Várady Imre nagy úttörő összefoglalásának középkori fejezetét (az Anjoukig), hogy lássuk, milyen csekély az erre vonatkozó, tudományos földolgozások eredménye: az ötszáz lapos kötetben mindössze 18 lap.¹ Tekintve munkám irányát, melynek homlokterében a magyar szellemi élet egyetemes fejlődése állott, még ezeknek minden

¹ V. ö. E. Várady: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria, Roma, 1924. I. 13—31. ll.

részletére sem térhettem volna ki, mert az adatok egy része szétforgácso-
lódik s inkább történeti eseményt jelöl, mintsem szellemi dolgokra vonat-
kozik. Éppen ezért az átmeneti időszakot, az Anjou-kort nem számítva,
melyről azelőtt is bővebben publikáltam, kénytelen voltam a középkori
anyagot az igazságnak megfelelően kibővíteni. Az olasz-magyar kapcso-
latok történetében például Bernardo da Perugia és Spalato Tamás csupán
egy-egy elmosódó név voltak. Igyekeztem egyéniségüket és munkássá-
gukat elemzeni s alakjukat beleállítani korukba, a román renaissance-ba.
Első költői emlékünk, a Mária-siralom, melyet kétségkívül olasz földön
jegyeztek le, de tudományszakunk nem tartott számon, némileg szerves
történeti háttérrel nyert azáltal, hogy összefüggésbe került a korabeli
közép- és felsőitáliai vallásos étellel. Különösen izgatott azonban a magyar
deákság szereplése a középkori Bolognában. Abban a szerencsés helyzet-
ben voltam, hogy igénybe vehettem az eddig föl nem használt «Chartu-
larium Studii Bononiensis» meglepően nagyszámú adatait és hasonló
jellegű forrásokat, amelyek összevéve 1265-ben és az utána következő
néhány évben igen nagyszámú magyar deákról adtak hírt. De evvel nem
lehetett beérni, rögzíteni kellett időben és térben egyik legjelentékenyebb
mítoszunkat, a garabonciás deák meséjét. Esetleges egyetemi összefüggé-
seire (Varsó, Bologna) az etnográfia területén már Solymossy Sándor cél-
zott.² A mítoszt sikerült a bolognai és padovai egyetemen divatos asztro-
lógiai tanításból szinte hiánytalanul megmagyarázni. Ugyancsak reális
összefüggés támadt egyrészt a varázsló és énekes magyar garabonciás,
másrészt a bolognai latin és népi nyelvű, de deákjellegű költészet között.
Érthetőbb magyarázatot nyert Kézai Simon műveltségének néhány saját-
os eleme. Az olasz-magyar kapcsolatok történetében már eddig is számon-
tartották II. Endre házasságát Estei Beatrix-szel. Ez a házasság alkal-
mat adott annak hangsúlyozására, hogy az említett udvar és az új magyar
királynő milyen jelentékeny szerepet játszott az itáliai troubadour-köl-
tészeten.

Az ekként bővített anyag már maga is bizonyos szempontokat vetít-
ett ki, melyek talán nem lesznek haszontalanok az olasz-magyar kuta-
tások számára. Az eredetileg meglévő és bővített anyag három középpont
köré csoportosul: részben udvari, részben egyházi, — amely alatt egy-
formán értjük a pápai udvarral való kapcsolatokat s az érintkezést az
itáliai szerzetesrendekkel — s legfőképpen egyetemi jellegű. Azok a szel-
lemi értékek, amelyeket az említett középpontok közvetítettek, elég éle-
sen meghatározhatók. Udvari közvetítéssel a XIII. század derekáig főként

² V. ö. Solymossy Sándor: A Magyarság Szellemi Népja. IV. 441—443. l.

a nagy latin közösség, «Romania» általánosan ismert költői tárgyai és műfajai kerülhettek volna át udvari közvetítéssel: «chanson de geste»-ek, lovagregények, költő versengések s a troubadour szerelmi líra egyéb műformái. Még nagyobb a valószínűsége, hogy a XIII. század második felétől kezdve nagy erővel föltörő olasznyelvű szerelmi líra egy-egy darabja átjutott Magyarországra. Ennek a költészetnek különösen bolognai része, mint a «Memorialék» bizonyítják, szoros kapcsolatot tartott a goliardikus énekstílussal. Egész sor természettudományos jellegű mozzanatot: mint olasz orvosok állandó jelenléte a magyar udvarban, kezdve a XI. századtól, Kálmán király érdekes nevű szicíliai orvosától, Dracotól, Nagy Lajos orvosáig, Conversino da Ravennáig, az esőjóslo és orvosló garabonciás alakja, Kézai Simon asztrális jellegű megjegyzései bizonyítják, hogy az olasz egyetemek természettudományos tanításai visszhangra találtak Magyarországon.

De valószínűleg meghaladta mindezeket szellemi jelentőségben a római és kánonjog hatása. E téren Bolognának már a XII. század fordulópontján is tekintélyes szerepe kellett hogy legyen. Ekkor jelenik meg a magyar udvarban a bolognai egyetemen tanító Bernardo da Perugia. A Szent László-legendában, mely első alakját a szenttéavatás körül, tehát éppen ebben az időben nyerte, klasszikus és humanista mozzanatok mellett már római jogi fordulatok tűnnek föl. Péter esztergomi prépostnak, a magyar irodalom híres Anonymusának «Gesta Hungarorum»-ában föl-bukkan Hugo Bononiensis «De ratione dictandi prosaicae» című művének hatása. 1221 körül Magyarországi Pál a kánonjog tanára Bolognában. A század második felében már tömegesen hallgatnak jogot deákjaink ugyanitt s e jogi képzettségű egyháziak széteszlanak Magyarországnak úgyszólván minden jelentősebb egyházi középpontjába, különösképpen a kancelláriában nagy szerepet játszó középpontokba. Már régebben utaltunk a Nagy Lajos-korabeli «Ars Notarialis» meglepő bolognai összefüggéseire, amelyekben különösen uzsai Domokos-fia Jánosnak a gyűjtemény egyik valószínű összeállítójának s a bolognai egyetem volt magyar rektorának szereplése a megragadható konkrét esemény.³ Az olasz-magyar kapcsolatokkal foglalkozó tudománynak nem lehet kirekesztenie Marsilio da Padova rendkívüli szerepét nemcsak Kézai Simon népszuverénitász-elméletében, hanem a magyar politikai gondolkodás egyéb későközépkori tényeiben sem.⁴

³ V. ö. Kardos Tibor: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs, 1936. Pannonia-Könyvtár 20. 11—13. ll.

⁴ V. ö. Váczy Péter: A népfelség elvének első magyar hirdetője: Kézai Simon mester. Károlyi Emlékkönyv, Budapest, 1933. 546—563. ll.

Még három csoport látszik jelentékenynek a közvetített szellemi értékek között. Az egyházi összefüggések, amelyek részben az egyetemi teológiai tanításra utalnak, részben szerzetesrendek keretében érvényesülnek, részben a Szentszékkel kapcsolatosak. A későközépkori magyar teológiai irodalom sem földolgozva nincs kellőképpen, sem az olasz-magyar kapcsolatok történetébe nincs beleillesztve. A misztikának s a ferences jellegű gyakorlati fordítóirodalomnak magyar visszhangját azonban már számontartják. Az utóbbinak megjelenését vehetjük észre a Jókai-kódex Szent Ferenc-életrajzában, az előbbit pedig Boldog Margit legendájában, tehát a magyar irodalom első jelentősebb emlékeiben.⁵ Nem kevésbé jelentékenyek a művészeti kapcsolatok, melyeknek fontosságát Gerevich Tibor kitartó kutatásai állították elének kellőképpen. A román stílus magyarországi elterjedésében, úgy látszik, az északolasz határterületeknek nagy részük volt.⁶ S «Romania» művészetének összefonódó hatásából a Trecentóban egyre nagyobb erővel csendül ki a tiszta olasz elem. A kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó adatok is jobbra XIII—XIV. századiak és a kérdés kitűnő monografusával egyetértünk abban, hogy inkább szellemi jelentőségűek.⁷

Már az említett csoportokból kitűnik, hogy az átadott irodalmi anyag túlnyomó részben latinnyelvű volt és tudományos. Ez a jelenség pontosan idomul az olasz irodalom akkori állapotához és fejlődéséhez. Sokan és sokféleképpen vélekedtek az olasz irodalomnak úgynevezett késői eredetéről, de a leghelyesebbnek olyan magyarázat látszik, amely irodalomnak fogja föl a tudományos műfajokat is és hangsúlyozza, hogy Itáliában a klasszikus latin hagyományt minden más területnél jobban őrizték és tisztelték, tehát annak visszatartó ereje is nagyobb volt. Ugyane magyarázat elismeri, hogy Itália ekkor még «Romania» közös szellemi világába tartozott bele.⁸ Úgy véljük, az elmaradásnak s az egykori provinciák előrelendülésének mindezen túl mélyen fekvő társadalmi okai voltak. Az egykori provinciákban, mint Provence, Franciaország, Spanyolország a városiasság kisebb foka mellett az északi hódítók hatékony nemesi társadalmat teremtettek, amely azután klerikus támogatással és különö-

⁵ V. ö. Kastner Jenő: A Jókai-kódex és az obszerváns kódex-irodalom. EPHK 1932, 203—211; 1933. 58—66. ll. — U. a.: Együgyű lelkek tüköre. Egy középkori legenda életrajza. Budapest, 1929. Mínerva-Könyvtár, 26. — Mályusz Elemér: Árpádházi Boldog Margit. Károlyi-Emlékkönyv, 343—384. l.

⁶ V. ö. Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938. 22—30. l.

⁷ V. ö. Huszti Dénes: Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. Budapest, 1941.

⁸ V. ö. L. Russo: La storiografia moderna e le letterature romanze. Helicon, 1938. I. 103—118. ll.

sebb történeti ballaszt hiányában hősi és lírai irodalmat teremthetett. Éppen ezért ez a «provinciális» irodalom nem latin, de nemesi jellegű. Itáliában ugyanez a hódító nemesi réteg telepedett az ősi kultúra fölé, de hatása jelentékenyen kisebb volt a polgári komunéknak még lappangó erejéhez képest is: átvette hát a provinciákban élő nemesi műveltséget. A politikai szétforgácsoltság és társadalmi fejlődés csak a XIII. század folyamán hozta abba a helyzetbe a komunékat, hogy megteremtsék virágzó dialektális nyelvű kultúrájukat. A giullare-k szóbeli költészete, a jogtudomány és írásbeliség szétterjedése, a társadalmi és gazdasági organizáció meg kellett hogy előzze a fejlődést. De akkor aztán hirtelen robbant ki minden. Föllépett Assisi-i Szent Ferenc, megalapították Szent Domonkos rendjét, népi nyelvű laudákat, táncdalokat írtak, s rákövetkezett a csodálatos olasz Trecento. Ekkor sem lehet beszélni mai értelemben vett nemzeti Itáliáról s egységes művelődési területről. De Dante és Petrarca életművében a toszkán nyelvjárás már egyetemes érvényű absztrakcióvá s Itália egységes földrajzi és nemzeti fogalommá válik. A politikai széttagoltság iránt gyűlölet keletkezik s ez hirdeti az olasz nemzeti műveltség és gondolat keletkezését, tekintet nélkül arra, hogy ekkor csak még távoli ábránd az egyesülés, megvalósulás nélkül.

Miért fontos mindez számunkra? Azért, mert a Trecento előtt nem kereshetünk mai értelemben vett olasz irodalmi hatást, mint ahogy a provinciákból, Franciaországból, Spanyolországból érkező hatások is más jellegűek. A Trecento előtt átadott itáliai szellemi javak nemcsak latin nyelvűek, de nagyrészt klasszikus tartalmúak is. Vagy pedig annyira egyetemesek, hogy az egész keresztény-román világ közkinccsei. Az előbbi csoportba tartozik a római jog és a kánonjog. Az utóbbiba az antik-arab ötvözetű természettudomány és — amennyiben átadásában szerepelt Itália — a lovagköltészet. A goliardikus költészet is az egyetemes egyházi műveltség egy része. Éppen így közös kincs a clunyi szellem és nem határolható el földrajzilag a misztika sem. Az olasz nép a XIII. század derekáig a klasszikus polgári hagyományok fenntartója s ebben a szerepében hat s csak ettől az időponttól kezdve adja át egyre hatalmasabb erővel a régin sarjadt új kultúráját. «Romániának» kezdeti egységes hatására mennyire jellemző, hogy a nagy francia bencés, Gerbert, mint II. Szilveszter római pápa, mint a Róma-eszme egyik legnagyobb képviselője, Itáliából küldi a magyar koronát Pannoniába. Ugyanez a bencés-rend ügyel Montecassinóból a Mons Pannoniae felé, amely francia filialekat küld Magyarországra. Peire Vidal egyformán otthon van Provenceban, az Ibériai-félszigeten, az Appenninin és Magyarországon. A franco-venetoi nyelven írott népies lovagköltészet bizonyítja legvilágosabban «Romániá-

nak» még közös kultúráját, persze olyan területen, ahol a hódítók túlsúlya a provinciákéhoz hasonlatos. Ha az Este-k udvarában még Boiardo, Pulci, Ariosto és Berni idejében is a nyugati kultúrkör mondái élnek, ez nem azért van, mert ebbe az udvarba idegen elemeket átvittek, hanem mert egykor Itáliának különösen ez a területe volt «Romania» integráns része. A közös lovagi ősök történeteit az Este-k udvarában belső hagyománynak tekintették. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a középkori olasz-magyar kapcsolatok kutatásában két periódust kell megkülönböztetnünk. Az elsőben Itália Franciaország és Spanyolország hatása nem válik még élesen el egymástól, a különállás inkább helyrajzi. Itália erősebben közvetít antik elemeket, a Róma-eszmét és a kettős jogot; Franciaország antikizáló és modern lovagi irodalmat, de a Róma-eszme Karolingformáját is. A második periódusban megmarad Itália klasszikus szerepe, de hozzájárul az antik-arab természettudomány, majd pedig a fölébredt népi műveltség és irodalom. Általában választóvonalnak a XIII. század derekát lehet venni. Ettől kezdve a «provinciák» kultúrhatása minden vonatkozásban csökkenőben van.

A fentebbiekből a jövőre nézve sok rendbeli tanulságot lehet levonni. Mindenekelőtt az egyes tudományszakok között a legteljesebb mértékű koncentrációt kell megvalósítani. A szóbanforgó korszakban az egyetemi műveltség egyesítette magában az artes-t és a jogot. Nem lehet hát élesen elválasztani a retorikai és poétikai ismereteket az orvosiaktól és a jogtól. Nem lehet szétszabdalni, ami egységes volt. De nem is lehet hallatlanná tenni, hiszen az olasz írott irodalom ekkor inkább tudományos, mint szépirodalmi. A tárgyalásból kirekeszteni tehát nem lehet. Másrészt az olasz népi génusz és szépirodalom hatását ott kell keresni és akkortól kezdve, ahol és amikor megnyilvánul, azaz a második korszakban. Figyelmünknek fokozottan kell e felé a termékenyebb korszak felé fordulni. Amint szemmel kell tartani «Romania» gondolatát és nem szabad anakronisztikus elvek szerint dolgozni egy korábbi korszakban, éppen úgy tekintetbe kell venni a későbbiben a közös latin kultúra föl nem tartóztatható széthullását, majd pedig először a népi nyelvű, utána pedig a klasszikus irodalom itáliai fölvirágzását. Az alábbiakban szeretnénk pontosan megjelölni, melyek azok a kérdéscsoportok, amelyeknek föl-kutatása ajánlatos, mert ezekben a tudományos munkától eredmények várhatók, elsősorban pozitívek, de még akkor is hasznosak, ha itt-ott kizáró jellegűek lesznek. Végighaladva a fentebb említett jelenségcsoportokon, az alábbiakat látjuk szükségeseeknek.

Lehetőség szerint tisztázni kellene a magyar városok úgynevezett «latin» lakosságának kérdését. Arról van szó, hogy az e nevezet alatt élők

részben vagy egészben római eredetűek-e s mennyi közöttük az olasz bevándorlott. Arról van szó, hogy teljesen ki kell-e küszöbölnünk Pleidell Ambrus föltevését a magyar városok római eredetű maradványnépeiről — természetesen lehetőség szerint mint nyelvüket és hagyományukat őrző közösségekről — vagy pedig csak egyes védettebb és délibb városokra korlátozni, mint Szombathely, Pécs, Száva-Szent-Demeter, Zágráb?⁹ Meg kellene határoznunk a középkori olasz települők jellegét és települési időpontját, mint például a nagyváradi Padua, Venetia és Bononia városrészeket kitevő olasz város eredetét és életkörülményeit.¹⁰ Természetesen e dolgokban eljárni rendkívül nehéz a dokumentációs anyag hiánya, illetve szétszórtsága miatt. Ugyancsak teljesen ismeretlen fejezet az evvel szorosan összefüggő középkori magyar városi jog, amely még sok meglepetést tartogathat mindenki számára. Az olasz településekkel függ össze a délszláv-latin együttélés behatóbb vizsgálata. Ez azt jelenti, hogy nagyobb gondot kell fordítanunk az átmeneti területekre, Horvátországra, Istriára és Dalmáciára. Ezeknek élete és kulturális szerepe minden, csak nem közömbös számunkra. A műtörténeti kutatás már eddig is meglepő eredményekre vezetett az istriai és magyarországi koraromán építészeti összefüggését kutatva. Az olyan súlyos művelődési hatás, mint Aquileiáé, melyet a birodalom fennállása idején gyakorolt Pannoniára, majd pedig a népvándorlás korában az északi kereszténységre, földrajzi helyzetből adódik s mint ilyen, változatlan szokott maradni. Úgy véljük, hogy a dalmáciai levéltárak és könyvtárak magyar szempontból teljességgel kihasználatlanok. Hiszen jellemző, hogy Zágráb középkori multjával se törődünk, ahol pedig magyar, szláv, olasz és talán eredeti latin lakosság találkozott össze, közös városalakulatban.

Az olasz-magyar kapcsolatok szépirodalmi részét tekintve bizonytalan, hogy lehet-e új adatokat föl kutatni, ezt előre kiszámítani legalább is nem lehet. Mindenesetre érdemes lesz közelebbről megvilágítani a késő középkorban föllépő magyarországi csufok (ciofo) szerepét.¹¹ Nemkülönben azt a tényt, amit állandóan elhanyagolnak, hogy a tekintélyes részben olasz-latin eredetű széphistóriáknak pontosan megfelel az északolasz «bella historia»-k áradata, melyeknek tárgya éppen úgy lovagi és romantikus, mint a magyaré.¹² Dante magyar országi hatásának kérdése sincs

⁹ V. ö. Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete, «Századok», 1934. I—44, 158—200, 270—313 II.

¹⁰ Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad, 1886. 20, 31—33. ll. — Kardos Tibor: A magyar humanizmus kezdetei, I. ll.

¹¹ V. ö. E. Moór: Die deutsche Spielleute in Ungarn. «Ungarische Jahrbücher», 1921. 296. l.; — Középkori kultúra, középkori költészet, 236. I.

¹² V. ö. Kardos Tibor: Deákműveltség és magyar renaissance, «Századok», 1939. 482. l.

kimerítve. Egyrészt pontosabban kell tisztázni, mi volt a szerepe Magyarországi György vitéz és Tari Lőrinc látomásai körül, és hogy Zsigmond udvarában milyen mértékű volt a Dante-kultusz, másrészt, hogy mennyire volt erős a szerepe a magyar «lingua vulgaris» keletkező öntudatában. Mint az előbbiekre, éppen úgy arra is többízben utaltam, hogy Mátyás király közvetlen környezetében Dante-kultusz jeleit lehet fölfedezni, pontosabban Galeotto Marzional s ami még jelentősebb az újplatonisták szinte kötelező Dante-tiszteletében.¹³ Néhány évtizeddel rá egy dominikánus kódexben a «Könyvecse az Szent Apostolok méltóságáról» című munkában találunk Dante-idézetet.¹⁴ A dantei teológia hatásának vizsgálata Itáliában és azon kívül nem megvetendő föladat.

Ami a tipikusan egyetemi közvetítést illeti, itt találjuk a legbővebb anyagot. Évekkel ezelőtt egy jószándékú és érdemes kutatónk kétségbevonta azt az állításunkat, hogy Nagy Lajos szenvedélyesen szerette az asztrológiát, és bonyolult bizonyítások tanúi voltunk, melyekkel azt iparkodott kimutatni, hogy Nagy Lajos csak az «asztrolómiát» ismerte, mint a «septem artes liberales» egyik tárgyát.¹⁵ Azóta sikerült Nagy Lajos udvari asztrológusának személyén kívül megtalálni az első nápolyi hadjárat indulásának horoszkópját is.¹⁶ A király ilyen irányú érdeklődése az olasz kultúrától nyert tápot. Általában véve az orvosi kultúrát, az itt szereplő orvosok személyét beható vizsgálat alá kellene venni. Látóköriünknek még nagyobb mérvű kitágítását fogja eredményezni az olasz jogi élet hatásának alapos vizsgálata. Mindenekelőtt azonosítani kell, de jól, a Chartularium adatai szerint Bolognában végzett tanulóink személyét. A magunk részéről ehhez a magyar deákok doktorráavatásán mondott beszédek egész sorozatával fogunk hozzájárulni, melyek között található az olasz-magyar humanista kapcsolatok első dokumentuma is (1342. március 9.). A leggondosabb összehasonlítás tárgyává kell tenni a Nagy Lajos-kori «Ars Notarialist» és a bolognai formulariumokat, hogy elkülöníthető legyen a magyar jogszokásoktól mindaz, ami esetleg bolognai vagy francia eredetű. Meg kell állapítani a kilétét azoknak a nagyszámú olasz egyházi személyeknek, akik a későközépkori magyar káptalanokban helyet foglaltak. Középkori történeti irodalmunk olasz vonatkozásait

¹³ Kardos Tibor: Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról, I. Pécs, 1933. 1—3. ll. — U. a.: Mátyás király és a humanizmus. Mátyás király emlékkönyv, Budapest, 1940. II. 72. l.

¹⁴ V. ö. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest, 1931. 228—29. ll. — U. a.: A magyar irodalmi

műveltség megoszlása. Magyar humanizmus, Budapest, 1935. 265—266. l.

¹⁵ V. ö. Waldapfel Imre: Horváth János újkönyvéhez. «Magyarságtudomány», 1936. 211—212. l.

¹⁶ V. ö. Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet, 162, 279. ll.

illetően nem látunk tisztán. A velencei s északolasz krónikák szerepe Kézai Simonnál és viszont Kézai hatása a velencei történetírásban jól föltárt kérdés, azonban nemcsak hogy volna még körülötte tennivaló, de megfelelő értékelése az olasz-magyar viszony szempontjából hiányzik.¹⁷ Volt alkalmam bizonyítani, hogy a Nagy Lajos-korabeli magyar történetírásra milyen mély hatással volt a korabeli velencei történetírás. Részletesebb elmélyedést érdemelne a páratlanul korai dalmát emlékiratirodalom, nemkülömben Rogerius mester «Carmen miserabile»-je, mely formai és tartalmi szempontból egyaránt jelentékeny terméke középkorunknak. Mint már említettük, a középkori magyar teológiai emlékek összefüggéseinek és jellegének megállapítását nem lehet elhanyagolni. A dominikánus-rend keletkezése valószínűleg az a mozzanat, amely Páris szerepe mellé Itáliát is nagy fontossághoz juttatja. Érdekes, hogy még csak kísérlet sem történt az olasz és magyar udvari kapcsolatok közelebbi megvilágítására Kálmán király korában. Pedig szicíliai-norman házassága, az udvarában megjelenő szicíliai orvos, a királynak művelt és különös egyénisége föltétlenül érdemessé tenné a vizsgálatra a délitáliai norman kultúra és Magyarország viszonyát. Ugyancsak nagy mértékben elhanyagolt, amit kevésbé hinnénk el, maga az Anjou-korszak is. Általános szokás szerint, éppen alapvető művelődési körülmények vizsgálata hiányzik. Meg kellene egyszer állapítani a délfancia és olasz elemek viszonyát a nápolyi Anjouk művelődésében s behatóbban elemezni a szicíliai és délitáliai, görög-arab fordító-irodalom áthatását. A nápolyi Anjou-ház egyes személyeiről és udvaráról vannak kitűnő olasz monográfiák és részlet-tanulmányok, de az átfogó képtől még messze vagyunk. Éppen így kiadatlanok, bár ebben eddig inkább csak folyóirataink helyhiánya akadályozott meg, Anjou-Róbert király magyar vonatkozású beszédei. Majdnem egész érdeklődésünk érhetően Endre királyfi tragédiájára korlátozódott és távolról sincs kidolgozva Nagy Lajos és a magyarok viszonya egyes olasz államokhoz és személyekhez. Firenze és Velence szerepét, Coluccio Salutati, Benintendi de Ravagnani, Lorenzo de Monacis, Conversino da Ravenna és Giovanni da Ravenna magyar kapcsolatait s némileg Nápolyét is kulturális viszonylatban már igyekeztünk tisztázni. De ez a munka még korántsincs befejezve. Épp a közelmúltban történt kísérlet Cola di Rienzi és Nagy Lajos viszonyának megállapítására. Lenne mondanivaló Jacopo Allegrettiről, aki költeményeket írt Nagy Lajoshoz, Lallo Campanescoról, «a polgári jognak jeles tudósáról» és másokról.

¹⁷ V. ö. Eckhardt Sándor: A pannoniai hun történet keletkezése. «Századok», 1928. 465—491. II.

Mindez azonban még hagyján, ahhoz az elhanyagoltságához képest, amelyben a Nagy Lajos halálát követő korszak leledzik. Zsigmond király itáliai útjai hatalmas irodalmi visszhangot keltettek s az erre vonatkozó emlékek tömege sem földolgozva, sem kiadva nincs.

Általánosságban ezek azok a kérdéscsoportok, amelyek pozitív vagy negatív értelemben, de közelebb vihetnének bennünket a középkori olasz-magyar viszony ismeretéhez. Még nagyobb a száma azonban az olyan kérdéseknek, amelyek esetről-esetre merülnek föl, vagy amelyek az olasz és dalmát levéltárak és könyvtárak rendszeres átkutatása nyomán vetődnének föl. Mikor következik be végre az a korszaka a magyar tudományosságnak, amikor az olasz könyvtárakat és levéltárakat rendszeresen átkutatják magyar anyag szempontjából? Ehhez természetesen szakemberek, önfeláldozás és főként anyag eszközök lennének szükségesek.

KARDOS TIBOR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ OLASZ KORPORATIV JOG FOGALMA

I. A szindakális-korporatív rendszer tudományos előkészítése.

Amilyen mértékben felhasználta a fasiszmus az új államrendszer felépítésénél a gyakorlati élet tapasztalatait, ugyanolyan tág teret biztosított a tudomány álláspontjának és irányításának is. A szindakális-korporatív rendszer megteremtésében a doktrinának különösen fontos szerep jutott, sőt bátran állíthatjuk, hogy példa nélkül álló tudományos előkészítés útján született meg.

A szindakális-korporatív rendszer tudományos előkészítése 1925. június 31-én kezdődött, mikor is Mussolini kormányfői rendelettel a fasiszta alkotmányreform tanulmányozására 14 tagú bizottságot küldött ki. A Giovanni Gentile elnöklete alatt működő bizottság, melyet tizen-nyolcas bizottságnak (*Commissione dei diciotto*) is neveznek, nagyrészt egyetemi tanárokból, kisebbrészt a szenátus és a képviselőház tagjaiból állott. A bizottságnak többek között tagja volt az olasz közjogászok nesztorja Santi Romano, a nemzeti szindakalizmus két úttörője: Enrico Corradini és Edmondo Rossoni, valamint Pier Silverio Leicht, Gino Arias, Corrado Gini és Francesco Ercole professzorok. A bizottság a fasiszmus politikai programjának megfelelően, elsősorban az exekutiva és a legislativa viszonyát, valamint a szindakális-korporatív rendszer felépítésének alapelveit tanulmányozta. A fasiszta államreform alapvető törvényei — mint a kormányfő jogállásának, a kormány rendelettörvény alkotási jogának, továbbá a törvényesen elismert foglalkozási egyesületek szervezetének és működésének szabályozása — a bizottság által

kidolgozott elveken alapultak. A bizottság javaslatok és jelentések alakjába öntött nagyhírtékű tárgyalási anyaga nyomtatásban is megjelent.¹

Hasonló szerepe volt a tudomány álláspontjának a *Carta del Lavoro* előkészítésében is. Amíg a Carta alapelveit Mussolini személyesen fogalmazta meg, addig a részleteket irányítása alatt a korporációk nemzeti tanácsa által kiküldött bizottság állapította meg. A bizottság munkálatainak anyagát Giuseppe Bottai — azidőben korporációügyi államtitkár — tette közzé.²

Röviddel a Carta megjelenése után — 1927. december 31-én — a korporációügyi miniszter rendeletére³ a minisztérium mellett állandó bizottság alakult a korporatív rendszer tanulmányozása végett (*Commissione permanente di studi sull'ordinamento corporativo*). A bizottság felállítását az új rendszer tudományos tárgyalása iránt megnyilvánult rendkívüli érdeklődés a tudományművelés rendszerének és összhangjának biztosítása végett elkerülhetetlenné tette. Ez a bizottság különösen sokat tett a korporatív rendszer jogi szabályainak tudományos feldolgozása érdekében. A bizottság rendezte a korporációügyi minisztérium megbízásából a Rómában 1930. május 2-3-án tartott első korporatív tudományi kongresszust, melyen a korporativizmus valamennyi nevesebb elméleti és gyakorlati szakértője közreműködött. A kongresszus arányaira jellemző, hogy azon a szindakális szervek képviselőin kívül huszonhét egyetem és számos főiskola, közel másfélszáz tanára vett részt. A kongresszus anyagát a korporációügyi minisztérium két hatalmas kötetben tette közzé.⁴ A közzétett hivatalos kiadványok pedig a korporatív rendszer jogi irodalmának valóságos tárházai.

Ezt követte Ferrara-ban 1932. május 3. és 5. között a második korporatív tudományi kongresszus, mely arányaiban még az elsőt is felülmúlta, amennyiben itt már a korporativizmus és szindakalizmus külföldi tudósai is megjelentek. A minisztérium ennek a kongresszusnak tárgyalási anyagát is közkinccsé tette.⁵ A két korporatív tudományi kongresszus a korporatív államrend valamennyi elvi kérdését tisztázta és a törvényhozás munkáját nagyon megkönnyítette. A tárgyalásaikról

¹ Relazione e proposte della Commissione Presidenziale per lo studio delle riforme costituzionali. Roma, 1925.

Ez a hivatalos kiadvány csakhamar elfogyott, miért is a bizottság tárgyalásainak anyagát az Istituto Nazionale di Cultura Fascista újból kiadta: Relazione e proposte della Commissione per la riforma costituzionale. Roma, 1932.

² A kiadvány teljes magyar szövegét G. Bottai: A munka alkotmánya (fordította Pallai Aladár, Budapest, 1929) című könyve tartalmazza.

³ «Gazzetta Ufficiale», 1928. évi 56. sz.
⁴ Atti del primo convegno di studi sindacali e corporativi. Roma, 1930.

⁵ Atti del secondo convegno di studi sindacali e corporativi. Roma, 1932.

A korporativizmus elméleti és gyakorlati szakértőinek közreműködéséből született meg a korporációkról szóló törvény is. A korporációk felállításának kérdését a Duce személyesen vetette fel a korporációk nemzeti tanácsának 1933. szeptember 18-i ülésén. A problémát a tanács szakosztályai a korporativizmus legnevesebb tudósainak bevonásával, közel két hónapon át, behatóan tárgyalták. A tárgyalásokat a Duce, a tanács 1933. november 13-i és 14-i történelmi nevezetességű ülésén rekesztette be. A tárgyalások nyomtatásban is megjelent értékes anyaga érdekes bepillantást nyújt a fasiszta törvényhozás technikájába.⁶

2. A szindakális-korporatív rendszer tudományos propagandája.

Amilyen nagy mértékben kivette a részét a tudomány a szindakális-korporatív rendszer előkészítésében, ugyanolyan érdeklődéssel fordult a már készen álló közjogi rendszer egyes jogintézményeinek tudományos feldolgozása felé. Az olasz jogtudománynak a szindakális-korporatív rendszer iránt tanúsított, minden addigitt felülmúló érdeklődése elsősorban az új közjogi rendszer tárgyi értékeinek szólt. A szindakális-korporatív rendszer tudományos tárgyalása és ezáltal fejlesztése azonban a fasiszta kormányzat gondoskodásának is tárgya. A fasizmus tudatában rendszere eredetiségének és egyetemes értékének, kezdettől fogva arra törekedett, hogy egyrészt a szindakális-korporatív rendszert a tudomány eszközeivel a fejlődés elérhető legmagasabb fokára fejlessze, másrészt az olasz jogalkotó géniuszt dicsérő megoldásokra az egész tudományos világ figyelmét felhívja. A kormánynak ezt a hivatalos programját a korporatív rendszer tudományos propagandájának (*propaganda scientifica dell'ordinamento corporativo*) nevezik.⁷

Az új rendszer tudományos tárgyalásának természetes műhelyei a nagymultú olasz egyetemek voltak. A pisa-i egyetemé az érdem, hogy a szindakális-korporatív rendszer szervezetét és működését szabályozó jogszabályok tanítására 1928-ban — valamennyi olasz egyetem közül elsőnek — önálló tanszéket szervezett. Példáját csakhamar a többi egyetem is követi és a *diritto corporativo* elnevezés alatt összefoglalt joganyagunk 1929-ben már 26 egyetemen és 12 főiskolán van önálló tanszéke. Alig egy évvel később pedig a korporatív jog tanítása végleg bekerült az egyetemek

⁶ Le Corporazioni. Precedenti ed atti preparatori della legge sulle corporazioni. Firenze, 1934.

⁷ Alfieri, Dino: L'elaborazione dei principi corporativi nel sistema degli studi.

Atti del secondo convegno di studi sindacali e corporativi. Vol. I., pp. 195—204.

L. még: Propaganda Corporativa dal 1927—1938. Sindacato e Corporazione. 1939.

jogtudományi, államtudományi és közgazdaságtudományi karainak tanulmányi rendjébe.

Az új tudomány kiváltotta nagy érdeklődés következtében számos tudományos intézet létesült a korporatív jog fejlesztése céljából. Ezek közül különösen sokat tett a korporatív jog művelése érdekében a pisa-i egyetemen szervezett *Scuola di Studi Corporativi*. A tudományos továbbképzést szolgálja a miláno-i *Corso di Perfezionamento di Studi Sindacali e Corporativi*, a bari-i *Scuola di Perfezionamento di Studi Corporativi*, a genova-i *Corso Superiore per Dirigenti Sindacali*, a firenze-i *Scuola di Perfezionamento di Studi Sindacali e Corporativi*, a bologna-i *Scuola di Perfezionamento di Studi Corporativi* és a római *Istituto Superiore di Studi Corporativi*. Idesorolhatjuk még a szindakátusok vezetőinek képzését szolgáló szindakális iskolákat (*scuole sindacale*) is, melyek az egyetemek mellett szervezett két évre terjedő tanfolyamok.

A korporativizmus népszerűsítése végett alapfogalmait a középiskolákban, a tanító- és tanárképző intézetekben és a tisztképző akadémiákon is tanítják. Az említett célt szolgálják a korporativizmussal foglalkozó iskolán kívüli népművelési tanfolyamok is, melyeknek sikereit különféle ösztöndíjak fokozzák.

Nagy számban állanak a szindakális-korporatív rendszer tárgyalásának szolgálatában a különböző tudományos szemlék és folyóiratok. Ezek között első helyen áll a korporációügyi minisztérium kiadásában megjelenő *Il Diritto del Lavoro* című folyóirat, melyet a fasiszta korporativizmus egyik legnagyobb tudósa, Giuseppe Bottai szerkeszt. Ugyancsak a minisztérium adja ki a *Sindacato e Corporazione* című hivatalos folyóiratot. Fontosabbak még az *Archivio di studi corporativi* (Pisa), *Rivista di diritto corporativo e del lavoro* (Bari), *Rivista del Lavoro* (Róma), *Rivista del diritto del lavoro* (Milánó), *Rassegna corporativa*, *Massimario di giurisprudenza del lavoro*, *Giustizia del lavoro*, *Magistratura del lavoro*, *Giurisprudenza comparata di diritto corporativo sindacale e del lavoro* címen megjelenő folyóiratok. Rendszeresen foglalkozik a korporatív joggal a két vezető olasz közjogi szemle: a *Rivista di diritto pubblico* és a *Lo Stato* című folyóirat is.

3. A korporatív jog tudománya.

A szindakális-korporatív rendszer szervezetét és működését szabályozó joganyag önálló egyetemi tanszékeinek felállítása természetes következményeként vonta maga után e joganyag fokozott tudományos kidolgozását. Az olasz jogászvilág — elsősorban a közjogászok, de sok magán-

jogász is — a dicső multú római jogászhagyományokkal és a fasiszta forradalommal szembe kötelességének tartotta, hogy a fasiszmusnak eredeti és nagyjövőjú közjogi rendszerét a tudomány eszközeivel az elérhető legmagasabb fokra fejlessze. A fasiszta korporatív rendszert szabályozó joganyagnak — melyet mint említettünk — korporatív jog elnevezés alatt tárgyalnak — önálló tudományos tárgyalásával az olasz jogrendszer egy új ága fejlődik ki. Hasonló folyamat zajlik le szemeink előtt, mint amelynek során a pénzügyi jog a tudományművelés szempontjából a közigazgatási jogtól minden kapcsolatuk ellenére is elvált. Bár az olasz jogtudomány a korporatív jog jogi természetét és jogrendszerbeli elhelyezését illetően még ma sem foglalt el egységes álláspontot, mert minden szellemi befektetés ellenére az irodalomban ma is nyitott kérdésnek tekinthető, hogy a korporatív jog alatt értett joganyag az alkotmányjog vagy a közigazgatási jog keretébe tartozik-e, tekinthető-e esetleg a közjog egy önállósult ágának, vagy csupán heterogén jogszabályok összességének, mégis, annyi bizonyos, hogy a tudományművelés szempontjából önálló korporatív jogtudományról beszélhetünk.

Noha önmagától is érthető, hogy a korporatív jog fogalma csak a korporatív rendszer jogi szabályozása után születhetett meg, mégis az új jogi stúdium filozófiai alapjait a politika tudományának nagynevű művelője, Sergio Panunzio, még jóval a rendszer megszületése előtt lerakta. Panunzio ugyanis már a liberális korszakban nagy felkészültséggel hívta fel a figyelmet a testületi önkormányzatok jövő szerepére. Az olasz tudományos irodalomban ő mutatott rá elsőnek, hogy a szindakalizmus az államot nemcsak lerombolhatja, hanem új alakban fel is építheti.⁸

A korporatív jog elnevezés azonban mégsem tőle származik. Carlo Costamagna, a római egyetem alkotmányjogász professzora adta először ezt a címet annak a munkájának, melyben elsőnek kísérelte meg, hogy a szindakális-korporatív rendszer joganyagát önálló tudományos rendszerbe foglalja.⁹

Costamagna kísérlete után az olasz közjogászok nagy érdeklődéssel fordultak az új tudomány felé. Közülük elsősorban a római egyetem közigazgatási jogi tanárát, Guido Zanobini-t kell megemlítenünk, akiben a korporatív jog egyik leghivatottabb művelőjét találta meg. A korporatív

⁸ Panunzio, Sergio: *Il socialismo giuridico*. Genova, 1906. — U. a.: *Il sindacalismo. La civiltà fascista*, a cura di Giuseppe Luigi Pomba. Torino, 1927.

⁹ Costamagna, Carlo: *Diritto Corporativo*. Roma, 1926.

jogról szóló tankönyve új utakat mutatott a korporatív jog művelése terén.¹⁰ A korporatív jog egész anyagát felölelő alapvető munkákat írtak még rajta kívül: Widar Cesarini Sforza római,¹¹ Giuliano Mazzoni firenzei,¹² Giuseppe Chiarelli pisai,¹³ Sergio Panunzio római,¹⁴ Ferruccio Pergolesi ferrarai,¹⁵ Antonio Navarra nápolyi,¹⁶ Eutimio Ranelletti milánói,¹⁷ Guido Bortolotto római,¹⁸ Pier Silvio Lessona firenzei,¹⁹ Mariano Pierro római,²⁰ Giorgio Salemi páviai,²¹ Pompeo Corso palermói,²² Alfredo Cioffi római,²³ Angelo Oliviero Olivetti milánói,²⁴ Giuseppe Dionigio Miceli nápolyi,²⁵ Lodovico Barassi milánói,²⁶ Nicola Jaeger urbinói,²⁷ Bruno Biagi római,²⁸ Carlo Venditti nápolyi²⁹ és Antonio Coniglio cataniai³⁰ egyetemi tanárok. A fiatalabb jogásznemzedék tagjai közül Virgilio Feroci római törvény-széki bíró jeles könyvét kell kiemelnünk.³¹

A korporatív jog köréből kiváló monografiák jelentek meg Santi Romano-nak tollából. Nagynevű tudósa még e jogágazatnak Giuseppe Bottai nemzetnevelésügyi miniszter, aki a római egyetem korporatív jogi tanszékének ordináriusa is. Külön is meg kell emlékeznünk a már említett Mazzoni firenzei, Chiarelli pisai és Renato Balzarini triesti korporatív jogi professzorokról, akik számos kitűnő részletmunkát írtak.

A korporatív jog tudományával foglalkozó legtöbb író megkísérli, hogy a korporatív jog fogalmát s ezzel együtt a jogrendszerben elfoglalt helyzetét meghatározza. A korporatív jog rendszertani helyzetének

¹⁰ Zanobini munkájának legutolsó kiadása: Corso di diritto corporativo. Milano, 1940.

¹¹ Corso di diritto corporativo. V. edizione, Padova, 1935.

¹² Introduzione al diritto corporativo. Milano, 1941.

¹³ Il diritto corporativo e le sue fonti. Perugia, 1930.

¹⁴ Il diritto sindacale e corporativo. Perugia, 1930.

¹⁵ Istituzioni di diritto corporativo. IV. edizione, Bologna, 1940.

¹⁶ Introduzione al diritto corporativo. Milano, 1929. — L'organizzazione sindacale e corporativa, II. edizione, Napoli, 1935.

¹⁷ Corso di diritto sindacale e corporativo. Milano, 1933.

¹⁸ Diritto corporativo. Milano, 1838.

¹⁹ Corso di diritto corporativo. Padova, 1939.

²⁰ Principi di diritto corporativo. II. edizione, Bologna, 1938.

²¹ Corso di diritto corporativo. Padova, 1936.

²² Diritto corporativo e diritto del lavoro. Padova, 1940.

²³ Istituzioni di diritto corporativo. III. edizione, Milano, 1936.

²⁴ Lezioni di diritto corporativo. Torino, 1929.

²⁵ Istituzioni di diritto corporativo. Roma, 1934.

²⁶ Diritto sindacale e corporativo. III. edizione, Milano, 1938.

²⁷ Principi di diritto corporativo. Padova, 1939.

²⁸ Lienamenti dell'ordine corporativo fascista. II. edizione, Bologna, 1939.

²⁹ Principi di diritto corporativo. Napoli, 1936.

³⁰ Lezioni di diritto corporativo. Padova, 1934.

³¹ Diritto sindacale e corporativo. Roma, 1941.

tekintélyes irodalma van, mely annál is inkább figyelemreméltó, mert az új jogágazat fogalmának és rendszertani helyzetének eldöntése a szindakális-korporatív rendszer tudományos tárgyalását alapjában érinti.³² A korporatív jog jogi természetére nézve sokféle felfogás keletkezett, melyek eddig csak egy pontban jutottak közös nevezőre; a szindakális-korporatív rendszer mai fejlettségi fokán senki sem vonja kétségbe, hogy a rendszert szabályozó joganyag, legalább is túlnyomó részében, közjogi normákat tartalmaz. A továbbiakban az egyes nézetek egymástól nagyon is eltérőek, melyeket négy csoportba sorolhatunk. Egyesek a korporatív jogot az alkotmányjog részének tekintik, mások a közigazgatási jog keretébe sorolják. Vannak azonban olyan nézetek is, melyek szerint a közjognak önálló ága, amivel szemben a másik véglet e jogszabályok heterogén természetét hangsúlyozza.³³

KARAY KÁLMÁN

³² Érdekes megemlíteni, hogy a korporatív jog önállósulásának rendkívül érdekes és tanulságos kérdését a fasiszta közjogi rendszerrel foglalkozó hazai irodalmunk teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez alól egyetlen kivétellekppen, Magyar Zoltánnak a Pázmány Péter tudományegyetemen 1932. november 4-én tartott előadását említhetjük meg, mely a «diritto corporativo» lényegével foglalkozott. Érinti a kérdést még Zeley István is, aki «Olaszország közigazgatási reformja a világháború után és a szindakális-korporatív rend» (Budapest, 1936., 67—72. l.) című könyvében kitér a korporatív jog lényege körül folyó vitákra is.

³³ A tárgyilagosság kedvéért megemlíttjük, hogy Saverio de Simone a korporatív jog lényegéről vallott felfogásokat fenti csoportosításunktól eltérő kategóriákba sorolja. De Simone szerint a korporatív jog jogi természetét tekintetében a következő hét felfogás különböztethető meg:

a) A korporatív eszme az egész politikai, jogi és társadalmi élet alapvető eszméje, mely a különböző jogágak közül elsősorban az alkotmányjogot befolyásolja, sőt sokszor úgy tűnik fel, mintha az új jog az alkotmányjogba olvadna bele. A

valóságban azonban egészen új jogot alkot és a jogrendszer új beosztását vonja maga után (Costamagna, Chiementi, Bottai, Salemi); b) a korporatív jog tudományos önállósága azért állapítható meg, mert ez a jog foglalja egységbe az államhatalom alatt a nemzet termelő erőit (Cioffi); c) a korporatív jog már ma is önálló tudomány (Alfieri, Biggini); d) a korporatív jog az iparjogból kifejlődött különleges jogágazat (Carnelutti); e) sem a korporatív jog, sem a többi jogágazat nem bír tudományos és tényleges önállósággal, hanem ezek a megkülönböztetések csupán tanulmányi elhatárolások (Balzarini); f) a korporatív jog a közigazgatási jog önálló ága (Zanobini); g) a korporatív jog teljesen azonos a közigazgatási joggal (Barassi). (Einleitung zum juristischen Studium des Kroporativismus. 1938., 88—115. ll.)

Ámbár De Simone túlságosan bonyolult osztályozásával egyetérteni nem tudunk, mégis csoportosítását az összehasonlítás kedvéért annál is inkább ismertettük, mert a korporatív jog jogi természetéről vallott nézetek csoportosításával rajta kívül más alig foglalkozik.

A SZEMÉLYI JOG AZ ÚJ OLASZ MAGÁNJGOI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

Az egyes korszakok világnézeti és bölcséleti felfogását általában ki lehet elemezni törvényeinek szelleméből, amelyen keresztül voltaképp a világnézeti és bölcséleti felfogás irányítja és vezeti a pozitív jog lépéseit a gyakorlati igények vonalán ebben vagy abban az irányban. A pozitív jog szabályozásában ezenfelül megtalálhatók azok a kritériumok, ismérvek, amelyek alapján a szabályozás belső felépítése, jogtudományi problematikája vizsgálat alá vonható. Ezen az úton megismerhetővé válnak azok az anyagi szempontok, amelyeket a pozitív jog a szabályozás terén figyelembe vett s amennyiben ezek egymással szemben állanak, azokat egymással megfelelően összhangba is hozott.

A pozitív jogi szabályozás azonban igen gyakran oly indítékokkal is szoros összefüggésben áll, melyek az adott szabályozás ismérveiből nem mindig vagy nem tisztán elemezhetők ki; melyek mint gyökerek a megelőző időszakokba, a talán el is felejtett múltba nyúlnak vissza. Ezek nem szükségképpen tűnnek ki magából a pozitív jogi szabályozás anyagából, mert a történeti előzményekre, a szabályozás szükségességének kiindulópontjára, előfeltételére, közvetlen okaira, tehát alaki szempontokra vonatkoznak. Viszont ezeknek ismerete alapvetően járulhat a pozitív jogi szabályozás mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

Erre való tekintettel és figyelemmel arra, hogy az új olasz magánjogi törvénykönyv elkészülésénél az alaki szempontok jelentős szerepet játszottak és játszanak — az új olasz magánjogi kódex I. könyvének,

vagyis a személyi jogról szóló résznek anyagi vonatkozású vizsgálata előtt célszerűnek látszik az alaki szempontok rövid érintése és felelevenítése.

*

A ma még részben érvényben lévő régi olasz magánjogi kódexet II. Viktor Emánuel király 1865-ben, Olaszország akkori fővárosában, Firenzében a június 25-i törvénnyel szentesítette és a törvénykönyv 1866. január 1-én lépett érvénybe.¹ Ezidőtájt a politikailag még nem egységes Itáliában a következő kódexek voltak érvényben: az 1811. évi Osztrák kódex, az 1819. évi Két Sziciliai kódex, az 1837. évi Albertin kódex, az 1841. évi Estei kódex és az 1820. évi Pármai kódex. Az 1865. évi olasz kódex az 1804. évi Napoleon kódexet vette mintául, annak felépítését, szellemét, világnézeti felfogását, azonfelül beosztását nagyban és egészben, egy-két kisebb eltéréstől eltekintve, magáévá tette; sőt vannak szakaszok, amelyek szószerinti fordítással kerültek át az 1865. évi olasz kódexbe.²

E törvénykönyv ily módon, bár kodifikátorai önállóságukat bizonyos vonatkozásokban megőrizték és az egyes szabályozások részletei tekintetében az itáliai követelményeket messzemenően figyelembe vették — az idegenből behozott minta következményeit nem kerülhette el. A törvényerőre emelkedett kódex ugyanis rövid idő múlva a legkülönbözőbb szempontokból a kritika központjába került. Vita tárgyává tették a kódex felépítésében és egyetemi tanításában követett rendszert, de támadták a francia hatás folytán bevett módszert és elveket is.

Az 1880-as évek elgondolása kifogásolta,³ hogy a polgári jog a jövő kikerülhetetlen átalakulásait változatlanul akarja keresztül élni és az evolúciós irány a polgárjog terén az elkerülhetetlen alapvető átalakulás szükségességét hirdette. Szerintük (1885-ben) már késő volt arra, hogy a régi kódexet újra rendezzék, de nem érkezett el az ideje még annak, hogy új kódexet csináljanak; viszont nem lehet szó egyszerű revideálásról, néhány módosításról a forma, az intézmény és a rendelkezések tekintetében, mert alapvetően kell megváltoztatni a magánjogi kódex szerkezetét. Az individualisztikus periódus, melynek hatása alatt az 1865. évi kódex szabályi készültek, szerintük befejeződöttnek látszik s helyét lassan a szocialitás periódusának adja át. Az individualisztikus periódus elérte a fejlődés legmagasabb fokát akkor, amikor diadalra vitte az

¹ G. Sarredo: Codice Civile Italiano. Firenze 1871.

² A. Solmi: L'idea fascista nel nuovo Cod. Civ. Roma, 1940. p. 22. — Ibrányi I.:

A törvényes öröklés az új olasz magánjogi kódextervezetben. Budapest, 1938.

³ E. Cimbali: Lo studio del dir. civ. ecc. Roma, 1881. p. 23.

individualizmus elvét, amely szerint az egyén a polgári jogok, a javak feletti szabad rendelkezés, az abszolút szabadság teljes alanya, függetlenül a nemzeti kötelektől. Ma azonban már számot kell vetni azzal, hogy az az egyén, aki a jogok abszolút alanya, a társadalom testének éppúgy szerves része, mint a tőle különálló többi egyén s hogy a társadalomnak funkciója van, mint az egyénnek s éppúgy élő és reális alanya a jognak, mint az egyén. Minthogy pedig az érvényben lévő kódexek csak a pusztán individuális jogviszonyok többféleségének szabályozására törekuszenek, éppen ezért mindinkább alkalmatlanná válnak a modern idők megváltozott követelményeire, amikor az élet és a cselekvés központja az egyéni egységből kikapcsolódva fokozatosan a szociális egység felé halad. Mindezek alapján minden olyan revíziós törekvés, mely a kódexet nem belsőleg kívánja újraépíteni, meddő munka.

Arra a primitív korszakra ugyanis, amelyben az egyént teljesen felszívta a közösség — az egyén teljes emancipációjának korszaka következett. Ezt a korszakot viszont az egyéni és szociális elem közötti kiegyezés és reintegrálódás korszakának kell követnie.

Ennek az iránynak főképviselője volt Cimbali, aki ezeket az elveket az 1885-ben megjelent főmunkájában⁴ fejtette ki s mindenütt erős visszhangot keltett; bár 1887-ben váratlanul meghalt, munkája 7 év alatt három kiadást ért el és 1906-ban megjelent a negyedik kiadás is.⁵

Az 1906. év szeptember 10. napján Gallo, akkori igazságügyminiszter, III. Viktor Emánuel királynak a magánjog reformjára vonatkozólag terjedelmes indokolással tervezetet nyújtott be.⁶ Gallo miniszter a tervezet indokolásában többek közt a következőket mondta: «A jelen század elején jogszabályalkotás tekintetében az összes civilizált országok kritikus órákon mentek át. Az új politikai gondolat, a termelés technikájában a tudomány különféle alkalmazása, a nagyipar, a demokratikus eszmék terjedése, a magasabb szellemi színvonal, az általános érdekek élénkebb és szélesebbkörű felismerése a részletkérdésekben, az igazság és a szolidaritás érzése mint új tényezők a régi törvényhozás öreg épületét megrepedeztették és az életet szabályozó normákban új intuíciók és új kutatások szükségét teremtették meg. Míg a tudomány és a gazdasági élet fejlődése új horizontokat nyit meg szemünk előtt, a törvényhozás mozdulatlansága azt jelentené, hogy a jogi szabályozás terén az élet valóságait nem akarják figyelembe venni. Bármilyen nagy legyen is a

⁴ E. Cimbali: La nuova fase del dir. civ. nei rapporti ecc. Torino 1885.

⁵ L'influenza di E. Cimbali sulla riforma del dir. priv. Torino 1907.

⁶ Relazione del Ministro di Grazia e Giustizia al Re. Supplemento al No. 37 del Bollettino di Grazia e Giustizia e dei Culti del 15 IX. 1906.

probléma nehézsége, az előtte való megállás a tehetetlenség szánalmas bevallása lenne.

A magánjog alapvető szellemén néhány változtatásra van szükség — mondja tovább az indokolás. Így a tulajdon intézménye abban a formájában, mely semmi vagy csak kevés tekintettel van a tulajdon társadalmi funkciójára és feladataira, a régi jogi felfogás tévedése és ezzel együtt az élet téves értelmezése is. A családjog terén figyelembe kell venni, hogy az egyes vonatkozó intézményekben a nő helyzete mily különböző módon értékelhető. Vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy vajjon a nőnek alanyi cselekvőképesség-nélküliségét nem kell-e megszüntetni s nem kellene-e a férji felhatalmazást a tárgyi alapon korlátozott cselekvőképességgel helyettesíteni. Szükség lenne a hozomány nagyobb biztosítására, mert a gyakorlatban igen sűrűn előfordul annak elvonása; a gyermekek szempontjából a házassági különélés pontosabb szabályozása, a csecsemők és kiskorúak hatásosabb védelme mind oly nagy fontosságúak, amelyek elől nem lehet kitérni a nélkül, hogy súlyos zavarok ne támadjanak. A természetes gyermek tekintetében ugyancsak meg kell oldani az atyasági kereset kérdését, mely a gyermek jogainak érdekében a társadalmi erkölcs preventív biztosítója és a felelősség helyes következménye.

Gallo miniszter e tervezete alapján III. Viktor Emánuel király dekrétummal a magánjog általános reformjára külön királyi bizottságot állított fel s e bizottság felállítását a Cimbali által kezdeményezett reformtörekvés közvetlen eredményének tekintették.

A reform előkészítésére alakult királyi bizottság megkezdett nehéz és nagy munkáját megakasztotta az az 1915. évi háború és az utána bekövetkezett események.

A fasizmus, miután 1922-ben III. Viktor Emánuel király megbízása alapján a kormányhatalmat átvette, erős kézzel karolta fel a kodifikáció munkáját és ez a munka szükségkép irányult azokra a kérdésekre, amelyeknek az állami, gazdasági és társadalmi téren való megoldását a fasizmus célul kitűzte. Végeredményben azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Napoleon-kódex a francia forradalom atmoszférájában született, alkotói ennek hatása alól nem tudták felszabadítani magukat; ennél fogva megtalálhatók a rendelkezésekben a francia forradalmat megelőző kor feudalizmusának és abszolutizmusának természetszerű visszahatásai, melyek nagyon érthetően az egyént és a szabadságjogokat mindenk fölé helyezték. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy mind a Napoleon-kódex, mint pedig az 1865. évi olasz kódex lényegi alapja nem a francia kodifikátorok munkájának eredménye, mert minden újítás mellett megmaradt alapnak az a római jog, mely bebizonyította

azt, hogy alkalmas arra, hogy az emberiség különböző korszakaiban a polgári élet különböző viszonyainak szabályozásánál kiindulópontul szolgáljon.

A továbbiak során a királyi bizottság keretén belül az 1923. december 30-i törvény albizottságot nevezett ki azzal a feladattal, hogy az általános magánjogi kódex reformját előkészítse és az 1925. december 24-i törvény a bizottságot felhatalmazta arra, hogy a kódex egyes könyveit és címeit külön-külön is bemutathassa.

Ily előzmények után előbb Vittorio Scialoja, majd Mariano d'Amelio elnök irányítása mellett a személyjogról szóló rész tervezetét a bizottság 1931-re készítette el.⁷ E tervezetet észrevételezésre megküldték a semmítőszéknek, a fellebbviteli bíróságoknak, az államtanácsnak, az egyetemeknek, az ügyvédi és ügyészi szervezeteknek; a beérkezett észrevételeket négy kötetben közzétették.⁸ Az észrevételek külön bizottság elé kerültek, mely Solmi akkori igazságügyminiszter személyes elnöklete alatt vette tárgyalás alá az észrevételek összes pontjait s azok alapján említésre méltó módosítások és új szempontok kerültek a tervezet szövegébe. Ily módon 1936-ra elkészült a személyjogról szóló I. könyv végleges tervezet-szövege.⁹ E szöveget azután a parlament vette tárgyalás alá, mely szintén végzett módosításokat mind elvi és rendszerbeli, mind pedig technikai szempontból. Az így letárgyalt szöveget az 1938. december 12-i törvény 1939. július hó 1. napjával mint az új olasz magánjogi törvénykönyv I. könyvét léptette életbe.¹⁰

*

Az alaki szempontok után nézzük az anyagi vonatkozásokat.

Az anyagi problematika vizsgálatánál felmerülő első kérdés az, hogy mi az, ami a személyjog elnevezés alatt szabályozás alá vonható, mi is a személyi jog. A személyi jog a személyiséghez, annak létezéséhez, adottságaihoz, természetéhez közvetlenül kapcsolódó kérdések oly szabályozása, mely magára a személyre hat ki; szemben pl. az öröklési joggal, mely a magántulajdonban álló javaknak oly tulajdonjogi szabályozása, melynek hatálya a tulajdonos halála után áll be, tehát a szabályozás a tulajdonoson kívül álló személyeket, az örökösöket érinti.

⁷ Commissione Reale per la riforma dei Codici. Codice Civile, Libro, Primo, Progetto e Relazione. Roma 1931.

⁸ Ministero di Grazia e Giustizia — Lavori preparatori per la riforma del codice civile. — Osservazioni e proposte sul progetto del Libro I. Roma, 1933—1934.

⁹ Ministero di Grazia e Giustizia — Codice Civile Libro Primo. Progetto definitivo e relazione del Guardasigilli on. Solmi. Roma 1936.

¹⁰ Codice Civile, Libro Primo. Con la relazione Ministeriale a Sua Maestà il Re Imperatore Roma, 1938.

A személyi jogban tehát szabályozandó az a terület, mely a közvetlen kapcsolat útján a személyiséget érinti — a személyiséggel pedig csak az élő ember, a fizikai személy bír, valamint a jogi személy, melynek cselekvőképességét fizikai személy gyakorolja.

Második kérdés az, hogy milyen legyen ez a szabályozás, abban mily szempontoknak kell érvényesülniök. Természetes, hogy e tekintetben elsősorban maga a személy irányadó; a személynek azonban meg kell születnie, hogy a földi élet részesévé váljék és a meghatározott, önálló cél hordozója legyen, amit a földi világ berendezkedettsége minden egyes személynél külön-külön, látható tényekkel ismer el: feljegyzik születésének időpontját, megkülönböztető nevet adnak.

Az egyén a megszületés tényével belekapcsolódik a családba és a családon keresztül a közösségbe, amelybe a család tartozik; azok rendjében meghatározott helyet foglal el — a céljai eléréséhez szükséges eszközök megszerzésére pedig a megszületés pillanatával képességet szerez (a megszületés előtt ily képesség reményében bizonyos jogokat tartanak fenn számára), melynek értelmében mint a közösségbe kapcsolódott egyén meghatározott viszonyba kerülhet a közösség többi tagjaival (jogképesség).

Az ember azonban természeti adottságánál fogva bizonyos korig önmagategyetlen s így e viszonyok létrehozásában egyideig saját maga nem tevékenykedhetik, hanem csak meghatározott kor elérése után, addig ezt helyette másoknak kell elvégezniök (cselekvőképesség).

Tehát a személyjog szabályozásánál nélkülözhetetlen szempontot képvisel az egyénen kívül a család és a közösség is.

A megszületés ténye, mely a személyt a családhoz és a családon keresztül a közösséghez kapcsolja, egyben meghatározza az egyén származását is; ez lehet a pozitív jog előírásának megfelelő, vagyis törvényes és lehet azzal ellenkező, vagyis csak a természet rendje szerint való, azaz természetes. Az idevonatkozó szabályozás iránytűje az erkölcsi felfogáson nyugszik, melynek meg kell védenie a törvényes családot a közösség érdekében, de nem szabad kegyetlennek lennie azokkal szemben, akik voltaképp ártatlanok — és nem szabad oly mértékben engedékenynek lennie, mely az erkölcsöt kezdheti ki.

A család megalapozza az atyai hatalmat, melynek védő és irányító segítsége a gyermek számára nélkülözhetetlen. Az atyai hatalom tagadása elvezet a család tagadásához és azon keresztül a közösség téves magyarázásához.

De a család alapítja meg a rokonságot is, mely jelentős szerepet játszik erkölcsi, anyagi és eugenikai síkon.

Végeredményben a család alapítja meg a lakóhelyet és a tartózkodási helyet is, mely az ember természete folytán szükséges és amelyhez jogi hatások is fűződnek.

A gyermek bizonyos kor elérése, szellemi és testi érettség megszerzése után a természet adottsága folytán új családot akar alapítani, tehát szükséges ennek a kérdésnek a szabályozása is. A család megalapításának kérdése: a házasság. A házasságjogon keresztül a családról alkotott szemlélet jut kifejezésre. A házasság a családért van, ez pedig az egységet és állandóságot kívánja meg, mely a felbonthatatlanság elvében fejeződik ki. A felbonthatatlanság elve gyakorlati téren problematikus következményeket vetett fel: *vagy tartom a család érdekében a felbonthatatlanság elvét, mely kifejleszti a házasságkötés körüli nagyobb megfontoltságot, de ugyanakkor számolok a természetes gyermekek számának emelkedésével is, vagy tartom az egyén érdekében a felbonthatóság elvét, de ugyanakkor számolok az ugyan több apával és több anyával rendelkező, a család lényegét és értelmét azonban csak papiroson ismerő gyermekek számát, ami a végső fokon, az erkölccsel is szembe kerülve, a családot ássa alá, a közösség alapját kezdi ki és nem biztosít a természetes gyermekek számának növekedése ellen. A felbonthatatlanság elve alapján az egyén a másik házastárs halálával nyeri vissza szabadságát, mert csak így szűnik meg az a viszony, melyet szabad akaratából alkotott; a felbonthatóság elve alapján a házastársak visszanyerhetik szabadságukat közös megegyezéssel is, alapíthatnak újabb és újabb családot; a kérdés csupán az, hogy milyenek lesznek az ilyen családok s a házasság, a magasabb erkölcsi tartalmat elvesztve, nem sülyed-e le a felek között kötött egyszerű jogügylet színvonalára? S ha igen, ennek az erkölcsre, a családra, a közösségre milyen kihatása mutatkozik.*

A családalapításnak, a házasságnak természetes célja: *a gyermek*. A természet azonban olykor nem teszi lehetővé ennek a célnak elérését. A pozitív jog itt segítséget ad az örökbefogadás intézményével, amikor valakit ugyanazokkal a jogokkal ruház fel, mintha természet szerint is a családból származó lenne.

A családban élőket jellemzi *az együttlét*, mely megszűnhet a halál útján. Az együttlét azonban megszűnhet oly módon is, hogy az adott személy eltávozik és nem tér vissza. A családi kapcsolatok és a létrehozott jogviszonyok fennállanak, de azok aktivitása megáll, mert tartósan hiányzik azok alanya. A tartós és indokolatlan távollét a halál bekövetkezését valószínűvé teheti, de közvetlenül nem igazolja. Az ily kétes helyzet megszüntetése nemcsak a család, annak tagjai, hanem a közösség szempontjából is — melybe az egyén és a család beletartozik —

jelentős érdeket képvisel. Ennek szolgálatában áll a távollét és a holtaknyilvánítás szabályozása.

Az, aki meghalt, vagy akit holttanynilvánítottak, a családban élők közösségéből kiesik, jogokat nem gyakorol többé; viszont lehetett az illető személy családapa, lehetett atyái hatalma gyermekek felett, akik e hatalmat igénylik, mert arra szükségük van. Az atyái hatalmat, a családot nélkülöző ily gyermekek segítségére siet: a közösség, melybe a család tartozik és pedig a gyámság, a nagykorúsítás intézményével, a családtól megfosztott gyermekek gondozásával, a gyermekkefogadás szabályozásával, minthogy érdeke és feladata az ily esetekben való gondoskodás.

Az egyén meghatározott életkor elérése után *ügyeit önmaga intézheti*. Viszont lehetnek oly személyek is, akik egyéni természetüknél fogva az általánosan megállapított életkor elérése után betegség vagy más ok miatt nem rendelkeznek oly érettséggel vagy képességgel, hogy ügyeiket önállóan intézhessék; ezek segítséget igényelnek. A közösség ezekről is gondoskodik a gondnokság és a kiskorúságmeghosszabbítás intézményével, rendelvén melléjük valakit, aki rájuk vigyáz és ügyeiket intézi.

A család alapja ér értelme *az egymáson segítés* gondolatában is kifejezésre jut, mely a szűkebb értelemben vett család kereteit is túllépi és érinti a közelebbi rokonokat is. Az egymáson segítés a családi közösség vonalán végeredményben erkölcsi természetű kötelezettség jellegével bír, de annak anyagi természetű vonatkozása nem mindig közömbös a közösségre nézve. Éppen ezért a pozitív jog ezt szabályozza és kimondja, hogy aki ebben a társadalmi, nemzeti közösségben él, mint férjnek, feleségnek, gyermeknek és közeli rokonnak ilyen és ilyen tartási kötelezettsége van.

Végül mind az egyénnek, mind pedig a közösségnek érdekében áll, hogy az egyének személyiségével kapcsolatos elsőrendűen fontos tények *pontosan feljegyeztessenek* és azok adatai megőriztessenek.

A fentiekből világosan kitűnik, hogy végeredményben az a kérdés, hogy milyen is legyen a személyi jog szabályozása — attól függ, hogy mit tartanak az egyénről, a családról, a közösségről, az államról; ezek céljáról és feladatairól s ezeknek egymásközötti viszonyáról. Ebben az irányban vallott felfogás visszatükrözik a személyi jogi szabályozás minden vonalán s annak alapvető irányítója.

A személyi jogról szóló szabályozás ezenfelül külön jelleggel is bír, mert abból jellemzően domborodik ki valamely nemzet etnikai jellegének különös adottsága; a személyjogi szabályozás ismerete közelebb visz a fajiságból adódó sajátságok közvetlen megértéséhez és egyben

egyéb más rendelkezések alaprúgóinak mélyebb megismeréséhez. Az egyes nemzetek népi jellege és karaktere szembetűnően jelentkezik a személyjogról szóló szabályozás részleteiben és éppen ezért sajtáságosan alapozza meg azt a felfogást, amelyet valamely nemzet éppen népi adottságából és etnikai karakteréből kifolyólag az egyén és a közösség viszonyát illetően a saját természetét véve alapul ön maga számára alkotott.

*

Ezekután tegyük vizsgálat tárgyává nagy vonalakban az új olasz magánjogi törvénykönyv egyes címeit és nézzük, hogy az azokban foglalt rendelkezések, a rendelkezésekből kivilágló elvek mennyiben térnek el az 1865. évi olasz és az 1804. évi francia kódex vonatkozó rendelkezéseitől és elveitől s mennyiben képviselnek ezekhez viszonyítva új irányt.

Az új kódex I. címe «A fizikai személyekről» elnevezést viseli és a kapcsolatos kérdéseket tíz §-ba foglalva szabályozza (1—10. §.) Az 1. §, mely az 1865. évi kódex 1. és 724. §-ában foglalt rendelkezéseket egyesíti, az első bekezdésben kimondja, hogy a *jogképesség megszerzése a születés pillanatában áll be*. Ez az első bekezdés nem tesz különböztetést olasz és külföldi között, hanem az általános jogelvet fejezi ki. A külföldi megkülönböztetése az életbeléptető rendelkezések (Disposizioni sull'applicazione delle leggi in generale) között található, ahol a 6. § kimondja, hogy a külföldi is élvezi a honpolgárt megillető polgári jogokat, amennyiben viszonzosság áll fenn, kivéve a külön törvényekben foglalt eltérő rendelkezéseket. Az 1. § *második bekezdése* szerint a méhmagzat javára törvényesen elismert jogok megszerzése a születés bekövetkezésétől függ. A méhmagzatra vonatkozó rendelkezés a régi kódexben a 724. §-al az öröklési szabályok között kapott helyet; ennek és a jogképesség megszerzésére vonatkozó rendelkezésnek egyesítése megszüntette a tulajdonképpen azonos természetű rendelkezések korábbi szétszórtságát. Ugyanezen §-ban a jogképesség megszerzésére vonatkozó szabályok után következik a fajproblámával előálló kérdés szabályozása is; a *harmadik bekezdés* u. i. kimondja, hogy a jogképességnek valamely fajhoz való tartozásból származó korlátozását külön törvények állapítják meg. A faji hovatartozás kérdése, mely kevésbé érdekli az egyént, ellenben nagy fontosságú a közösség szempontjából, különösen oly országban, mint Olaszország, ahol a gyarmatok bennszülöttei szintén állampolgárok és így a nemkívánatos fajkeveredés veszélyei fokozottabbak — a személyjogi szabályozás egyéb vonalán is jelentkezik s a külön törvények alkalmas módon védelmezik a családot és a nemzetegészt a faji keveredésből származó veszélyek ellen.

Az 1865. évi olasz kódex I. könyve szintén a személyjogról szól, az I. címe azonban, ellentétben az új kódexszel «Az állampolgárságról és a polgári jog élvezetéről» elnevezést viseli; a rendelkezéseket tizenöt § tartalmazza. Az 1. § a jogképességre nézve kimondja, hogy minden állampolgár polgárjogot élvez, ha attól büntető ítélet meg nem fosztotta. A többi §-ban a születéssel való állampolgárságszerzés különböző eseteit tárgyalja.

Az 1804. évi Napoleon-kódex vonatkozó címében az idevágó kérdések «A polgárjog élvezetéről és elvesztéséről» elnevezés alatt a 7. §-tól a 36. §-ig két fejezetben nyertek szabályozást. A 7. § szerint a polgári jogok gyakorlása független az állampolgárságtól, melynek megszerzését az alkotmánytörvények határozzák meg. E jogelvből nyilvánvalóan következik, hogy polgárjogot lehet élvezni a nélkül, hogy valaki állampolgár legyen, de nem lehet valaki állampolgár, hogy polgárjoga ne legyen. A következő 8. § megerősíti ezt, mert kimondja, hogy minden francia polgárjogot élvez.

A justinianusi törvényhozás a «De statu hominum» cím alatt azt mondja ki: *Summa itaque divisio de jure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.* (Caius.) Továbbá: *Qui in utero est perinde ac si in rebus humanis esset, custoditur.* — *Imperator Titus Antonius rescripsit, non laedi statum liberorum — In multis nostri iuris articulis deterior est conditio foeminarum, quam masculorum.*

A justinianusi rendelkezések csoportosítását tekintve, az új olasz kódex — elhagyva a Napoleon-kódex rendszerét — visszatért a római jog beosztásához.

Etnikai szempont jut érvényre az új olasz kódex I. könyvének 2. §-ban foglalt szabályozásban, mely a nagykorúság elérését a huszonegyedik életév betöltésével állapítja meg. Az 1865. évi kódex 323. §-a, valamint a Napoleon-kódex 488. §-a szintén a huszonegyedik életévet, az osztrák kódex 21. §-a pedig a huszonegyedik életévet mondja ki.

Amíg a nagykorúság elnyerésének a huszonegyedik életév betöltésével történő szabályozása az etnikai karaktert tükrözi vissza, addig az új kódex 3. és 5. §-a az egyén és a közösség viszonyában vallott felfogást mutatja be.

A 3. § ugyanis kimondja, hogy a tizennyolcadik életévet betöltött kiskorú, amennyiben külön törvények alacsonyabb életkort nem állapítanak meg, önállóan köthet munkavállalási szerződést. E rendelkezésből a fasiszta államnak a munkára vonatkozó felfogása jut kifejezésre; s minthogy a fasiszta állam nemcsak megbecsüli, hanem meg is kívánja a közösség tagjaitól a képességnek megfelelő munkát, egyúttal megadja

a módot is arra, hogy a teljes cselekvőképességre megállapított életkor elérése előtt az arra alkalmas egyének munkájukat önállóan megkötött munkaszerződés útján végezhessék.

Az új kódex 5. §-a a saját test feletti rendelkezésre vonatkozó szabályozást tartalmazza. E § kimondja, hogy a saját testről való minden olyan rendelkezés tilos, mely a fizikai épség állandó megcsonkítását okozza vagy egyébként ellenkezik a törvénnyel, a közrenddel és a jó-erkölccsel. Igen jellemző e § indokolása: A saját test felett való oly rendelkezés megtiltása, mely a fizikai épség állandó megcsonkítását eredményezi, lényegében azt a normát fejezi ki, mely a joggal való visszaélést akarja megakadályozni; a fizikai épség ugyanis lényegi feltétel, mert elengedhetetlen, hogy az ember a családdal és a társadalommal szemben fennálló kötelezettségeinek maradéktalanul eleget tegyen. E norma tehát azonos az erkölcsi és társadalmi követelmények védelmével és megegyezik a közfelfogással, mely rokonszenvvel kíséri azt, aki személyes épségének megrövidítése nélkül, vérátömlesztéssel, bőrátültetéssel stb. másnak használ és elítéli az oly cselekményt, mellyel a fizikai képesség állandó csökkenése jár.

A most említett 3. és 5. § rendelkezése sem az 1865. évi olasz, sem az 1804. évi Napoleon-kódexben nem található; a XIX. század individualizmusa abszolút szabadságot biztosított az egyén számára a saját test feletti rendelkezést illetően is. Viszont a római jog szerint: *Nemo membrorum suorum dominus esse videtur*.

Az új olasz kódexnek a fizikai személyekről szóló része a továbbiakban a névhez, az álnévhez és a képmáshoz való jogot szabályozza; az ezekre vonatkozó rendelkezés az 1865. évi kódexből szintén hiányzik.

Az új kódex 4. §-a az együttmehalásra vonatkozó szabályokat tartalmazza és kimondja, hogy amikor valamilyen jogi hatály attól függ, hogy valaki túlélte-e a másikat és nem lehet megállapítani azt, hogy melyikük halt meg előbb, mindkettőjüket egyidőben elhaltnak kell tekinteni. E §-ban foglalt rendelkezésnek a definitív tervezetéhez fűzött indoklása rámutat arra, hogy e szabályozás eddig helytelenül az öröklési szabályok között szerepelt, holott e szabálynak általánosabb jelentősége van, amiért a fizikai személyekről szóló címbe került.

E § megfelelő rendelkezése az 1865. évi kódex 924. §-ában van s lényegében ugyanazt a szabályozást tartalmazza, mint az új kódex 4. §-a. Az új kódex 4 §-ába foglalt rendelkezés, mint általános megállapítás, természetszerűleg nem zárja ki a halál bizonyításának lehetőségét, bár arról említést sem tesz. Az 1865 évi kódex 924 §-a ezt a lehetőséget megemlíti, tehát az új szöveg a régivel szemben egyszerűsítést tartalmaz.

A Napoleon-kódex a 720. §-ban — szintén az öröklésre vonatkozó szabályok között — tárgyalja az együttmeghalásra vonatkozó rendelkezéseket és kimondja: ha több személyt viszonylagosan hívtak meg az öröklésre s egyik a másika előtt ugyanazon szerencsétlenségnél vesztette életét, a nélkül, hogy megállapítható lenne, melyikük halt meg előbb, a túlélés véelmét a szerencsétlenség ténykörülményei, ezek hiányában az életkor és a nem (genus) határozza meg. A 721. és 722. §-ban pedig a különböző életkor és nem kombinációja során felmerülhető esetekre ad irányítást.

Hasonlóan széleskörű intézkedést találunk a Justinianus-kódex szövegében is a «De donationibus inter vir et uxor — de rebus dubiis — de pactis dotalibus» cím alatt.

Az új olasz kódex I. könyvének II. címe a jogi személyekről szól és a vonatkozó rendelkezéseket három fejezet, a 11. §-tól a 40. §-ig huszonkilenc §-ban tartalmazza. A *jogi személyekre vonatkozó* egységes szabályozás oly módon, ahogy ez az új kódex II. címében van, mind az 1865. évi kódexből, mind pedig az 1804. évi Napoleon-kódexből hiányzik; a Napoleon-kódexben csak elszórtan egyes utalásokat lehet találni; így az 542. § a közösségi javakról szól; a 910. § a kórházak, valamely község szegényei vagy közhasznú vállalat javára élők között, vagy végrendelet útján tett rendelkezések érvényéről beszél; a 2121. § az állam, a község és közhasznú vállalat részére törvényes zálogjogot biztosít; a 2227. § az államra, községekre, közvállalatokra nézve ugyanazokat a szabályokat állítja fel az egyes dolgok átruházhatatlansága tekintetében, mint a magánjogi személyekre.

Az 1865. évi olasz kódex 2. §-a kimondja, hogy a községeket, tartományokat, a polgári és egyházi intézeteket és általában az összes erkölcsi testületeket, amennyiben azokat törvényesen elismerték, személyeknek kell tekinteni és azok polgárjogát élveznek a törvények és szokások szerint. A további részletes intézkedések azonban szintén hiányzanak.

Az új kódex II. címe ezzel szemben részletes rendelkezéseket tartalmaz a jogi személyekre. Felmerült ugyan a kétely aziránt, hogy a részletes rendelkezések a magánjogi törvénykönyvbe felvéttessenek és pedig azon az alapon, hogy a jogi személyek legnagyobb része vagy közjogi természetű vagy kereskedelmi társaság, e kételyek azonban eloszlottak, mert tény, hogy magánjogi társaságok vannak és erősen szaporodnak, másfelől, mert a fasizmus elvei szerint nélkülözhetetlen az ezekre vonatkozó pontos szabályozás, különben az állami felügyelet és ellenőrzés alól kicsúsznának.

Az új olasz kódex részletes intézkedéseket tartalmaz a törvényesen el nem ismert magánjogi egyesületekről, melyekre nézve eddig szabályo-

zás nem volt és a jogtudomány kénytelen volt bizonytalan, sokszor ellentétes konkluziókhoz fordulni.

Az egyesületek és társaságok törvényes elismerése, vagyis a kormányengedély tekintetében kérdéssé vált, hogy vajjon az államhatalom az elismerés által a már meglévő és működő magánjogi társaság létezését egyszerűen tudomásul veszi-e, avagy az állami elismerés az egyesületnek jogi személyiséget ad. Az új kódex a 12. §-ban kifejezetten kimondja, hogy a magánjogi egyesületek a királyi rendelet útján történt elismeréssel *jogi személyiséget nyernek*. Ezzel a kódex *nem tagadja meg annak lehetőségét*, hogy valamely magánjogi társaság működését fejtse ki a királyi rendelettel történő elismerés előtt, sőt a 34. §-ban kimondja, hogy az el nem ismert egyesületek belső rendjét és igazgatását a tagok megállapodásai szabályozzák és hogy az ily egyesületeket hatósági eljárásban azok a személyek képviselik, akikre a megállapodás értelmében az elnökséget vagy az igazgatást bízták.

A parlamenti bizottság tárgyalása során azt indítványozták, hogy az el nem ismert egyesületek belső rendjére és igazgatására vonatkozó megállapodásoknak is ugyanolyan jelentőséget kell adni, mint amilyen az elismert egyesületekre érvényes a szervezet, ügyvezetés, feloszlás és likvidáció szempontjából; e javaslatot nem fogadták el, mert — mint a miniszteri indoklás kifejti — a 34. § rendelkezése szerint az el nem ismert egyesületek sokkal megszorítottabb helyzetben vannak, mint a jogi személyiséggel bíró, elismert egyesületek. Ugyanis az el nem ismert egyesületek viszonyában az egyesület tagjai *nemcsak* a közös alap határainak keretén belül felelősek, hanem ezenfelül felelősek mindazok személyesen és egyetemlegesen, akik az el nem ismert egyesület nevében működést fejtettek ki. Ennélfogva a harmadik személy az el nem ismert egyesületekkel szemben jobban van biztosítva, mint az *elismert* egyesületek viszonyában és az el *nem ismert* egyesület hátrányosabb helyzetben van a jogi személyiséggel bíró elismert egyesülettel szemben. Ezenfelül helytelen lenne az elismert egyesületeket szabályozó normákat az el nem ismert egyesületek felé kiterjeszteni, mert ez a két különböző típus egyenlővé tételével járna és csökkentené az elismerés fontosságát, mely éppen abban áll, hogy az egyesület az elismerés által a jogi személy méltóságára emelkedik és így önálló jogalanyiságot kap. Egyébként pedig az el nem ismert egyesületnek is szükségképpen kell rendelkeznie megfelelő belső szabályzattal, mert különben nem lehet beszélni szervezett testületről.

A 35. § megállapítja *az el nem ismert egyesületek közös alapját*, mely a tagok hozzájárulásából stb. állhat, a 36. §-ban pedig kimondja, hogy a

harmadik személy a közös alappal szemben érvényesítheti jogait s ezenfelül felelősséggel tartoznak személyesen és egyetemlegesen mindazok, akik az egyesület nevében és számlájára abban a vonatkozásban ügyködtek.

A jogi személyek konstitúciójának nyilvánossága, működésének ellenőrzése és végül a *harmadik személy jogainak védelme* céljából a 31. § előírja a jogi személyekről vezetett nyilvántartást. Figyelemmel arra, hogy a jogi személyek nyilvántartása a fent említett mind a három szempontból alapvető jelentőséget képvisel, a 31. § az utolsó bekezdésben kifejezetten kimondja, hogy az elismert társaságoknak ügyvezetői személyesen és egyetemlegesen felelnek, az intézménnyel együtt a nyilvántartásba való bevezetés időpontja előtt vállalt kötelezettségeikért.

Justinianus kódexe e tárgy körben a: «De legatis — De privilegis creditorum — De aquirenda vel amittenda possessionis — és a De episcopio et clericis» címek alatt tartalmaz rendelkezéseket.

Az 1938. évi új olasz kódex I. könyvének III. címe (41–44. §) a lakóhelyre és a tartózkodási helyre vonatkozó szabályokat tartalmazza. A 41. § szerint valakinek a lakóhelye ott van, ahol ügyeinek vitelére és érdekeinek képviselésére főszékhelyet állapított meg. Tartózkodási helye viszont ott van, ahol szokásosan tartózkodik.

Az 1804. évi Napoleon-kódex a lakóhely és a tartózkodási hely között a törvényszövegben megkülönböztetést nem tett, hanem kimondta, hogy bármelyik *franciának lakóhelye polgári jogainak gyakorlására vonatkozóan ott van, ahol főszékhellyel rendelkezik*. Ezzel a meghatározással nem vette tagadásba a tartózkodási hely lehetőségét, ellenben annak különösebb jelentőséget tulajdonítani nem kívánt s az azzal kapcsolatos jogkérdéseket a politikai jogok gyakorlására irányadó lakóhelyhez kötötte; amennyiben pedig a tartózkodási hely a lakóhelytől különbözött, a tartózkodási helyet figyelembe nem vette.

Ezzel szemben az 1865. évi olasz kódex 16. §-a lakóhely és tartózkodási hely közötti különböztetést kifejezetten kimondta. Az olasz jogban a lakóhely és a tartózkodási hely közötti különböztetésnek etnikai és geográfiai háttere van, ezenfelül az olasz társadalmi élet sajátjaival van összefüggésben, pl. egész természetes dolog a római ügyvédek számára, hogy külön irodát tartsanak fenn Milánóban, Nápolyban és Pálmóban, ugyanakkor pedig valamelyik, pl. a pisai vagy a turini egyetemen jogtanárok legyenek s egyidejűleg valamelyik jogi folyóirat felelős szerkesztői Turinban vagy Firenzében s ugyanakkor állandó lakóhelyük Rómában legyen, ahol azonban hetenként összesen csak két napot töltenek legfeljebb. Ugyanezt lehet megállapítani a mérnökökre is, akiknek

azonban nemcsak Milánóban, Nápolyban és Palermóban, esetleg Cataniában, hanem Tripoliban és Gondarban vagy Addis Abebában is van építési irodájuk. Ezek után elképzelhető, hogy az élénk kereskedelmi forgalommal rendelkező Itália kereskedői néprétege lakóhely és tartózkodási hely tekintetében mily problematikus kérdések alapját vetheti meg.

Mindezek ellenére, az új kódex 41. §-ának kodifikálása során az állandó királyi bizottságban már erős hangot képviselt az a felfogás, hogy a lakóhely és tartózkodási hely közötti különböztetést meg kell szüntetni. *A parlament elé terjesztett tervezet 48. §-a meg is szüntette a megkülönböztetést és kimondta, hogy a lakóhely ott van, ahol valaki szokásosan tartózkodik. A paragrafus indokolása pedig kifejtette, hogy azok a nehézségek, amelyek a királyi bizottság kebelében a két intézmény egyesítése tekintetében felmerültek, figyelemmel azokra a külön törvényekre, amelyek a lakóhely és tartózkodási hely között különbséget tesznek, nem képviselnek nagyobb jelentőséget, mert egyfelől a külön törvényeket is revízió alá lehet venni, átmeneti intézkedéssel pedig oly világos rendelkezés hozható, amely a lakóhely új és egységes fogalommeghatározása útján az eddigi divergentiákat alapvetően megszünteti.* Egyébként is a lakóhely és tartózkodási hely egyesítése a római tradíciókhoz való visszatérést jelenti s egyben kiküszöböl minden kételyt és bizonytalanságot, mely nem ritkán adott okot komoly vitákra. *A tervezet tehát egyedül a lakóhely terminológiáját tartotta meg a személyek általános jogi székhelyének megjelölésére és ezt azonosította azzal a hellyel, ahol a személy szokásosan tartózkodik.*

Mindazonáltal az új kódex 41. §-a a parlamenti bizottság javaslatára fenntartotta a lakóhely és a tartózkodási hely közötti megkülönböztetést és visszaállította a tartózkodási hely intézményét. E § indokolása megfontolás tárgyává teszi azt, hogy a lakóhely és a tartózkodási hely megkülönböztetése már százados tradíció és hosszú doktrinális kidolgozás eredménye. Nem kényszerű, hanem természetes megkülönböztetésről van szó, mert igen gyakori, hogy a személyek szokásos tartózkodási hellyel és székhellyel rendelkeznek más és más városokban; ami pedig még könnyebbé és elérhetővé válik a modern élet feltételei között a fejlődés és a közlekedési eszközök gyorsaságának figyelembevételével. Egyben kifejezte azt is, hogy a két fogalom egyesítése nem küszöbölte volna ki az abból származó gyakorlati alkalmatlanságokat.

Justinianus törvényhozása a: «De incolis — Ad municipalem et de incolis» tételek alatt rendelkezik a lakóhely tekintetében: Cives quidam origo, manumissio, allectio vel adoptio: incolas domicilium facit. — Domicilium re et facto transfertur, non nuda contestazione. — Viris

prudenter placuit duobus locis posse aliquem habere domicilium. — Sola domus possessio, quae in aliena civitate comparatur, domicilium non facit.

Az új kódex IV. címe (45—71. §) *a távollét kérdését és a holtnaknyilvánítást szabályozza*. Az 1865. évi kódex csak a távollét kérdését szabályozta és a holtnaknyilvánításra vonatkozóan rendelkezést nem tartalmazott. A régi kódex ezt a hiányát volt hivatva kitölteni az 1919. évi augusztus 15-i törvény, mely a világháborúban eltűntekre vonatkozóan hozott be alkalmas intézkedéseket. Az e törvényben kifejtett és érvényrejutott felfogásnak célszerű továbbépítése az új kódex 4. címének II. fejezetében foglalt szabályozás.

A holtnaknyilvánítási eljárást az 1804. évi Napoleon-kódex sem ismeri; az I. könyv IV. címe csak a távollét intézményét szabályozza.

A távollét intézményének ez az egyoldalú és a holtnaknyilvánításra ki nem terjeszkedő szabályozása gazdasági, demográfiai és családi vonatkozásban mutatott fel káros visszahatást. *Gazdasági szempontból* káros a holtnaknyilvánítás lehetőségének hiánya azért, mert megakadályozza túlságosan hosszú ideig az anyagi javak forgalmát. Az 1865. évi kódex 22. §-a ugyanis a vélelmezett távolléttől számítottan három, illetve hat folytatólagos év után megengedi az érdekeltek kérelmére a távollévőnek nyilvánítást. (A Napoleon-kódex 115. és 121. §-a négy, illetve tíz évet állapított meg erre.) A távollévővé nyilvánításnak hatása a 26. § alapján az volt, hogy az érdekeltek a távollévőnek nyilvánítást kimondó ítélet második közzétételétől számított hat hónapeltelte után ideiglenes birtokbabocsátást kérhettek. Az ideiglenes birtokbabocsátás azonban a 28. § alapján a birtokbabocsátott és örökösei részére csak a távollévő vagyonának igazgatását, érdekeinek képviselését és javai bevételének élvezetét biztosította megállapított határok között. Az ideiglenes birtokbabocsátással megkötött vagyon az érdekeltek végleges birtokába a 36. § alapján csak akkor volt adható és így a megkötöttség alól csak akkor szabadult, ha a távollét folytatódott a birtokbabocsátástól számított harminc évig, vagy ha a távollévő születésétől számítottan száz év telt el. (A Napoleon-kódex 129. §-ában határidők ugyanazok). Mindaddig pedig a z ideiglenes birtokbabocsátásnak voltaképpen csak haszonélvezeti hatása van.

Demográfiai szempontból is erősen kifogásolható a holtnaknyilvánítás lehetőségének hiánya, mert megakadályozza a távollévő házastársának esetleg megköthető új házasságát, mert távollét esetében házasság felbontása nem mondható ki. *De családi szempontból* is súlyos következményekkel járt, mert az életnek megvannak a maga követelményei, melyek keresztülmennek a törvényen is, amikor ez nem veszi figyelembe azokat a szükségleteket, amelynek éppen szabályozására hivatott. Így volt ez

ebben az esetben is: ha a törvény nem adott módot a törvényes család alapítására, az élet kitaposta a maga útját s ez a *törvénytelen családok elszaporodásához vezetett*.

Mindezeket a hiányokat pótolta az új kódex, amikor a holtaknyilvánítás kérdését a kor követelményeinek megfelelően szabályozta. Az új kódex nem mondja ki *expressis verbis*, hogy a holtaknyilvánítás a halál jogi hatását vonja maga után, hanem megállapítja azt, hogy amennyiben a holtaknyilvánítást kimondó ítélet végrehajthatóvá válik, az érdekeltek végleges birtokbabocsátást, vagyonfelosztást kérhetnek, az ideiglenesen felfüggesztett jogok és kötelezettségek megszűnnek (61. §), a holtaknyilvánított után az örökség megnyílik és a házastárs új házasságot köthet (63. §). Ez utóbbinak nagy jelentősége van nemcsak abból a szempontból, hogy a házastárs új családot alapíthat és új törvényes gyermekek szülője lehet, hanem abból a szempontból is, amire a törvényhozónak gondolnia kell, t. i., hogy *amikor a holtaknyilvánított visszatér*. Ez esetben a legkényesebb, legnehezebb kérdés, *hogy mi történjék a második házassággal*. E kérdésről sok vita folyt; — lényegében két család áll egymással szemben és pedig a holtaknyilvánított korábban megkötött és a holtaknyilvánítás után az életbenmaradt házastárs által utóbb kötött házasságból származó család. A kérdés az, hogy melyik házasság erősebb, illetve melyik házasság kell, hogy engedjen a másiknak. Vannak okok, melyek az egyik, vannak okok, melyek a másik házasság fenntartását indokolnák. *Az új olasz kódex a 66. §-ban a második házasságot nyilvánítja semmisnek*, ha a holtaknyilvánított visszatér, vagy életbenléte igazolást nyer; mindazonáltal a semmisnek nyilvánított házasság magánjogi hatásait fenntartja. Egyben kimondja azt is, hogy a semmisséget nem lehet kimondani abban az esetben, ha a halál utóbb igazolást nyer, bár az igazolás szerint a halál későbbi időpontban következett be, mint az új házasság megkötése. E § miniszteri indokolása az elvi szempontokat figyelembe véve kétségtelennek tartja, hogy a gyakorlati okok tanácsolják a távollévő házastársa részére az új házasság megkötését. Minthogy azonban a házasságot csak a halál szüntetheti meg, abban az esetben, ha a halál megállapítására vonatkozó intézkedések tévedésen alapulnak, a holtaknyilvánított házastársának új házassága nem tartható fenn, mert a holtaknyilvánítás vélelme megdőlt. Igaz, hogy a második házassággal alapított új család a távollévő visszatérése és a második házasság megsemmisítése folytán szomorú helyzetbe kerül; ugyanilyen a helyzet a házastársakra nézve érzelmi szempontból is, de kikerülhetetlen s erre nézve segítség nem nyújtható; viszont a második házasságból született gyermekekre a semmisség következményei nem terjednek ki, mert a

törvény őket a magánjogi hatás alól kiveszi. Kellemetlenségek vannak, de ezek nem szolgáltatnak okot arra, hogy a házassági jog alapvető elvétől való eltérést indokolni lehessen. A házasság felbonthatatlanságának elve megköveteli, hogy a holttanývánított fél házastársa által kötött új házasság megszűnjék, ha a holttanývánított visszatér.

A házasság felbonthatatlanságának ily maradéktalan keresztülvitele az olasz jog alapvető elvének fenntartása és egyben az 1929. február 11-i Lateráni Egyezmény tiszteletben tartása is.

Az új olasz kódex V. címe (72—76. §) a rokonság és a sógorság kérdését szabályozza. E cím a 75. §-ban a rokonság határa tekintetében azt mondja ki, hogy a törvény az oldalági rokonsági köteléket a hatodik fokon túl nem ismeri el, kivéve néhány külön megállapított esetet. E rendelkezés az 1865. évi kódex 48. §-val kapcsolatban újítást tartalmaz, mert a régi kódex az oldalági rokoni kötelék határát a tizedik fokban állapította meg, megegyezően a Napoleon-kódex 755. §-ával. Az oldalági rokonsági fok kérdése gyakorlati szempontból az öröklési joghoz vezet át, ennek jelentőségével tehát itt a személyjog keretében foglalkozni nem időszerű, arra majd az öröklési jog kérdésének tárgyalásánál — amennyiben erre mód lesz — fogunk részletesen kitérni. E helyütt csupán azt említjük meg, hogy az 1819. évi Két Sziciliai kódex (673. §) és az 1837. évi Albertin-kódex (941. §) az oldalági rokonsági fok határát a tizenkettedikfokban állapította meg, míg az Osztrák kódex (40—42 §) ily határmegállapítást nem ismer.

Az új olasz kódex VI. címe (77—228. §) a házassági jogot öleli fel s annak minden részletére kiterjedő szabályozást ad. Az új kódex teljes mértékben fenntartja a házasság felbonthatatlanságának alapelvét. Nem érdektelen annak megemlítése, hogy az Olaszországban kötött házasságok a hivatalos statisztika megállapítása szerint 98,5%-ban egyházilag megkötött házasságok, melyeket a polgárjogi hatások megszerzése céljából jegyeznek be az állami anyakönyvekbe.

Az etnikai karakter szerepét mutatja a házasságjog terén a 82. §-ban az életkorra megállapított határ. E § szerint u. i. a férfi a tizenhatodik életévének és a nő a tizennegyedik életévének betöltése előtt házasságot nem köthet. A király és a kijelölt hatóság azonban alapos okból felmentést adhat és a férfinak a tizennegyedik és a nőnek a tizenkettedik életév betöltése után a házasságkötést megengedheti.

Az 1865. évi kódex az 55. §-ban a férfi részére a tizennyolcadik, a nő részére a tizennötödik életévben állapította meg a korhatárt; — az 1929. május 27-i törvény ezt a férfi részére a tizenhatodik, a nő részére a tizennegyedik életévre szállította le. Az 1865. évi kódex 68. §-a a felmentést

a férfi tizennegyedik, a nő tizenkettedik életévének betöltése előtt nem engedi meg. Az életkor felemelésére volt javaslat és törekvés, a törvény indokolása azonban kimondta, hogy célszerűségi szempontból szükséges a fennálló szabályozás fenntartása, amelyet a Szentszékkal kötött konkordátum végrehajtási törvénye is tartalmaz és kívánatos, hogy e téren a polgári jogi szabályozás a kánonjogi szabályozással egyező legyen ; másrészt az életkor felemelésének gyakorlati jelentősége nincs, mert az olasz házasságok majdnem mind egyházi házasságok és mert a magasabb életkor alól felmentés mindíg szerezhető.

A Napoleon-kódex 144. §-a férfinál a tizenhétedik, nőnél a tizenötödik évben mondta ki a korhatárt ; viszont a 148. §-ban a házasságkötéshez a férfi betöltött *huszonötödik életéve* és a nő betöltött *huszonegyedik életéve* előtt *szülői hozzájárulást követel*. A szülői hozzájárulás elvét az 1865. évi olasz kódex is átvette ; az új kódex azonban a szülői hozzájárulást csak a kiskorú részére, tehát a huszonegyedik életév előtt kívánja meg.

A házasságjog terén új szabályozást tartalmaz a 89. §, mely a fajkülönbségre és a nemzetiségi különbségre nézve kimondja, hogy a különböző fajhoz tartozó személyek közötti házasságkötést a külön törvényekben foglalt rendelkezések korlátozzák és hogy külön törvények határozzák meg azokat a feltételeket is, amelyek az olasz állampolgárok és a külföldiek házasságkötésénél irányadók.

A házasság felbonthatatlanságának elvéből következik a 147. § rendelkezése, mely kifejezetten kimondja, hogy a házasságot csak a házastársak egyikének halála bontja fel. E rendelkezés mellett a 148. § meghatározott esetekben megengedi a házastársak személyes különélését. Az 1865. évi kódex a 148. §-ban ugyancsak a felbonthatatlanság elve mellett foglal állást ; ezzel szemben a Napoleon-kódex 227. §-a a házasság felbonthatóságát, illetve megszűnését mondja ki a házastársak egyikének halála, törvényes szétválasztás és a házastársak egyikének civiljogi deminutióját kimondó büntetőítélet alapján.

Az új olasz kódex nagy gondot fordít a család anyagi helyzetének megszilárdítására. A 157. § kimondja, hogy a házastársak közötti vagyoni jogviszonyt a felek megállapodása és a törvény szabályozzák. A törvény tehát a törvényes család vagyoni jogi megalapozását a felek szabad akaratára bizza, amikor minden korlátozás nélkül megadja nekik a megállapodás lehetőségeit ; e megállapodást azonban egyfelől szigorú alakzerűséghez köti, másfelől külön törvényben ad oly célszerű szabályozást, amelyet a család vagyoni biztosításával a család felemelése és megerősítése érdekében elkerülhetetlenül szükségesnek tart. Az ily irányú intézkedések főképpen két vonatkozásban nyernek szembetűnő kifejezést.

Az egyik a családi vagyona vonatkozó szabályozás, a másik a hozomány alapítására és növelésére vonatkozó intézkedés.

A *családi vagyon* alapításának célja a kir. bizottsági tervezet indokolása szerint az, hogy a család részére oly vagyontömeget lehessen biztosítani, amelynek állagához ne nyúlhassanak azok sem, akik azt alapították vagy gyümölcszeit élvezik és így minden rossz körülmény között mentőövként álljon segítségére a bajba jutott családnak. E vagyon érinthetlensége azonban nem lehet annyira merev, hogy meggátolja azt, hogy a vagyonhoz hozzányúljanak akkor, amikor a család megmentése annak egész vagy részleges feláldozását követeli. Éppen ezért bizonyos körülmények között ennek lehetősége fennáll.

A családi vagyon intézménye az olasz jogban új. Általában kedvezően fogadták, de voltak oly szempontok is, amelyeket a *családi vagyon intézménye ellen felhoztak*. Az egyik ellenvetés az volt, hogy a családi vagyonnak a törvényhozásba való bevezetése az anyagi javak mozdulatlanlanná tételének egy módját valósítja meg és a javak feletti szabad rendelkezést akadályozza. Bár ez az aggodalom nagyjában helyes, mégis túlzásba esik, mert a családi vagyon alapítása önkéntes és a javak megkötöttsége sem örök, hanem ideiglenes. Amikor megszűnt az a cél, amelynek érdekében megkötötték, a javak visszatérnek a szabad forgalomba.

A másik ellenvetés szerint az új intézmény a javakat a *hitelezők elől elvonja*. Ennek az ellenvetésnek azonban csak annyiban van fontossága, hogy nyilvánvalóvá tette azt a szükségszerűséget, hogy a családi vagyon alapítása a legnagyobb nyilvánosság mellett történjék, úgyhogy a harmadik személy könnyűszerrel bizonyosságot szerezhessen a család javainak jogi helyzetéről, ha azzal kapcsolatba lép.

Mindezekkel az ellenvetésekkel szemben az intézmény jelentős előnyt biztosít, amikor megadja a házastársaknak a módot arra, hogy alkalmas keretek között biztosítsák a család és elsősorban gyermekeik vagyoni helyzetét. Ennek felkarolása pedig nagy jelentőséget képvisel, ha a család felemelése és megerősítése a cél.

A parlamenti bizottság részletes vita után elismerte annak célszerűségét, hogy a törvénykönyvbe a családi vagyon új intézménye bevezetést nyerjen. Megállapította, hogy a családi vagyon intézménye még a hozománynál is jobban járul hozzá a család megerősítéséhez, mert a hozomány megszűnik a házasság megszűnésével, a családi vagyon pedig addig tart, amíg valamennyi gyermek nagykorúságát el nem érte.

A *parlamenti bizottság tárgyalása során* két javaslatot terjesztettek elő: az egyik a *családi vagyon alapítását lehetővé kívánta tenni a házasság megszűnése esetében is* a fennmaradt házastárs vagy a kiskorú gyermekek

javára. E javaslat azért nem nyert elfogadást, mint a miniszteri indokolás kifejti, mert családi vagyon alapítása a házasság megszűnése után nem volna elégségesen igazolható azzal a céllal, hogy a kiskorú gyermekek gazdasági védelmét szolgálja. Az intézmény ugyanis a keletkezőben lévő család vagyon helyzetét kívánja biztosítani, a gyermekek szükségleteiről kíván gondoskodni, akiknek száma bizonyos előre meg nem határozott ideig ismeretlen. A szülők egyikének vagy mindkettőjének halálával a család összetételére vonatkozó minden bizonytalanság megszűnik és ha vannak kiskorúak, azok közvetlenül is segíthetők.

A másik javaslat a feleségnek felhatalmazást kívánt adni arra, hogy hozományi javait családi vagyonná alakítsa át. Ennek megengedése azonban azt a hátrányt jelentené, hogy a javakat kétféle rendelkezés alá vetné; és megváltoztatná azt az alapvető elvet, hogy a hozományban kapott javaknak a házasság megszűnése pillanatában minden kötelektől szabaddá kell válniok; ez pedig a családi vagyonná átalakítással lehetővé nem válnék és a hozomány intézményét forgatná ki lényegéből.

A családi vagyon alapítását a 165. § meghatározott ingatlanokból vagy értékpapirokból engedi meg. E § szerint a családi vagyon alapításával együttjár a javak elidegeníthetlensége és a jövedelemnek a család javára való felhasználása. A családi vagyon alapításának helye lehet a házasság tartama alatt is az egyik vagy mindkét házastárs részéről közokirat, vagy harmadik személy részéről közokirat vagy végrendelet útján.

A harmadik személyek jogai tekintetében a 165. § biztosítékot tartalmaz, amikor a családi vagyon alapítását közokirathoz köti; ez a biztosíték az ingatlanok tekintetében a 167. § értelmében odáig megy, hogy e minőség feljegyzését is kötelezővé teszi; értékpapiroknál pedig a névre szólóvá átalakítás és a családi vagyon minőség feljegyzését írja elő, de megenged más alkalmas módot is a családi vagyon jellegének feltüntetésére.

Ugyancsak a 167. § kimondja, hogy a családi vagyon elidegeníthetlensége nem hozható fel azok ellen a hitelezők ellen, akinek joga az okmány átírása vagy az értékpapírok megkötése előtt keletkezett. Amennyiben pedig a családi vagyont harmadik személy alapította, a családi vagyonból nem nyerhetnek kielégítést annak a házastársnak hitelezői, akire a javak tulajdona szállott; az alapító harmadik személy hitelezői pedig a családi vagyon alapítását megtámadhatják, ha ez jogaiknak csalárd megsértésével történt.

A családi vagyon tulajdona — amennyiben azt harmadik személy alapította és önmaga számára a tulajdonjogot nem tartotta fenn —

azt a házastársat illeti, akit erre nézve az alapító okirat megjelölt, ennek hiányában pedig mind a két házastársat. A tulajdonjoggal együtt jár a javak kezelésének joga is; ha a tulajdonjogot a harmadik személy fenntartotta magának, a családi vagyon kezelésére a 171. § értelmében kijelölt házastárs vagy mind a két házastárs jogosult. Erre nézve egyébként a haszonélvezőre megállapított jogok és kötelességek irányadók.

Biztosítás történt a 177. §-ban arra az esetre is, ha az alapító halálakor nyilvánvalóvá válik, hogy az alapítás meghaladja a javaknak azt a részét, amely felett az alapító az öröklési jogszabályok értelmében szabadon rendelkezhetett; ebben az esetben u. i. a harmadik személy által alapított családi vagyon csökkentés alá esik.

A családi vagyon célja az elidegeníthetetlenség elvének kimondása mellett az, hogy a javak gyümölcse a család anyagi létét biztosítsa. Előfordulhat azonban oly helyzet is, mely épp a család megmentése érdekében elkerülhetetlenné teszi a családi vagyonnak vagy egy részének feláldozását éppen a kitűzött cél érdekében. Ezért a 168. § a törényszékeknek megadja a jogot, hogy a családi vagyon vagy egy részének elidegenítését megengedhesse, amennyiben a család érdeke ezt kívánja.

A családi vagyon célvagyon, éppen ezért, amint az a cél megszűnt, amelyet szolgál, a családi vagyon ily minősége is megszűnik. Erről a 173. § rendelkezik olyképpen, hogy kimondja, hogy a családi vagyon kötöttsége megszűnik a házasság megszűnésekor, ha gyermekek nincsenek vagy ha ezek valamennyien elérték a nagykorúságot. Egyébként a családi vagyon kötöttsége az utolsó gyermek nagykorúságának eléréseig tart.

A hozományra vonatkozó és a korábbi jogtól eltérő intézkedést a 176. § tartalmazza, amely szerint hozományt alapíthat vagy a hozományt növelheti a házasság tartama alatt is akár a feleség, akár idegen, feltéve, hogy a már megkötött házassági szerződés feltételei nem változnak meg.

E § újítása abban áll, hogy az 1865. évi olasz kódex a hozomány alapítását vagy növelését az 1391. §-ban *házasság tartama* alatt a házastárs részére *nem tette lehetővé. A hozomány alapításának ily megkötése a Napoleon-kódex 1543. §-ában foglalt elv átvételéből származik, mely a házasság tartama alatt hozomány alapítását vagy növelését személyekre való tekintet nélkül megtiltotta. A Napoleon-kódexnek ez a tilalma azonban nem áll összhangban a justinianusi törvényhozás elveivel. A «De jure dotium» cím ugyanis kimondja, hogy: Dotis causa perpetua est; továbbá: Reipublicae interest mulieres dotes habere, propter quas nubere possint. — A «De pactis dotalibus» cím pedig: Pacisci post nuptias, si nihil ante convenerit, licet.*

Ha a justinianusi törvényhozás most említett elveit figyelembe vesszük, világosan szembetűnik, hogy az új olasz törvényhozás a római jogi elvekhez tért vissza a Napoleon-kódex útjáról.

Az új kódex a továbbiakban a VII. cím alatt (229—288. §) a származásra és pedig a törvényes és a törvénytelen származásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A 230. §-ban fenntartja változatlanul az 1865. évi kódex 160. §-ának elvét, amely a törvényes származásra a *180 napos, illetve 300 napos határidőt* állapítja meg (a Napoleon-kódex 312. §-a ugyanezeket a határidőket tartalmazza). Egyébiránt az új kódex a törvényes származásra vonatkozó szabályozás terén általában csak technikai jelentőségű újítást tartalmaz.

Ellenben elvi jelentőségű újításokat vezetett be a törvénytelen származás szabályozása terén. Az itt felmerülő problémák érthetően a legkényesebbek közé tartoznak. Egyfelől kiindulópont az, hogy a pozitív jog szabályozásainak a szülők részéről történt figyelmen kívül hagyása és áthágása folytán született gyermekek helyzete tekintetében bizonyos enyhítések vezessenek be azoknak érdekében, akik, mint általában mondani szokás, a bűn gyermekei, de akik a helyzetük miatt ártatlanok, mert ily származásukról nem tehetnek s ez akaratukon kívül jött létre. *Másfelől azonban minden olyan törekvésnek,* amely voltaképpen ártatlan gyermekek e helyzetét enyhíteni kívánja, *alapvetően figyelembe kell vennie* a törvényes család és származás integritásának megőrzésére és fenntartására vonatkozó elengedhetetlen szükségességet.

Az új kódex bizottsági tervezete világosan feltárta indokolásában az itt felmerülő nehézségeket. Ezért egyrészt óvakodott attól a veszélytől, hogy a túlzott pietas a házastársi kapcsolat szentségét megsebezze és hogy a törvényes család épületének integritását és szilárdságát megingassa, amely az olasz társadalom erkölcsi és gazdasági rendjének alapja. Másrészt tekintetbe vette azt a magasabb érdeket, mely arra törekszik, hogy amennyire lehetséges, a megfelelő eszközök igénybevételével csökkentse az ismeretlen szülőktől származó gyermekek tömegét, mely oly fájdalmasan járul hozzá a gyermekbetegségekhez, a halálozás növekedéséhez, az önkéntes munkanélküliséghez, a kicsapongáshoz és a korai bűnözéshez — és törekszik arra, hogy mások botlásainak ártatlan áldozatai részére olyan jogi helyzetet teremtsen, mely nincsen ellentétben a vér kötelékével, az erkölccsel és az igazsággal. A fasizmus törvényhozása különös gondot fordít arra, hogy hatásosan küzdjön az egyik legégetőbb társadalmi baj ellen, a nélkül azonban, hogy odáig menjen, hogy a törvénytelen gyermekeknek és anyjuknak kedvezményes helyzetet teremtsen az erényes hitvesekkel, a szűkölködő özvegyekkel és a törvényes

gyermekkel szemben, ami igazságtalan lenne s ugyanakkor veszélyes melegágya az erkölcstelenségnek.

Az itt felmerülő probléma nehéz és súlyos voltát mutatja az, hogy az olasz törvényhozást már igen régtől fogva foglalkoztatta a kérdés kedvező és kielégítő megoldása. A helyes megoldás kialakításánál fontos-ságot tulajdonított annak, hogy más országok ezirányú jogi szabályozását vizsgálják és tanulmányozzák. Az új kódex bizottsági tervezetének indokolása azonban hangsúlyozta ily vonatkozásban az óvatosság szükségességét az idegen törvényhozások által nyújtott példa követését illetően, mert az ily szabályozás átvételénél különösen gondolni kell a szabályozás eredményének helyes megítélésére, amelyben valamely állam népeinek különleges lélektani, erkölcsi és gazdasági adottságai nagy szerepet játszanak s ezek alkalmasint különbözhetnek és alapvetően eltérhetnek más népek adottságaitól.

Az új kódex könnyítésekert tartalmaz a természetes gyermekek elismerését illetőleg; meghatározott esetekben megengedi a házasságtörésből származó gyermekek elismerését és megengedi az apasági keresetet. Az ily irányú intézkedésekben a fasizmus enyhítette azt a szigorúságot, amelyet az 1865. évi kódex a Napoleon-kódex mintájára átvett s egyben biztosítani kívánta a gyermekeknek és a fiatalságnak a legteljesebb, legaktívabb és legszeretetteljesebb anyagi és erkölcsi segítséget, hogy kiirtsa az elhagyott, vezetés és tanács nélkül maradt gyermekek társadalmi baját, hogy biztosítsa a fiatal nemzedék fizikai és szellemi fejlődését.

Az új kódex a 248. §-ban megengedi a természetes gyermek elismerését mind az apa, mind az anya részéről, de az ily elismerést az atya tizennyolcadik és az anya tizennegyedik életévének betöltéséhez köti, kivéve a házasságkötés esetét.

A 249. § viszont az egyeneságban rokonok, oldalági rokonok másodfokig és egyenesági sógorok gyermekének elismerési lehetőséget csak akkor ad, ha azoknak a fogamzáskor a rokonság fennállásáról tudomásuk nem volt. A 250. § pedig a házasságtörésből született gyermek elismerését csak annak a szülőnek részére teszi lehetővé, aki a fogamzás idejében nem élt házasságban.

Az önkéntes elismerésen felül — amelyre vonatkozó nyilatkozatot a 252. § különösebb alakszerűséghez nem köti és amelynek hatása csak az elismerő szülővel szemben áll fenn, akit atyai hatalom illet meg a törvényes haszonélvezet nélkül (258. §) — az új kódex a 267. §-ban megállapítja azokat az eseteket is, amikor a természetes apaság bírói megállapításának helye lehet (pl. ha az anya és a vélelmezett atya a fogamzás idején közismerten mint házastársak együttéltek, ha az apaság polgári

vagy büntető ítéletről közvetve kitűnik stb.). Mindazonáltal a természetes apaság vagy anyaság bírói megállapítására vonatkozó eljárás a 272. § értelmében *csak akkor tehető folyamatra*, ha arról az érdekeltek kérelme alapján a törvényszék előzetes eljárásban döntött és azt engedélyezte.

Ezenkívül az új kódex megengedi a 278. §-ban a természetes gyermekek törvényesítését utólagos házasságkötés vagy királyi rendelet útján.

Az új olasz kódexnek *az örökbefogadásról szóló VIII. címében* (289—312. §) nevezetes újítás, hogy — szemben az 1865. évi kódex 106. §-ával, mely a kiskorú örökbefogadását a tizennyolcadik év betöltése előtt nem engedélyezte — megengedi az örökbefogadást az örökbefogadandó életkorától függetlenül (289. §), csupán a tizennyolcadik éven aluli kiskorú törvényes képviselőjének hozzájárulását köti ki.

Az örökbefogadandó tizennyolc éves korhatára a Napoleon-kódex 346. §-ának átvételéből származik, mely semmi körülmények között sem engedte meg az örökbefogadást az örökbefogadandó nagykorúsága előtt.

A justinianusi törvényhozás az örökbefogadást nem kötötte az örökbefogadandó részéről életkorhoz, tehát az új olasz törvénykönyv ebben a vonatkozásban is visszatért a római jog elvéhez.

Az örökbefogadás anyagában természetesen új rendelkezés vált szükségessé a fajvédelem elvéből kifolyólag, mely az örökbefogadást a nem árja és árja fajú között megtiltja (290. §).

Itt, az örökbefogadás után közvetlenül, kell megemlíteni azt az új intézményt, amelyet az új kódex a XI. címben (398—408. §) szabályoz és a gyermekkefogadás elnevezést viseli. Ez az ú. n. *kis adoptálás intézménye*, melynek célszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a két számadat, mely az elhagyott gyermekek állandó számára és az elrendelt gyámság számára vonatkozik. A statisztika adatai szerint a szülők által anyagilag és erkölcsileg elhagyott gyermekek állandó száma nem kevesebb mint 200 ezer s ugyanakkor az 1865. évi kódex idején az elrendelt gyámság száma 3 ezernél kevesebb. És hogy ez az intézmény mennyire megfelel annak a kitűzött célnak, amelynek érdekében létrehozták, legvilágosabban mutatja az az adat, melyet Mariano d'Amelio, az olasz legfelsőbb bíróság és a kódexelőkészítő bizottság elnöke közölt velem egy audiencia alkalmával: a gyermekkefogadás intézménye oly erős visszhangot talált az olasz társadalomban, hogy bár a törvény csak 1939. július 1-én lépett életbe, az 1939. év végéig összesen mintegy 10 ezer gyermekkefogadás történt.

A gyermekkefogadással a gyermekkefogadót a gyermekre nézve atyai hatalom illeti meg s a gyermeket eltartani, nevelni és taníttatni

köteles (404. §). A gyermekkéfogadás nem jelent öröklési jogot, sőt megszűnik a gyermekkéfogadó halálával s ez alapvetően különbözteti meg az örökbefogadás intézményétől, mely a család érdekét képviseli, szemben a gyermekkéfogadás intézményével, melynek célja a kiskorú gondozása és így a gyámság intézményéhez kapcsolódik. A gyermekkéfogadásnál szintén érvényesül a fajkülönbségi tilalom.

Az új olasz kódex a IX. címben (313—340. §) tartalmazza az atyai hatalomra vonatkozó rendelkezéseket, melyek az atyának a legteljesebb hatalmat megadják a gyermek nevelése és kiképzése, pályaválasztása tekintetében; azonban előírják azokat az elveket, amelyek szerint a nevelésnek történnie kell és annak végrehajtását ellenőrzi. A 145. § ugyanis kimondja, hogy a házasság mindkét szülőt kötelezi az ivadékok eltartására, nevelésére és taníttatására; a nevelésnek és a taníttatásnak pedig az erkölcsi elvek és a nemzeti fasiszta érzés szerint kell történnie. A 328. § pedig kimondja, hogy a bíróság az atyai hatalmat a szülőtől elveheti, ha a szülő a gyermek súlyos kárára az atyai hatalommal járó kötelességeket megszegi vagy elhanyagolja.

Az új olasz kódex a X. címben (341—397. §) a gyámságról és a nagykorúsításról rendelkezik. Itt a legfigyelemreméltóbb újítás az, amelyik a családi tanács megszüntetésével a védőbíró intézményét hozza be. A törvény szerint a királyság valamennyi járásbírósága mellett működő védőbíró személyében összpontosul az irányítás, az örökös, a határozathozatal és felhatalmazás a gyámság létesítésére és gyakorlására vonatkozóan, amit az 1865. évi kódex a járásbíró, a családi tanács, a törvényszék és a királyi ügyész között megosztott. A családi tanács eltörlését hosszú vizsgálat és megfontolás előzte meg. Voltaképpen a Napoleon-kódexből vették át az olasz törvényhozók ezt az intézményt, mely korábban az olasz jogban ismeretlen volt, de amely minden olyan törvénykönyvben megtalálható, mely a Napoleon-kódexet mintául vette.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a családi tanács megalakítása, összehívása terén és működése közben mily súlyos nehézségek merülhetnek fel, melyeket a gyakran előálló érdekelttség is befolyásol, megállapítható, hogy a családi tanács intézménye nem mindenben felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeket működéséhez eredetileg hozzáfűztek. Ily körülmények között természetszerű, hogy az új olasz törvényhozás hosszas megfontolás után a családi tanács intézményét eltörölte és helyette a védőbíró intézményét hozta be, melynek Olaszországban tradicionális gyökerei vannak.

A védőbíró hatáskörét és feladatait a 342. § állapítja meg: minden egyes járásbíróságnál a védőbíró gyakorolja a gyámság és a gondnokság

felett a felügyeletet és végzi a törvény által rábízott egyéb feladatokat. A védőbíró kérheti a közigazgatási szervek és minden oly intézmény közreműködését, amelynek céljai az ő működési körébe tartoznak.

Az új kódex a továbbiakban a gyengeelméjűségről, a gondnokság alá helyezésről, a kiskorúság meghosszabbításáról (XII. cím, 409—426. §), a tartásról (XIII. cím, 427—442. §) és az anyakönyvekről (XIV. cím, 443—449. §) intézkedik; ezekben a címekben az újítások túlnyomórészt technikai jelentőséget képviselnek.

Az új olasz magánjogi kódex most nagy vonalakban érintett I. könyve — mint már fentebb említettük — 1939. július 1. napján lépett életbe. Ezenfelül már életbelépett az örökösödésről és az ajándékozásról szóló rész is az 1940. évi április hó 21. napján.

Ez a rész, valamint a reáljogokról és a kötelmi jogról, Grosschmidt szavaival élve: a dologbani és a dologhozi jogról szóló rész tartalmazza azokat az újításokat és reformokat, melyek a XX. század társadalmi problémáival legszorosabb összefüggésben vannak s amelyeket a társadalmi béke, az egyes társadalmi osztályok egyensúlya és harmóniája érdekében a fasizmus elkerülhetetlenül szükségesnek tart.

Ezek végleges tervezete is készen áll, életbelépésük a legközelebbi jövőben várható.

IBRÁNYI ISTVÁN

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

COLA DI RIENZO ÉLETE

A fordításban itt következő életrajzot egy XIV. századi névtelen olasz krónikás írta romaneszk (római) nyelvjárásban. Munkája vagy negyven kéziratban maradt ránk, de ezek közül egyik sem régibb a XVI. századnál, mi egy időben kétségeket támasztott hitelessége felől. E kétségek azonban ma már végleg eloszlottak. Szerzője 1357 és 1368 közt írt s az 1327-től 1355-ig történt római események hívét akarta megörökíteni saját emlékei és régibb, eredetileg latinul vezetett feljegyzései alapján. Ezért olykor emlékezete téved. Így Cola di Rienzo nem 1346, hanem 1347 májusában ragadta magához Rómában a hatalmat s 1347 december 15-i bukása után 1350 júliustól 1353 szeptember végeig Csehországban, majd Avignonban szenvedvén fogságot, nem 1353, hanem 1354 augusztus 1-én tért vissza Rómába, ahol nem szeptember, hanem október 8-án ölték meg. Hivataltársa, Rainaldo pápai vikárius sem viterboi, hanem orvietoi püspök volt. A névtelen krónikájából először Andrea Fei adta ki Braccianóban (1624) a Cola di Rienzo életére és politikai szereplésére vonatkozó részt, mi azóta ismételtlen megjelent nyomtatásban, legutóbb A. M. Ghisalberti gondozásában (Róma, 1928). Az egész mű Muratori Antiquitates-ának III. kötetében olvasható (Historiae Romanae Fragmenta. Milano, 1740).

Ami magát a névtelen szerzőt illeti, elszórt megjegyzéseiből arra következtethetünk, hogy talán orvos volt. Az álomról szóló hosszabb kitérés aristotelési magyarázatai (I. könyv, 18–19. fejj.) és a szereplők testi mivolta iránt mutatott állandó érdeklődés eléggé bizonyítja, milyen gondolkörben

volt otthonos. Azt is elárulja magáról, hogy 1338 táján Bolognában tanult «fizikát» s hogy 1355-ben a Rómához közel fekvő Tivoliban valami patikafélében dolgozott. Azonban meglepő klasszikus műveltséggel rendelkezett. Titus Liviusban nagy jártasságot tanúsít, olvasta Valerius Maximust, Lucanust, Sallustiuszt, Senecát, Cicerót. Olyan újfajta érdeklődésű ember mint Petrarca és maga Cola di Rienzo. Az előbbiről, úgy látszik, nem tudott, mert római költővé koronázásakor távol lehetett, talán Genovában, ahol a spanyolországi dolgokról és a keresztes hadjáratokról szóló értesüléseit szerezte. Cola di Rienzoval azonban együtt lelkesedett az antik Róma nagyságáért, mely követendő nemzeti példakép lebegett az ő szemei előtt is. E közös lelkesezésben és a dicsőség iránt érzett szinte már humanista jellemű érzékenységekben gyökerezik csodálata, mellyel a tribun sikereit szemléli, míg a vele szemben gyakorolt bírálat és rosszalás erős erkölcsi érzéséből fakad.

Azonban a névtelen szerző, az antik irodalomban tanúttott feltűnő járatossága ellenére, naiv és hiszékeny lélek. Bár kétségtelenül jó összeköttetésekkel rendelkezett Cola di Rienzo kancelláriájában, — ezért az első braccianoi kiadás, teljesen önkényesen, a krónikában is szereplő Tommaso Fortifiocca szenátusi írnoknak tulajdonította a munkát — a tribun igazi törekvései homályban maradtak előtte. Cola di Rienzo levelezéséből, melyet legteljesebben Konrad Burdach adott ki, tudjuk, hogy a tribun leghőbb vágya az volt, hogy Arnaldo da Brescia (1147) és Brancaloneone d'Andalò (1252—58) nyomába lépve, az antik Róma politikai berendezettségét és hatalmi nagyságát állítsa vissza. Visszakövetelte a választófejedelmektől a római nép császárválasztási jogát is, mi a gyakorlatban bajor Lajos esetében egy ízben (1327) már érvényesült. A római polgárjogot ki akarta terjeszteni egész Itáliára, hogy aztán általa Rómában székelő olasz nemzetiségű császárt választathasson meg, valószínűleg önmaga felmagasztaltatására gondolva. Erre azért számíthatott, mert magát VII. Henrik törvénytelen fiának tudta: a császár 1312-i római tartózkodása alkalmával ugyanis a nemesek üldözése miatt, a családi legenda szerint, Cola atyjának vendégfogadójában rejtőzött volna hosszabb ideig. Ha a tribun tervei sikerülnek, következményük Olaszország egyesülése és Róma vezetése mellett egy új Európa kialakulása lehetett volna. Ez a nagyszerű álom ragadta meg a mi ifjú Nagy Lajos királyunk képzeletét is, mikor Endre megöletése után a pápával dacolva nápolyi hadjáratára készült és a tribun támogatását kereste.

Névtelen szerzőnk mindebből csak a külsőleges megnyilvánulásokat látja. Gyönyörködve írja le Cola di Rienzo lovaggá üttetését az utána következő lakomával együtt, a Nagy Lajos hadjáratával összefüggő fényes követségek érkezését 1347 augusztusában, s azt a jelenetet, amint Cola di Rienzo a Laterán erkélyéről római székhelyére való visszatérésre szólítja fel az avignoni pápát

és maga elé idézi a két császárt, — Bajor Lajost és IV. Károlyt — hogy igazolják trónigényüket. Öröme telik díszes elvonulások és pompás ruhák láttán s az olyan megdöbbentő tragédiák leírásában, milyen az 1347 november 4-i Porta San Lorenzo-i ütközet vagy Cola di Rienzo 1354 október 8-i meggyilkoltatása. Ilyenkor van valami őserő naturalizmusában, mellyel szemeink elé tudja varázsolni az eseményeket. Ha krónikája nemcsak igen nehezen olvasható római tájszóláson, hanem az akkor már az irodalmi nyelv tekintélyére emelkedett toszkán nyelvjáráson maradt volna ránk, kétségtelenül a XIV. század egyik legnagyobb prózai mesterművét tisztelnők benne.

Cola di Rienzonak, a renaissance e csodálatos előfutárának, Petrarca barátjának egykorú életrajzát az A. M. Ghisalberti kiadásából fordítottuk. A II. könyvből azonban csak azokat a fejezeteket vettük fel, melyek közvetlenül Cola di Rienzora vonatkoznak. A szöveg utalásait a krónikában előbb vagy később elmondott dolgokra megtartottuk, hogy érzékeltessük az életrajznak egy nagyobb egységbe való tartozását. Némelyik utalás, így a Cola di Rienzo tribunná koronáztatására vonatkozó (XXII. fej.), azonban elveszett fejezetre utal, ahogyan, sajnos, egy kéziratban sem maradtak ránk az Endre királyfi halálára, Nagy Lajos nápolyi hadjáratára és — Kükküllei János krónikája által is leírt — 1350. római zarándokújtjára vonatkozó részletek. Csak a krónika tartalomjegyzékéből van róluk tudomásunk.

Azonban az olasz XIV. századi történetírás e mesterművét így is különösen értékessé teszi részünkre fennmaradt szövegének magyar vonatkozásai.

KOLTAY-KASTNER JENŐ

nem találkozott egyetlen jó polgár, aki segítségére sietett volna. Ezért egy szép napon felállt Róma tanácsában és így szólt : «Nem vagytok jó polgárok, mert szívjátok a szegény nép vérét s nem akartok rajta segíteni.» Aztán korholta a tisztviselőket és vezetőket, hogy gondoskodjanak az ő Róma városuknak jó kormányzásáról. Mikor Cola di Rienzo befejezte ékes beszédét, a Colonna-pártiak egyike, akit Andreuzzo di Normannok hívtak s aki akkoriban kamarás volt, felkelt és jól pofonvágtá, aztán egy Tomaso di Fortificocca nevű szenátusi írnok állt fel és hosszú orrot mutatott neki. Ez volt beszédének hatása.

De a nevezett Cola másodszor is figyelmeztette a vezetőket és a népet. Tette ezt pedig egy képmás útján, mit a kapitólium palotájának piac felé eső oldalára festetett. A külső falra a gyülesterem felett a következő ábrázolást festtette. Hatalmas viharzó tengert, óriási hullámokkal. A tenger közepén kormány és vitorla nélkül egy hajó süllyedezett. A veszendő gályán feketébe öltözött özvegy nő volt látható. Szomorúság övezte alakját, ruhája mellől meg volt hasadva, zilált hajjal, mintha sirt volna. Térden állt, mellén szánalmat keltőn keresztbe voltak fonva karjai, mint aki könyörög, hogy távozzék el tőle a vész. Fölötte az írás így mondta : «Ez itt Róma». E hajó körül volt a víz alatt négy elsüllyedt hajó, lehullott vitorlával, törött árboccal ; kormányuk hiányzott. Az elsőnek Babilónia, a másodiknak Kartágó, a harmadiknak Trója, a negyediknek Jeruzsálem volt a neve. A magyarázat így szólt : «Ezeket a városokat az igazságtalanság döntötte vészbe és romlásba.» A holt asszonyok közt papírszalag húzódott ezzel a felírással :

*Hatalmad magasan láttuk,
Most im romlásodat várjuk.*

Balfelől két sziget volt ábrázolva. Az egyikben szegénykező nő ült s a felírás így szólt : «Ez Itália». És szájából a következő beszéd folyt :

*Legyőzted az egész földet
Én voltam csak a nővéred.*

A másik szigeten négy asszony volt, akik fájdalomukban arcukat tenyerükbe rejtették, vagy térdüket kulcsolták át kezeikkel, s így panaszkodtak :

*Gazdag voltál erényekben
Most elhagytak a tengeren !*

A négy sarkalatos erényt : a mértékletességet, igazságosságot, bölcseséget és erőt ábrázolták.

Jobbfelől is sziget látszott. Rajta egy nő térdelt, kezeit könyörgőn ég felé nyujtva. Fehérbe volt öltözve, neve Keresztény Hit volt. Versikéje így mondta :

*Uram, vezérem, jó atyám,
Ha Róma elvész, hol lesz hazám ?*

Felül jobbra négy sor különböző állat volt, melyek tengeri kagylón át szelet fűjtak. Ettől viharzott a tenger, hogy siettesse a hajó süllyedését. Az első sorban oroslánok, farkasok és médvék voltak. Az írás szerint «Ezek a hatalmas nemesek és

vezetők.» A második sorban kutják, disznók és özek szorongtak. A magyarázat ezt mondta róluk : «Ezek a gonosz tanácsadók, a nemesek csatlósai. «A harmadik sorban birkák, sárkányok, farkasok voltak. A felírás szerint : «Ezek a néppárt, tolvajok, gyilkosok, hamistók és rablók.» A negyedik sorban fenn nyulak, macskák, kecskék és majmok álltak. A magyarázat így szólt : «Ezek a hűtlen tisztviselők, bírák és notáriusok.» Legfelül volt az ég. Középen lebegett a fölséges Isten, mintha a végítélet közelednék. Szájában innen is, onnan is kardot tartott. Egyik oldalán Szent Péter, a másikon Szent Pál imádkozott. A nép ennek a példázatnak ábrázolását látva, igen csodálkozott.

III.

Mikor Cola di Rienzo írt, nem használt lúdtollat, hanem pennája finom ezüsből volt. Azt szokta mondani, hogy olyan nemes az ő hivatása, hogy csak ezüsttoll illik hozzá. Nem sok időre rá a népet szép szónoklattal oktatta, melyet a San Giovanni in Lateranóban a kórus mögött tartott. Ott felerősített a falra egy nagy és gyönyörű ércablát, melyet régi írás borított, de ezt rajta kívül senki sem tudta elolvasni és megfejteni. A tábla körül azt festette meg, hogy hogyan ruhazza át a római szenátus a hatalmat Vespasianus császárra. A templom közepén pedig deszkából szószéket ácsoltatott s körülötte fából elég magas lépcsőfokokat építtetett ülőhelyekül, melyeket szőnyegekkel és szövettel díszítetett fel. Aztán Rómának sok hatalmasságát gyűjtötte egybe. Köztük volt Stefano Colonna és fia Giovanni, aki a legravasabb és legfényűzőbb nemes volt Rómában. Megjelent ott sok bölcs ember, bíró, dekretalista és más tekintélyes férfiú is nagy számban. Ennyi kiváló ember között lépett a szószékre Cola di Rienzo. Német szabású volt a ruhája finom fehér szövetből való csuklyával, s fején fehér sapka ült. A sapkán babérkoszorúk futottak körben, de a középső koszorú felül nyitott volt. A sapka tetejéről lefelé hímzett meztelen ezüstkard vágta azt ketté hegyével.

Bátran fellépett a szószékre. Mikor csend lett, szép szónoklatot, gyönyörű beszédet tartott. Azzal kezdte, hogy Róma földre sujtottan fekszik s nem láthatja mire jutott, mert két szemétől megfosztották. A két szem : pápa és a császár, akiket Róma polgárainak gonoszsága miatt vesztett el. Majd így folytatta : «Látjátok, mily nagy volt a szenátus hatalma? A császár tőle nyerte tekintélyét.» Aztán egy írást olvastatott fel, melyben pontokba szedve fel volt sorolva, milyen hatalmat ruházott át Róma népe Vespasianus császárra. Először is, hogy Vespasianus törvényeket alkothasson és amely néppel akar szövetséget köthessen ; aztán, hogy Róma kertjéből, vagyis Olaszországból területet átengedhessen vagy határait gyarapíthassa ; hogy tetszése szerint több vagy kevesebb földet, továbbá hogy fejedelmi és királyi méltóságot adományozhasson, vagy attól valakit megfoszthasson. Aztán, hogy lerombolhasson és újjáépíthethessen városokat ; folyómedreket eltorlaszolhasson és vizüket másfelé vezethesse. Továbbá, hogy tetszése szerint vethessen ki vagy szüntessen meg adókat. A római nép Vespasianust minde jogokkal felruházta, ahogyan ezt már Caesar Tiberiussal tette. Ez írásnak és ezeknek a pontoknak felolvasása után így szólt : «Uram, a római népnek akkora volt a fényessége, hogy a császár tőle nyerte a hatalmát. Nagy kárunkra és szégyenünkre elvesztettük azt. Majd így folytatta : «Rómaiak, ti nem ismeritek a békét. Földjeitek szántatlan hevernek. A szent év közeledik és nincsen sem gabonátok, sem élelmetek. Pedig, ha a szentévre érkező nép nem talál eleséget, éhségében elviszi köveiteket. De akkora tömegnek köemléketek sem lesz elég.» Majd így konkludált : «Kérlek tehát, éljete

békében egymással.» Végül még hozzátette : «Uraim, tudom, hogy sokan megrágnak azért, amit mondok és teszek. De miért? Irigység miatt. Am hálát adok Istennek, hogy három dolog emészti meg önmagát : az első a paráznság, a második a tűz, a harmadik az irigység.» Mikor beszéde befejeztével leszállt a szószékről, mindenfelől csak dicséret hallatszott.

IV.

Ama napokban az urak és bárók Gianni Colonnával bankettet rendeztek, melyen Cola di Rienzo beszéde multságukra szolgált. Biztatták, hogy álljon fel és szónokoljon. Ő pedig így beszélt : «Nagy úr, császár lesz belőlem. Akkor aztán kiirtom a bárókat ; ezt lefejeztetem, amazt felakasztatom.» Valamennyiök felett ítéletet mondott. A nemesek majd megpukkadtak neveltükben. A mondottak után saját felmagasztaltatását, a város állapotát és nagylelkű kormányzatát a következőképpen jelentette meg. A világhírű Sant Angelo Pescivendolo templom falára a következő jelenetet festette : A balsó sarokban hatalmas tűz égett, melynek füstje és lángjai égig értek. Ebben a tűzben sok nép- és királypárti leledzett, akik közül némelyek még félig eleveneknek, mások már halottaknak látszottak. Ugyan- ebben a tűzben látszott még egy igen öreg matróna is. A nagy forróság miatt az agg hölgynek két oldala szénné volt égve, míg harmadik oldala sértetlen maradt. A jobb sarokban templom állott s belőle fehér ruhás fegyveres angyal jött ki. Köpenye vérvörös skarlátból volt. Jobbkezében mezítelen kardot tartott, míg baljával ama matróna keze után nyúlt, hogy a veszélyből kiszabadítsa. A torony magasságában Szent Péter és Pál alakjait lehetett látni, akik így kiáltottak :

«Angyal, angyal, mentsd meg a mi szállástadónkat !»

Még sok égből lehulló sólyom volt odafestve, amint holtan zuhannak a tűzbe. Fenn az égben gyönyörű fehér galamb repült csőrében mirtuskoszorúval, mit egy verébhez hasonló pici madárnak nyújtott. Ez kergette el a sólymokat az égből. A kis madárka azonban elvitte a koszorút és az agg matróna fejére helyezte. Ez alá a jelenet alá ez volt írva : «Eljön a nagy igazságszolgáltatás ideje és Te várd meg ezt az időt.»

A Sant Angeloba tóduló nép nézte-nézte a festményt. Némelyek hiábavaló ostobaságnak ítélték és kinevették. Mások így kiáltottak fel : «Hogy a római állapotok megváltozzanak, más kellene ahhoz, nem festett figurák!» Ismét mások így vélekedtek : «Nagy dolgok ezek és óriási a jelentőségük.»

Jövendő szerencsését még a következőképpen is megjósolta : Írt egy cédulát és azt betűzte a San Giorgio della Chiavica ajtajába. A papírdarabon ez állott : «Rövidesen a rómaiak visszanyerik régi jó kormányukat.» Ezt az írást a nagybőjt első napján találták a San Giorgio della Chiavica kapujában.

Ezekután sok megbízható tisztviselőt és néppártit, jó családból származó köznemest, tehetős és gazdag kereskedőt gyűjtött össze. Tanácsot ült és megtárgyalta velük a város helyzetét. Végül e derék embereket az Aventinus dombjára hívta egybe, hogy titkos helyen megbeszéljék a segítség módját. Felállt köztük és ecsetelte, milyen nyomorban, szolgaságban és veszélyben leledzik Róma városa. Ecsetelte Róma hajdani békés és úri állapotát is és a környező földek hú alávetettségét. Mindez már elmúlt», mondta sírva és szívből megrikatta a jelenlevőket. Aztán, vigasztalni kezdve őket, azt fejtegette, hogy vissza kell állítani a régi békét és igazságot. Majd így folytatta : «A pénz miatt ne aggódjatok, mert a római kamarának vannak felbecsülhetetlen jövedelmei. Elsősorban itt van a házadó, kéményen-

ként négy soldo. A Ceperano-hídtól a Paglia hídjáig ez százezer forintot tesz. A só ugyancsak százezret hoz. Róma kikötői és erődítményei megint százezer forintot jelentenek, mit a Pápa úr, mint ezt vikáriusa tudja, megküldött.» Végül figyelmeztetett: «Uraim, ne gondoljátok, hogy a pápa engedélyével és akaratából történik, hogy sokan eltulajdonítják az egyház vagyonát.» Hasonló beszédekkel lángragyújtotta az összegyűlteket lelkét. Sok egyebet mondott még. Az asszonyok sírtak. Aztán elhatározta, hogy hozzálát a bajok orvoslásához s erre valamennyiöknek írásban megesküdt.

V.

Mikor ez történt, a város nagy zavarok közt hányódott. Vezetői hiányoztak, a fegyveres összetűzések napirenden voltak. Mindenfelé raboltak, a kolostorokban apácákat meggyaláztak. Védtelen lánykákat megbecstelenítettek, az asszonyt férje mellől ráncigálták ki ágyából. A dolgukra igyekvő munkásokat kirabolták. És hol? Róma kapuin belül. A zarándokokat, akik lelkük üdvét keresve járják végig a szentélyeket, senki sem védte: megölték és kirabolták őket. Maguk a papok is gonosztevők voltak. Mindenütt erkölcstelenség, gonoszság, igazságtalanság, féktelenség! Nem volt menekvés, mindenki veszélyben forgott és annak volt igaza, akinek jobb volt a kardja. Úgy segítettek az emberek magukon, hogy kiki rokonaival és barátai-val védekezett. Nap-nap után lehetett látni fegyveres gyűletkezeteket. A nemesek és bárók ekkor nem laktak a városban. Stefano Colonna a miliciával Cornetoba ment gabonáért; április végét írtunk. Ekkor Rienzo elsőb trombitaszóval kihirdette, hogy a harangjelre mindenki fegyver nélkül siessen gyűlésre. Következő nap éjfél-től kezdve a Sant Angelo Pescivendolo-templomban harminc Szent Lélek-miséjét hallgatott. Aztán fél harmadórán megjelent a templom kapujában talpig fegyverzetben, csak ép a feje maradt szabadon. Egészen kilépett, hogy jól láthassák. Az ifjak hangos sokasága követte őt. A szóban forgó összeesküvés három tagja által három zászlót hordoztatott maga előtt. Az első igen nagy és vörös volt aranybetűkkel. Rajta Róma volt ábrázolva, amint két oroszlán közt ül, balkezében világ-gömböt, jobbában palmaágat tart. A szabadság zászlaja volt; a szépszavú Cola Guallato vitte. A második fehér volt; Szent Pál volt ráfestve, kezében karddal és az igazság koronájával fején. Ezt Stefaniello jegyző — általában csak Magnacucciának hívták — lobogtatta. A harmadikon Szent Péter tündöklött az Egyetértés és Béke kulcsaival. Még egy harmadik zászlót is hordozott egy ember: a Szent György lovagét. De mivel ez már igen régi, egy nyél tetején lógó ládikában hozták.

Most Cola di Rienzo bátorságot vett és, bár nem minden félelem nélkül, a pápa vikáriusával együtt felment az úr ezerháromszáznegyvenhatodik esztendejében a kapitolium palotájába. Száz fegyveres vette körül. Miután nagy sokaság gyűlt össze, kijött az erkélyre és gyönyörű szónoklatot tartott Róma népének nyomorúságáról és szolgaságáról. Kijelentette, hogy a Pápa iránt való szeretetből a római nép javára kockáztatja saját személyét.

VI.

Most felolvastatta egy lapról a jó kormányzat rendelkezéseit. Cecco Mancino fia Conte olvasta őket. A fontosabb pontok a következők voltak:

1. Aki valakit megöl, halállal lakol. Kivétel nincsen.
2. A pereket nem szabad húzni; legkésőbb két hét alatt el kell intézni őket.

3. Nem szabad egy házat sem semmi okból lerombolni, hanem legyen az a közé.
4. Róma minden kerületében közköltségen száz gyalogost és huszonöt lovast kell tartani egy öt ezüstcarlinót érő pajzs és megfelelő zsold ellenében.
5. Az árvák és özvegyek a római kamarától segélyben részesülnek.
6. A római fertőkben és tavakban, valamint a római tengerparton a kereskedők védelmére állandóan csónak tartandó készenlétben.
7. S házadó és sójövédék, a kikötők és utak jövedelme s a bírságpénzek szükség esetén a közjó előmozdítására fordíthatók.
8. A római várakat, hidakat, kikötőket, kapukat és erődítményeket a bárók csak a nép rektorának megbízásából őrizhetik.
9. A nemesek nem bírhatnak semmiféle erődítménnyel.
10. A bárók kötelesek az utak biztonsága felett őrködni. Latroknak és gonosztevőknek ne nyujtsanak menedéket. Ezer ezüstmárka büntetés terhe alatt kötelesek a város élelmezéséről gondoskodni.
11. A közbiztonságból a kolostorok segélyezendők.
12. Róma minden kerületében magtár létesítendő és abban a jövőre gabona raktározandó el.
13. Ha egy római katona a csatában a köz szolgálatában elesik, száz líra legyen a bére, ha gyalogos volt ; száz forint, ha a lovassághoz tartozott.
14. A Róma határában található városok és földek a római nép fennhatósága alá tartoznak.
15. Ha valaki mást valamivel vádol és a vád nem igazolódik be, azzal a büntetéssel sújtandó személyét és vagyonát illetőleg, mi a vádlottat érte volna.

Még sok egyéb dolog is volt azon a lapon írva, s mivel nagyon tetszettek a népnek, valamennyien magasba emelték a kezüket és azt akarták, hogy Cola maradjon az uruk, de a pápai vikáriussal egyetemben. Arra is felhatalmazást adtak neki, hogy büntessen, halálra ítélhessen, megbocsáthasson, méltóságokra emelhessen, törvényt alkosson és szövetséget kössön más népekkel és a határokat megváltoztathassa. Feltétlen és szabad hatalmat adtak neki, ameddig csak kiterjed Róma népének joghatósága.

VII.

A Rómában történtek hamarosan Stefano Colonna füléhez jutottak, aki a városi miliciával Cornetoban volt gabonát rekvirálni. Kevesedmagával azonnal lóra ült és Rómába sietett. A San Marcello téren hangosan kinyilatkoztatta, hogy ezek a dolgok nem tetszenek neki. Másnap korán reggel Cola di Rienzo elküldte Stefano úrnak a végzést és parancsot, hogy tüstént hagyja el Rómát. Messere Stefano azonban fogta a papirost, eltépte és ezer darabcskára szakítva így fakadt ki: «Ha ez az örült megharagít, kidobatom a kapitolium ablakán.» Mikor ezt Cola di Rienzo meghallotta, félreverette a harangot. Erre az egész nép dühösen összeszaladt. Nagy veszély fenyegetett. Messere Stefano sebtében lóra ült és kifutott a városból. Alig egy percre állhatott meg a San Lorenzo fuori le muranál, hogy egy falat kenyeret harapjon. Az aggastyán Palestrinába menekült, ahol fiának és unokájának méltatlankodva panaszkodott.

Most Cola di Rienzo parancsot küldött valamennyi római bárónak, hogy azonnal távozzék és menjen kastélyaiba, mit rögtön végre is hajtottak. Másnap átadták neki a város határában levő összes hidakat. Cola di Rienzo ezután kinevezte

tisztviselőit. Majd az egyiket, majd a másikat veszi elő. Ezt felakasztatja, amannak irgalom nélkül fejét véteti ; a gonoszokat mind kegyetlenül elftéli.

Majd újra szól a néphez. E gyűlésen megerősítette magát, tetteit helyben hagyatta és azt a kegyet kérte a néptől, hogy maga és a pápai vikárius «A nép tribunjai és felszabadítói» címet vehessék fel.

VIII.

A nemesek összeesküvést szőttek a tribun és kormányzata ellen, de nem tudtak egységre jutni, és a vállalkozás elmaradt. Mikor Cola di Rienzo megtudta, hogy a bárók összeesküvése egyenetlenkedésük miatt csődbe jutott, végzést küldött nekik és maga elé idézte őket. Az első, aki az idézésre megjelent, Messere Stefano fia, Stefano della Colonna volt. Kevesedmagával lépett be a palotába, s látta, hogyan szolgáltat Cola igazságot a népnek. Nagy tömeg szorongott a Kapitoliumon ; ezen megszeppent és csodálkozott a nagy sokaságon. A tribun teljes fegyverzetben lépett elébe és megeskette Krisztus testére s az evangéliumra, hogy nem helyezkedik soha a tribunnal s a rómaiakkal szemben, gondoskodik az élelemszállításról, biztosítja az utakat, nem rejteget latrokat és rosszhírű egyéneket, segíti az árvákat és gyámoltakat, nem károsítja meg a közösséget és fegyveresen vagy fegyver nélkül megjelenik minden idézésre. Alig bocsátotta el Stefanot, máris megjelent Rainaldo degli Orsini úr, majd Giordano, aztán messere Stefano az idősebb. Ne folytassuk : valamennyi báró hűséget fogadott a jó kormányzattól való félelmében s felajánlották személyüket, kastélyaikat a város szolgálatára. Ennek különösen Francesco Saviello volt az ura : mégis eljött ő is hűséget fogadni.

Közben könyörtelenül és kegyelem nélkül érvényesítette az igazságszolgáltatást. Még egy Szent Atanázius szerzetéhez tartozó hirhedt szerzetest is lefejeztetett. A tribun kezdetben skarlátba játszó vérvörös ruhát hordott ; arca és külseje félelmet keltett. Annyi ember ügyes-bajos dolgát intézte el, hogy alig gondoltad volna lehetségesnek. Néhány nappal később jöttek a bírák, hogy hűséget esküdjenek és felajánlkozzanak a jó-kormányynak. Aztán jöttek a jegyzők meg a kereskedők és ugyanígy cselekedtek. A kedélyek békés lecsillapultával hamarosan mindenki felesküdt a közös jó-kormányra. Kezdték a dolgok tetszeni és a háborúskodás kezdett megszűnni.

IX.

Így alapította az Igazság és Béke házát, melyben elhelyezte Szent Pál zászlaját. Meztelen kard és a győzelem pálmája voltak ábrázolva rajta. A béke megőrzésére itt igen igazságos néppártiakat és békebírákat alkalmazott.

Ott a következő rend uralkodott. Két ellenség megjelent a békebíró előtt. Aztán a sérelem minősége szerint a sértett ugyanazt cselekedte a sértővel, amit az követett el ellene. Aztán szájon csókolták egymást és a sértett végleg megbocsátott. Egyikük, társának fél szemét ütötte ki. Jött és a kapitólium lépcsőire vezették, hol térdre kellett ereszkednie. Odavezették azt, akinek a szemét kiütötte. A gonosztevő sirt és Istenre kérte ellenfelét, hogy bocsásson meg neki. Aztán odanyujtotta arcát, ha akarja, tolja ki a szemét. Erre a másik nem vakította meg, hanem megsajnálta és megbocsátott neki. Polgári perekben is gyorsan hoztak ítéletet. A latrokat, gyilkosokat, gonosztevőket, házasságtörőket és rosszhírű embereket pedig rettenetes félelem fogta el. Sok gyanús egyén titkon kifutott a városból és a gonoszok rejtve

elmenekültek : félték, hogy saját házukban fogják el és viszik őket a vérpadra. Eltávoztak messze túl Róma határain, mert senkitől sem remélhettek menedéket. Odahagyták otthonukat, földjüket, szölejüket, feleségüket és gyermekeiket. De az erdők kezdtek vidulni, hogy nem rejtőznek bennük rablók. Az ökrök újra szántottak ; a zarándokok kezdtek újból sorra látogatni a szentélyeket ; a kereskedők ismét elindultak, hogy felkeressék beszerzési forrásaikat és az utak megélénkültek.

Ezidőtájt Rómában egy szörny született. Comigliano járásban egy parasztságos halott gyermeket szült, kinek két teste volt, négy keze, négy lába ; mintha ketten lettek volna mellben összenőve. De egyik test nagyobb volt a másiknál, a kisebb pedig csodálatoskép fejlettebb volt a nagyobbbnál.

A hatalmaskodókat félelem és rettegés fogta el, a jók azonban úgy örültek, mintha szolgaságból szabadultak volna fel.

X.

A tribun nagytanácsot tartott és ékes leveleket írt Toscana, Lombardia, Campagna, Romagna és Marittima városainak meg községeinek, Velence dozsejának, messere Lucchino milánói tirannusnak, Ferrara uralkodóinak, Kelemen pápa ő szentségének, Lajos bajor hercegnek, aki mint fentebb elmondtuk, császárrá választottak, s a nápolyi királyi családnak. Nevét a következő pompázó címekkel írta alá : Nicolaus a szigorú és kegyelmes, a szabadság, béke és igazság tribunja, a szent római köztársaság nagyságos felszabadítója. Megírta ezekben a levelekben, hogy jó, igazságos és békés kormányzatot vezetett be ; az utazás Rómába, mi eddig bizonytalan volt, most szabad. Kérte, bocsássanak hozzá tudós embereket, akikkel a római tanácsban a kormányzatot érintő hasznos dolgokat kellene megvitatnia. Azután bátorította és felszólította őket, örvendezzenek és adjanak hálát Istennek nagy jótéteményeiért.

A leveleit vivő futárok kezükben ezüstözött fabotot hordoztak. Számuk nagyon megsokasodott ; szívesen fogadták őket, mindenki nagy becsben tartotta személyüket és sok dícséretben részesültek.

Egy firenzei futárát Avignonba küldte a pápához és Giovanni Colonna bíboroshoz. Ajándékba tőlük ezüsttel átszőtt vásznat és harminc forintot megérő ezüsttel kiveret fapálcát kapott a római nép, a pápa és a tribun címerével. Visszaérkeztek a küldönc így szólt : «Ezt a pálcát nyíltan hordoztam erdőkön és utakon. Előtte az emberek ezrei letérdeltek és könnyes szemmel megcsókolták, hálából azért, hogy az utak megszabadultak a rablóktól.»

A tribunnak sok írnoka és fogalmazója volt, akik éjjel-nappal írták a leveleket. Sok közülük a római terület legnevesebbjei közé tartozott. Hamarosan kezdtek köréje csődülni csepürágók, szerencselovagok, zenészek és énekesek. Tetteiről olasz dalokat szereztek és verseket írtak.

XI.

Volt ezidőtájt Rómában egy ifjú hatalmas nemesember, bizonyos Martino di Porto, aki Ceccano kardinális és messere Jacopo Gaetano bíboros unokaöccse volt s régebben szenátori tisztet is viselt. Elődjei is több ízben voltak szenátorok. Erről a Martinoról szóltam már a zátonyra futott gályával kapcsolatban. A Tiberis-torkolat erődítményének volt az ura. Ez tirannusként élt és gatzettekkel szennyezte

be nemességét. Gyönyörű, előkelő özvegy nemesasszonyt vett feleségül: madonna Mascia degli Alberteschit. Vagy egy hónapig állandóan együtt élt vele, mert nehezen tudta magát megtartóztatni. Az évésben is mértéktelen volt.

Ez az ember gonosz és gyógyíthatatlan betegségbe esett. Az orvosok vízkórosnak mondták. Hasa, mint valami hordó, tele volt folyadékkal, lábai megdagadtak; nyaka vékony, arca sovány lett. Mindég szomjazott. Amolyan lant-forma alakja volt. Most már csendesén, házába zárkóztan élt s gyógyította magát az orvosokkal. Ezt a kiváló származású nemesembert, aki keltségen felül halálos kórban szenvedett, a többiek megfélemlítésére, házában elfogatta, fegyveresekkel kiragadtatta felesége karjaiból folyómenti palotájában és a kapitóliumra hurcoltatta. Mikor a bárót a kapitóliumra felvezették, talán kilenced óra lehetett, a harangok azonnal megszólaltak és a nép összegyűlt. Martinótól elvették köpenyét meg kabátját és hátrakötött kézzel letérdepeltették a lépcsőkön, az oroszlánketrec előtti szokott helyen. Ott kellett meghallania halálos ítéletét. Alig hagytak neki annyi időt, hogy meggyónjék a papnak. A zátonyra futott gálya kirablása miatt bitó lett a büntetése. A kapitólium alatti sík téren felállított akasztófához vonszolták és felhúzták. Felesége messziről, az erkélyről láthatta. Egy éjjel és két nap lógott a bitófán. Nem segített rajta sem a nemesség, sem az Orsini-rokonság. Így kormányozta Cola Rómát és sokat hasonlóképp végeztetett ki.

XII.

A hatalmasok, akik jól ismerték gazzetteiket, erre megijedtek. Volt aki szána-lomtól könnyezett, volt aki félelemtől reszketett. Most kezdett csak az Igazság meggyökerezni. Az eset híre megrettentette a gonosz gazdagokat, akiknek megrendült az önbizalmuk. Most lettek csak igazán szabadak az utak; az utazók éjjelnappal szabadon közlekedhettek. Senki sem mert fegyveresen járni és mást megtámadni. Az úr nem merte bántalmazni szolgáját. A tribun szeme mindenütt ott volt. Némelyek sírtak örömben és kérték Istent, erősítse meg szívét és értelmét. Kezdetben az volt valóban a főtörekvése, hogy kiirtsa az önkényeskedést s úgy kipusztítsa a tirannusokat, hogy magjuk se maradjon. Az árut szállító fuvarosok bátran hagyhatták rakományukat a nyílt utcán, reggelre sértetlenül ott találták. Akkoriban bizonyos Tortorát arcán megbélyegeztetett, mert engedélye nélkül a nápolyi királyi udvarban ajándékot fogadott el. E megvesztegethetetlen igazságos ember híre az egész világon elterjedt; az egész kereszténység felfigyelt és mintegy ébredezett álmából.

Egy bolognai ember, aki a babiloniai szultán fogságából szabadult ki, amint tehetette, a legrövidebb úton Rómába jött. Ez mesélte, hogy a nagy Perahamnak valaki elmondta, hogy Rómában a nép közül egy rendkívül igazságos ember emelkedett kormányra, s ő a maga erejében nem bízva így kiáltott fel: «Mahomet és szent Elinason segítsék Jeruzsálemet!» — azaz a szaracén népet.

XIII.

Martino felakasztatása után néhány nappal, júniusban Szent János ünnepe volt. Reggel az egész nép a San Giovanni-templomba tódult. Cola di Rienzo is el akart menni, mint a többiek, a búcsúba. A következőkép vonult oda. Díszes lovaspattal lovagolt fehér paripán, posztóval bélelt fehér selyemruhában, mely arannyal

volt átszőve. Megjelenése szép és félelmetes volt. Lova előtt a regolai kerület száz felesküdt fegyveres gyalogosa haladt. Feje fölött a város zászlaját lebegtették.

Egy más alkalommal ebéd után a San Pietro Maggiorebe lovagolt : férfiak és asszonyok odasereglettek látására. A gyönyörű menet rendje a következő volt : Elöl a fegyveres lovas-milicia díszes és szép csapata haladt, melynek a prefektura előtt kellett megállnia. Utána jöttek a tisztviselők, bírák, jegyzők, kamarások, kancellárok, szenátusi írnokok, hivatalnokok, békéltetők, elöljárók. Következett négy marsal szokásos lovaskísérével. Utánuk Gianni de Allo jött, aki kezében a szenátori ajándékot, az aranyozott ezüstkelyhet hozta. Aztán lovascapat következett, majd trombitások ezüst trombitáikkal. Más zenészek ünnepélyesen peregették ezüstdobjaikat. Aztán jöttek a hírnökök. A menet csendben haladt. Utánuk magában jött egy ember, aki az igazság jelképeül kezében meztelen kardot hordozott: Buccio, Giubileo fia volt. Mögötte egy másik ember ment, aki császári menetek módjára az egész út hosszában pénzt dobott és szórt : Liello Migliario volt a neve. Jobbján és balján egy-egy ember járt pénzeszsákkal. Ezek után magában jött a Tribun. Izmos paripán lovagolt, selyembe meg sárgászöld bársonyba öltözve. Fibkezében síma, fényes acélpálcát tartott, melynek végében aranyozott ezüst-alma ült. Az alma tetejében aranykereszt volt, benne Krisztus keresztjének egy szilánkja, körülötte kétfelől e zománcbetűs felírással : DEUS és SPIRITUS SANCTUS. Közvetlenül mögötte Cecco d'Alesso jött s királyi ceremónia szerint zászlót tartott feje fölött. A lobogó mezőnye fehér volt, közepében fénylő arannyal hímzett nap világított, mely körül ezüstcsillagok ragyogtak. A zászlórúd végén fehér ezüstgalamb csőrében olajkoszorút tartott. Jobbra és balra tőle ötven vitorchiano jobbágy, leghívebb emberei, jött gyalog, olyanok voltak, mint a felöltözött fegyveres medvék. Végül sok fegyvertelen nép — gazdagok, hatalmasok, tanácsosok, bajtársak, derék közemberek — zárta be a menetet. Ilyen diadallal és dicsőségben ment által Szent Péter-hídján, miközben mindenki üdvözölte. A deszkakerítéseket és ajtókat lehordták, úgyhogy az út széles és szabad volt. Mikor a Szent Péter-templom lépcsői elé ért, a kanonokok kara az egész papsággal, fehér miseingben, kereszttel és tömjénezővel, elébe jött a lépcsőig Veni Creator Spiritus-t énekelve, s nagy örömmel fogadták. Az oltár előtt letérdelve, átnyujtotta ajándékát és a papság gondjaiba ajánlotta Szent Péter javait.

XIV.

Következő nap maga elé bocsátotta az özvegyeket, árvákat és szerencsétleneket ; két szenátusi írnokot pedig, mint hamisítót, ezer-ezer líra pénzbüntetésre ítelt és szegyenoszlophoz köttetett. Az egyiket Tommaso Fortifiocának, a másikat Poncelletto della Cammorának hívták. Mindkettő igen befolyásos néppárti volt.

Emberünk eleinte nagyon mértékletesen élt, de aztán kezdett vacsorákat, bankettekét, dözöléseket rendezni, sokféle étellel, borral és süteménnyel. Aztán a kapitólium palotáját, az oszlopok között, léckerítéssel és deszkázattal látta el és megparancsolta, hogy a bárók római házaik körül a palánkokat hordassák le. A gerendákat, deszkákat és a faanyagot a báróknak saját költséjükre a kapitóliumra kellett felhordatniok. Messere Stefano Colonna házában rablókat fogtak ; felakasztatta őket. Mindenkire, aki szenátor volt, száz forintot vetett ki, hogy a begyűlt összegből kijavíttassa és újra építtesse a kapitólium palotáját. Minden bárótól is szedett erre száz forintot. A munkálatokat megkezdték ugyan, de a palotát aztán

nem restaurálták. Pietro Agapitot, aki azévbén szenátor volt, elfogatta és katonáival, mint valami rablót, gyalog vezettette bírái elé.

Ekkor kezdtek érkezni a különböző földek és nemesek megbizottai. Az egész Toszkána már elküldötte hozzá köveit.

XV.

A római milíciát következőkép szervezte át. A város minden kerülete százhusz gyalogost és harminc lovasat volt köteles állítani, kiket zsoldjában tartott. Minden lovasnak megvolt paripája, teherhordója, nyerges lova és díszes fegyverzete. Olyanok voltak, mint a bárók. A gyalogosok is jól fel voltak szerelve. A kerületek jelzését viselő zászlókkal látta el őket ; zsoldot rendelt nekik és eskütételükkor megparancsolta nekik, hogy minden harangjelre készen álljanak. A gyalogosok száma 1300, a lovasoké 360 volt ; válogatott, harcban edzett, jól felfegyverzett ifjak voltak. Mikor látta, hogy erős milícia fölött rendelkezik, több hatalmas ellen háborúra készült. Parancsot küldött szét és a nemeseket Rómába idézte. Egyidejűleg adószedőivel beszédette a házadót. A római nép régi jövedelmeit gyűjtötte csak be, de annyi pénz gyűlt össze, hogy alig lehetett megszámolni, mert a bárók jobbágjai is siettek befizetni az adót kéményenként. A Toszkána déli részén, Campagnában és Marittima tartományban fekvő városok, földek és községek és készültek azt kiegyenlíteni. Amint a rendeletet szétküldte a nemeseknek és városoknak, azok, mint fentebb mondtuk, engedelmeskedtek és édesanyjuk, Roma-asszony előtt alázatosan fejet hajtottak. Egyedül Giovanni Vico prefektus, Viterbo kényura nem hajtott a szóra ; ezerszer idézte, de nem akart megjelenni előtte. Erre ítéletet hozott a prefektus ellen s nyilvános gyűlésen megfosztotta méltóságától. Azzal vádolta, hogy megölte testvérét, pártoskodik s nem akarja visszaadni a másét, tudniillik a respampanoi várat. Egyszerűen csak Gianni de Viconak hívta.

XVI.

Cola di Rienzo elhatározta, hogy haddal indul ellene. Kapitánnyá Cola Orsinit tette meg, az Angyalvár ifjú urát, s Giordano Orsinit adta melléje tanácsadóul. Sokan csatlakoztak a sereghez, mely Vetralla mellett ütött táborn és hatvan napig ostromolta a várost, pusztítva és égetve körülötte a síkságot le Viterbóig. Nosza, ugyancsak megrettentek a viterbóiak. A lakósok jóvoltából bevették a várost, de nem a várat is, mely fölött emelkedett. Ostrommal készülvén azt bevenni, mozsarakat és hajítógépeket hoztak elő. Hullottak a kövek mint a jégeső. Aztán ostromtornyot ácsoltak gerendákból és azt a vár kapujáig tolták. Éjjel azonban a várbelien nekiláttak ; ként, kátrányt, olajat, fát, terpentint és más anyagokat keverték össze és a keveréket az ácsolmányra öntötték. A tornyot éjjel felégették, úgyhogy reggelre csak hamuját lették. A hadjáratban részt vettek a cornetóiak egész erejükkel uruk, Manfredo vezetése mellett. Ott voltak Perugia, Todi meg Narni katonái is nagyon sok római báróval együtt. Szép, erős és tekintélyes sereg volt. Mikor a rómaiak elpusztították a földeket, felégették a gabonát és fákat Viterbóig. július közepén voltunk. Ilyenkor legnagyobb a meleg. Ekkor a tribun elhatározta, hogy maga áll a sereg élére és gyalogságával meg lovasaival megmutatja egész hatalmát, elnéptelenítvén a viterbói szőlővidéket. Amint erről a prefektus hírt vett, meghódolásról

kezdett gondolkodni. Ezidőben tartózkodott néhány báró a kapitóliumon, akik onnan nem távozhattak el: jelesül Stefano della Colonna és messere Giordano Marini. A prefektus először őket küldte hozzá üzenettel, azután személyesen jött Rómába. Kilenyed órában érkezett oda; délben a kapitóliumra ment és a tribun kezébe adta magát; talán hatvanan lehettek kíséretében. Erre becsukták a kapitólium kapuit, félreverték a harangot és összegyűjtötték Róma férfiai meg asszonyait. A tribun tanácsot tartott velük, melyen bejelentette, hogy Gianni Vico engedelmeskedni kíván Róma népének. Így őt újból prefektusi hivatalába iktatja, ő pedig visszaadja a nép vagyonát. Így is történt, mert mielőtt a prefektus elhagyta volna Rómát és a sereg elvonult volna Vetralla alól, Róma megbizottainak és polgármesterének átadta a respampanoi várat. Akkor aztán a prefektus szabadlábba került.

XVII.

Most hallj egy szép históriát az álmokról. Az egyesség napját megelőző éjjel a tribun aludt szép és pompás ágyában. Első álmában történt, hogy alvás közben hangosan felkiáltott: «Eressz el! Eressz el!» Erre a beszédre szolgálai odaszaladtak és kérdezték: «Urunk, mi bajod? Akarsz valamit? »Erre a tribun felébredt és így szólt: «Az imént azt álmodtam, hogy egy fehér-barát jött hozzám ezt mondva: Vedd a Te Resпамpano-váradat, visszaadom azt neked. E szavakkal álmomban kézen ragadtam: ezért kiáltottam.

Az álom betűről betűre megvalósult. Egy jó és szent életű kolduló barát, kinek a neve assisii kórház as Acuto testvér volt — ő építtette ugyanis a Santa Maria Rotonda kórházat, s szóltam már róla a ponte Molle javítási munkálataival kapcsolatban, — tárgyalt a rómaiak és a prefektus közt megköendő egyesség ügyében. Következő napon a béke hírével jött a tribunhoz, így szólva hozzá: Vedd a Resпамpano-erődöt, visszaadom azt neked. Miközben aztán a tribun beszélt a néphez, mely a piac utcáját egészen megtöltötte, egyszerre csak megjelent az utca végén fra Acuto fehér csuhában, fehértakarós csacsin lovagolva, olajágból font koszorúval a fején és olajággal a kezében. Sokan köréje csődültek. Megpillantva őt, a tribun így szólt hálólázának szolgálaihoz: «Ott jön éjjeli álmom!»

A vetrallai seregben a rómaiaknak 1000 lovasuk és 6000 gyalogosuk volt. Ezek fejükön olajágból font koszorúval tértek vissza a városba.

XVIII.

Most térjünk kissé el a tárgytól. Azt kérdezhetné valaki, lehetséges-e, hogy valóra váljék egy álom. Azt felelem, hogy — bár gyakran az álom csak hiú ábrándkép, máskor a sátán játéka — sokszor, mintha Isten ihletné, valónak bizonyul, különösen mértékletes embereknél, akiknél dözsölés vagy túlzott jóllakás nem okoz nagy gözképződést, és az éjjel ama szakában, melyet Hajnalnak hívnak, mikor az éjszaka elválik a nappaltól, az agyvelő tisztult és az érzékszervek pihentek. Tanúskodik erről boldog Szent Gergely dialógusában. Szent Gergely ugyanis elmondja, hogy volt az ő kolostorában egy jó és szent életű szerzetes, akinek Mierolo volt a neve. Ennek sok erénye közé tartozott az is, hogy — leszámítva azt az időt, mikor evett vagy aludt — folyton szoltárokat imádkozott. Egyszer Mierolo testvér azt álmodta, hogy egy tarka virágokból font koszorú száll le az égből fejére. Álmát elmesélte szerzetestársainak, mikor pedig halálán volt, vidáman távozott, mert

álmát jóra magyarázta. Tizennégy évvel elmúlása után egy testvér, új halott számára felnyitatta azt a sírt, melyben Mierolo teste nyugodott. Amint az megnyílt, édes illat, pompás szag áradt ki belőle, mintha a sírban rózsák, violák, liliomok és más virágok nyíltak volna. Tehát megvalósult Mierolo álma az égből reá szálló virágkoszorúról: hiszen ezek a virágok tizennégy év múlva is illatoztak sírjában.

Fráter Martino is említi egy esetet krónikájában. Elmondja, hogy Martialis császár, aki Konstantinápolyban székelt, egy éjjel azt álmodta, hogy Attila íja kettétört. Martialis ebből azt következtette, hogy Attila meghalt. Így is történt. Ez az Attila híres király és tirannus volt. Rengeteg íjásza volt. Elpusztította egész Pannóniát és Bulgáriát. Sok várost — Aquileát és másokat — elnéptelénített. Megölte öccsét, Bélát, de aztán vereséget szenvedett a franciáktól, burgundiáktól, szászoktól és olaszoktól. Az ütközetben meghalt Burgundia királya és vele 180,000 ember, úgyhogy bő patakokban folyt a vér. Noshát, Attila király, legyőzetése után, hazatért és óriási hadat gyűjtve magyarokból és dáciaiakból, visszafordult Itália ellen. Aquileát találta először is magával szemben: azt elpusztította. Szent Leo pápa uralkodott abban az időben. Ő könyörgött neki, hogy távozzék Itáliából, mi meg is történt. Miután elindult és hazatért, meghalt Pannoniában. Halálának éjjelén jelent meg Attila kettétört íja Martialis császárnak álmában Konstantinápolyban, Görögországban, miből ép ő a király halálára következtetett. Igaza is volt.

Valerius Maximus is szól Cassius álmaról, aki megölte Julius Caesart és ezért elmenekült Rómából. Octavianus és Antonius, mint legfőbb ellenségüket üldözték. Cassius egy éjjel meghúzódott egy kis erődben. Ágyba térve, látott egy rettenetes, sötétarcú embert, aki megfenyegette. Görög nyelven beszélt. Kétszer ébredt fel ugyanerre az álomra; harmadízben világgosságot hozatott és megparancsolta szolgáinak, hogy őrizzék. Másnap megint megjelent előtte ugyanaz az álom. S az valóra is vált, mert Octavianus légiói és Antonius serege ráakadtak, elfogták és fejét vették.

XIX.

Aristoteles, a filozófus, e kérdést említi és külön tárgyalja ama könyvének a Jövendölésről szóló fejezetében, melynek címe Az Álomról és Ébrenlétről. Aristoteles és azok, akik elfogadják vélekedését, azt állítják, hogy az álom lehet valóság a természet rendje szerint s ezt ötletesen a következőkép bizonyítják. A filozófus mindezekelőtt azt tételezi fel, hogy az álom és ébrenlét közt lényeges különbség észlelhető. Az ébrenlétben nagy mozgások a képzeletnek kicsinek tűnnek, az álomban kis mozgások és dolgok is nagyoknak tetszenek. Például, ha valakinek egy kevés édes nyál összefut a szájában, azt hiszi, hogy cukor, méz vagy édes szörp. Másnál kissé túlteng az epe, s mindjárt égen repkedő nyilakat, tüzet, lángot vagy zivatart lát. Ismét másban szél vagy levegő mozdul, s úgy képzelet, hogy vihar tombol. A dolog magyarázata az, hogy az álomban minden érzékszerv együtt van a képzeletben, fantáziában, így fogékonyabbak. Össze lévén gyűlve, egyben hathatósabbak is működésükben. Ébrenlétben viszont az érzékelés különböző és sokszertű dolgok között szóródik széjjel. Mivel pedig az egyesült erő hatásosabb a szétszórtnál, éjjel az érzékszervek éberebbek, figyelmesebbek, és kis benyomás is működésbe hozza őket.

Aristoteles másodsorban a következőt tételezi fel. Cselekedeteinket a levegő közvetíti, mely nélkül nincsen élet. A levegő köztünk van. Az emberi beszéd azért

jut el embertől emberhez, mert a levegő továbbhullámzik közöttük. A levegő ugyanis helyét változtatja az emberek mozgása szerint. Így a formák összesűrűsödnek a tükör képében. Aristoteles más példával is él. Valaki követ dob a tóba. A kő megmozgatja a vizet, a megmozgatott rész a szomszédos részeket mozgatja meg körben, és annyi kört támaszt, amennyi arányos a kar erejével. Közelen halászember horgászik. Nem tudja, ki dobta a követ, de látja a vizen karikázó köröket és észreveszi, hogy az illető zavarja a halfogásban. Odeamegy és megkéri, hogy ne hajtson több követ. Így mozgatják — mondja Aristoteles — az emberi beszéd és cselekedetek is a levegőt. A tovaterjedő levegőmozgás eléri az emberek és állatok megérzését, ahogyan a holttetem által kibocsátott romlott gőzök a légen keresztül eljutnak a farkasok és keselyűk szaglásához, melyek — ahogyan írják — ötszáz mérföldről is odasereglenek. Ez csakis a romlott levegő testtől testig terjedő helyváltozása útján történhet. Nos, Aristoteles azt állítja, hogy nem csupán a dolgok okozata, hanem az akarat is előidézhetheti a levegő helyváltozását. Az emberekre alkalmazva ezt, ha valaki valakit meg akar ölni, érzékei fellángolnak, s a tüzes érzékek a fellobbant düh minősége szerint megmozgatják a levegőt, a megmozgatott levegő pedig továbbhullámzik a megöendő személyig. A megöendő személyben, mint ez az alvás állapotára jellemző, az érzékszervek lesben állnak s megértik a haragos ellene irányuló gyűlöletét egy bizonyos adott, avagy hasonlóságon alapuló faj szerint. A filozófus ezt a természetszerinti magyarázatot adja nekünk. Nincsen tehát semmi különös abban, hogy ama császár álmában Attila törött íját látta, mert az Attila halála által megmozgatott lég akadálytalanul továbbterjedt a féltéken és eljutott az alvó császár lelkéhez.

De térjünk vissza a tárgyhoz.

XX.

Miután a prefektus meghódolt és visszaadta Respampano várát, a tribun haladéktalanul visszanyerte Cere erős és gazdag kastélyát a Marittima-tartományban, majd Monticellót Tivoli mellett, Vitorchianót Viterbo szomszédságában, Civitavecchia erődítményét a tengerparton, Pigliót Campagnában, és a Tiberis-törkolat kikötőjét. Így kezei közt volt Rómának minden vára, hídja és útja. Erre nekibátorodott. Giovanni Colonnát a campagnai lázadás és különösen Giovanni Gaetani fondii grófnak leveretésére kapitányul rendelte. Gianni és a campagnaiak hamarosan meghódoltak. A prefektus engedelmsége jeléül méltó kísérettel fiát, Francescot küldte el neki túszul. Ekkor történt, hogy a hatalmas Cola Buccio di Braccia, aki a rietii hegyek között lakott, felkerekedett és messze szökött Rómától. Aztán a tribun a kapitóliumon cinnezett vasráccsal körülvett gyönyörű kápolnát építtetett, melyben sok énekessel, számos gyertya világánál szokott nagymisést énekelteni. Majd behozta azt, hogy mikor ő ül, a báróknak keresztbe tett karokkal és hajadonfőtt állniok kell előtte. Jaj, milyen ijedten álltak ott. Colának nagyon ifjú és szép volt a felesége; mikor a Szent Péterbe ment, fegyveres ifjak kísérték és főnemes hölgyek követték. Arcát szolgálólányok legyezték szorgalmasan finom kendőcskével, hogy a legyek ne zaklassák. Volt Colának egy nagybátyja, akit Gianni Barbierinek hívtak, mivelhogy borbély volt. De most nagy úr lett belőle és Gianni Roscionak hívták. Csak lovon járt sok római polgár kíséretében. Többi rokona is hasonlóképp cselekedett. Volt egy özvegy nővére, azt csak kastélytulajdonos báróhoz akarta férjhez adni.

A tribun nevezte ki a tisztviselőket és újította meg őket hivatalukban. Jó kormányzatának pedig híre ment mindenütt és félték tőle. Nagyon távoli városokból és vidékekről jöttek hozzá Rómába olyanok, akik vádat emeltek, fellebbeztek vagy nem tudtak megnyugodni büntetésükben. Perugia városában megöltek titkon egy dúsgazdag zsidó uzorsort feleségével együtt. A gyilkossági pert Rómában folytatták le. Sokan jöttek a toszkán városokból, akiket tirannusok űztek világgá, s Istenre kérték Colát, hogy segítse őket vissza otthonukba. Mindenkinnek jót ígért. Az idegenek pedig tódultak Rómába : a szállodák tele voltak a vendégek tömegével, az elhagyott házakat megjavították, a piacon sürgött-forgott a nép, a hegyek közt lakó nemesek — Molietoból, Todino de Antonioból — akik mindég idegenkedtek Rómától, most bejöttek a városba. A jólét ez idejében Cola maga akart uralkodni, s bár Avignonból a főpapoktól sok levél és követség érkezett hozzá ebben az ügyben, elbocsátotta társát, a pápa vikáriusát, aki kiváló külföldi dekretalista és viterbói püspök volt. A pápát követ útján értesítette a változásról. Ez visszatértekor elmondta, hogy őszentsége és a kardinálisok erősen kételkedtek eljárása helyességében.

XXII.

Most hadd mondok el Neked, milyen díszes követségek érkeztek hozzá. Egész Róma tele volt vidám nevetéssel s multjának legszebb éveit látszottak visszatérni. Tiszteletreméltó, pompás követségek jöttek Firenzéből, Sienából, Todiból, Terniből, Spoletoból, Rietiből, Ameliából, Tivoliból, Velletriből, Pistoiaiból, Folignoból és Assisiből. Ők és sok más tekintélyes, higgadt és derék ember — bírák, lovagok, kereskedők, jó és ékesszavú szónokok, tudósok — jött hozzá követségbe. E városok és községek felajánlkoztak kormányának. Jöttek a Campagna, a Hercegség s a pápai állam városai, melyek nem akartak az Egyház alatt maradni. Gaeta népe követek útján 10,000 forintot küldött és szintén felajánlotta csatlakozását. A velenceiek pecsétetes levelet küldöttek, lelógó ólompecsétje volt, és felajánlották személyüket, valamint birtokaikat a tribunnak. Messere Lucchino, Milano kényura, levélben biztatta őt a jó és békés kormányzásra, s intette, hogy a bárókkal csínján bánjon. A lombardiai tirannusok nagyobb része azonban kezdetben megvetette : így a bolognai messere Tadeo Pepoli, a ferrarai Obizzo márki, a veronai Mastino della Scala, a mantovai Filippo Gonzaga, a padovai Carrarék, Romagnában a forlii messer Francesco Ordelaflfi, a riminii messere Malatesta. Ők és még sok más kényúr gonosz és sértő választ küldtek. Lajos bajor herceg, a volt imperátor, Németországból titkos megbizottait küldte hozzá és Istenre kérte, békítse ki őt az Egyházzal, mert nem akar kiközösítetten meghalni. Az apuliai királyságból Durazzo hercege írt és ajánlkozott fel. A címzés így szólt : «legkedvesebb barátunknak.» Messere Aloisi tarantói és még más királyi herceg is írt neki.

Lajos magyar királytól nagy és tiszteletreméltó követség érkezett. A követek megbizottjai már jelentkeztek és kérték a tribunt, gondoskodjék arról a római nép útján, hogy a bárók által felakasztott Endre apuliai király halála megbosszultassék. A követi megbizott két igen előkelő ember volt. Gazdag zöld posztóból és bársonyból volt a ruhájuk s német köpenyt viseltek. Mikor a tribunnak értésére jutott megbizatusuk tárgya, nekik választ adandó, a nagyterembe vezette őket az egész

nép elé. Szombat volt s néhány ügyben már ítélkezett. Most fejére tétette a tribuni koronát, melyről később lesz szó, jobbkezébe vette az ezüst almát a kereszttel, és így szólt : «Ítélni fogok az igazság jegyében a földkerekség felett és a méltányosság jegyében a népek fölött.» Majd így folytatta : «Ezek itt a magyarok követei, akik igazságot követelnek Endre király megöletéséért.» Johanna királynőtől, Endre király feleségétől — szerencsétlen király! — kedves leveleket kapott, s tőle felesége is kapott 500 forintot és ékszereket. A Szentatya írt neki, hogy a helyes cselekvésre figyelmeztesse, sok prelátustól is vett üzenetet, mellyel arra buzdították, hogy csüggyön híven a kegyes édesanya, a Szent Egyház keblén.

Valoisi Fülöp francia király lovasküldönccel juttatott el hozzá levelet. A levél népnyelven és nem ékes stílusban volt írva, hanem csak afféle kereskedőlevél volt. Ennek megérkeztek azonban a tribun már nem volt hatalmon, kormányja megbukott, miértis az Angyalvár urainak adták át, akikről Angelo Malabranca római kancellár kezeihez került.

XXIII.

Röviden be akarok arról számolni, hogy Cola milyen pompás válaszokat tudott adni. Rómába érkezett a tarantói herceg követsége. A megbízottak hárman voltak : egy szentferencrendi érsek, a teológia magisztere ; egy aransarkantyús vitéz és egy bíró. Szép kísérettel, málhával, felszereléssel jöttek. Mikor a három kiküldött a tribun színe elé került, az érsek beszédében e szavakból indult ki : «Misit viros renovare amititiam.» Aztán kifejtette, mint örül ura Cola kormányának, majd biztatta és felajánlkozott, végül arra kérte, hogy a magyarok szálljanak szembe urával együtt a magyar királlyal, aki azért jön, hogy mindent elpusztítsen és feléigessen az apuliai királyságban. Ezzel elhallgatott. A tribun azonban minden előkészület nélkül ezzel az idézettel felelt szavaira : «Sint procul a nobis arme et gladius ; terra marique sit pax.» Majd hozzátette : «Előbb néhány néppártival kell tanácskoznom, aztán megadom a választ.» Mikor a fráter és egyben teológia mestere e beszédet meghallotta, annyira meghökkent, hogy alig tudott hamarjában szóhoz jutni. Megrökönyödésének az volt az oka, hogy a tribun idézete válasz volt az övére. Mindkettő ugyanabban a szövegben, még hozzá egymáshoz közel volt olvasható a Makabeusok könyvében. A következő történethez tartoztak : Idegen hadak erőszakkal megtámadták Juda királyságát. A király keményen ellentállt. A háború kegyetlenül dúlt, a földek ugaron maradtak, az országban nagy volt a drágaság, a gabona kifogyott. A zsidók kénytelenek voltak a rómaiakhoz folyamodni, akikkel szövetségben állottak. Barátságot megújító követséget küldtek tehát Rómába, mert szükségük volt segítségre és támogatásra. Gabonát kértek nagy inségükben, hajókat és nagy összeg pénzt hozva magukkal. A rómaiak levéllel feleltek. Ama óhajuknak adtak kifejezést, hogy szűnjön meg a háború Juda országában és adjon az Isten békét a zsidóknak szárazon és tengeren. A római élelmezési hivatal berakatta a hajókra a gabonát és zsákokba öntette a pénzt. A gabonát útnak indították és visszaküldték a pénzt is.

Azért hökkent meg a barát, mert így gondokozott magában : «Igen bölcs ember ez a tribun és nagy lehet a tudománya, ha meg tudott felelni a biblia szövegével, mégpedig ugyanarról a hasábról, melyről idézetemet vettem. Bizonyára sokat tud, nagy emlékezőtehetséggel és okossággal rendelkezik.»

Most el akarok neked mondani néhány esetet arról, hogy hogyan szolgálta-tott a tribun igazságot. Elismerem, hogy a római hentesek és halárosok a világ legelvetemültebb emberei; mindenkit becsapnak. Az ő idejében azonban őszintén megmondták: ez birkahús, amaz kecske, ez a hús itt már kissé állott — avagy: ez a hal jó, amaz rossz. Minden árus világosan bevallotta az igazat.

A többi követek közt jött Rómába egy fekete-barát is Città di Castellóból, s a Campo di Fiorin szállt meg. Este, vacsora után, nem találta köpenyét, melyet kinn hagyott. Ellopták. A szerzetes a vendéglősnön követelte, de az így felelt: «Nem bíztad rám a kabátod». Nem akarván több szót vesztegelni, a szerzetes a tribun elé ment s így szólt: «Messére, vacsorához ültem, kabátomat künn hagytam a vendégfogadó előtt, azt hittem, Nagyságod megőrzi számomra. Pedig ellop-ták és nem sikerül nyomára akadnom. Felszentelt szerzetes vagyok, könnyű ruhá-ban járok, mint a madár.» A tribun így válaszolt: «Meglesz a kabátod.» Szövegetét küldetett és azonnal ugyanabból a minőségű és színű kelmeből gazdag köpenyt szabatott és varratott. A szerzetes erre elégedetten tért vissza a vendégfogadóba, mondván: «Nem vesztettem el semmit, íme meglett a kabátom.» A tribun nótá-riusa azonban feljegyezte az eset színhelyét, és ha nem lett volna már a bukás érőben, ezer forint büntetés lett volna a dolog vége.

Capranica várának területén megraboltak egy fuvarost. Öszvérét és egy rako-mány olajat vittek el tőle. Vetruolo gróf, aki a kastély ura volt, saját jószántából az olajért és öszvérért harminc forintot küldött neki, de 400 forint büntetést kel-lett azért fizetnie, mert rosszul őrzi a maga földjét.

Egy futár levelet hozott a tribunnak, de éjjel, mikor a vendégfogadóban aludt, egy másik futár megölte és elvette pénzét. A gonosztevőt elfogták, élve eltemették és föléje földelték áldozatát.

Még szebb volt a per, mi Endre király megöletése miatt folyt Rómában. A magyar király és Johanna királynő ügyvédei megjelentek a tribun bírójának ítélőszéke előtt és vitáztak egymással. A király ügyvédei igazságot követeltek; a királynéi azt erősítették, hogy Johanna nem bűnös férje halálában. A másik fél igazságtalanságot emlegetett és állhatatosan bosszút követelt. Úgy az egyik, mint a másik fél érveit jegyzőkönyvbe vették. Nagy és tiszteletet parancsoló dolog volt ez.

XXV.

Most hadd mondjam el, hogyan ütötték a tribunt nagy ünnepélyességgel lovaggá. Midőn ő látta, hogy mindenben szerencsével jár és békésen, ellentmondás nélkül uralkodik, a lovagi méltóság díszére kezdett vágyakozni. Tényleg augusztus-ban, Szűz Mária ünnepének éjjelén részesült a lovagfűrdőben. Az ünnepség így esett:

Mindenekelőtt a pápa egész San Giovanni in Laterano palotáját nagy körül-tekintéssel készítették elő a lakodalomra. Sok nappal korábban felállították már az asztalokat, melyeket a római bárók palánkerődítéseinek deszkáiból és fanyagá-ból róttak össze. Ezek az asztalok Constantinus és a pápa régi palotájának öreg-termében és a Palazzo Nuovóban húzódtak véges végig. Meglepő volt látni, hogy a termék falait áttörték s külső lépcsőket alkalmaztak, hogy a fenn elhelyezett konyhából könnyebben lehessen az ételeket lehordozni. Minden terem egyik sar-kában borpincét rendeztek be. Bilincsbe vert szent Péter ünnepének előestéjén a

nona órájában volt. Az egész Róma, férfiak és nők, a San Giovanniba sietett és tolongott a portikusok alatt meg az utcákon, hogy az ünnepséget és felvonulást lássa. Sok különböző nemzethez és néphez tartozó lovag jött elől. Bárók, néppártiak, csengőshámú lovon járó bársonyruhás idegenek következtek zászlókkal; játszottak, ünnepeltek. Aztán a jokulátorok tömege lépdelt: ki harsonát, ki dudát, kis sípot, ki félagyúnyi trombitát fújt. E nagy zenebona után haladt a tribun felesége édesanyjával. Sok előkelő hölgy kísérte, hogy kedvében járjon. Előtte két komoly ifjú jött, akik gyönyörű aranyos zablát vittek. Utána számtalan ezüst kürtös harsonázott. Majd nagyszámú lovas zenész következett, akik között a perugiaiak és cornetoiak voltak a legkülönbek. Kétszer dobták a nézők közé selyemruhájukat. Aztán jött a tribun a Pápa vikáriusával az oldalán. Előtte egy ember meztelen kardot hordozott. Egy másik feje fölött zászlót lobogtatott. Cola kezében acélpálcát tartott. Sok nemes volt kíséretében. Öltözéke aranszegélyű fehér selyemből — miri candoris — volt. Mikor már esteledett, bement Bonifác pápa kápolnájába, s így szólt a néphez: «Tudjátok meg, hogy ma éjjel lovaggá leszek. Térjete vissza holnap, s olyan dolgokat fogtok hallani, melyek tetszeni fognak Istennek az égben és a földön az embereknek.» Az óriási tömegben mindenütt vidámság uralkodott. Nem volt ott veszekedés vagy fegyveres összetűzés. Csak két ember szólalkozott haragosan össze és rántott kardot, de mielőtt egymásnak mentek volna, vissza is tették azt hüvelyébe, s mindegyik ment a maga útján. A szomszédos városokból is bejöttek a lakosok az ünnepre. Hát még? Aggok és lánykák, özvegyek és férjes nők, mind ott voltak.

Mikor a tömeg széteszlott, a papság ünnepi misét mondott; istentisztelet után pedig következett a fürdő. Constantinus császár kádjában fürdött meg, mely drága porfirkőből van. Az eset meglepő volt s a nép sokat beszélt róla. Egy római polgár, Vico Scotto lovag kötötte oldalára a kardot. Aztán díszes ágyra feküdt, mely a Szent János keresztelőkútja mellett, az oszlopok által bezárt részen volt felállítva. Ott töltötte az éjszakát. Most hallj csodát. Az ágy és fekhely újak voltak. Amint a tribun az ágyra fellépett, hirtelen egyik oldala összedőlt, et sic in nocte silente mansit.

Reggel felkelt a tribun és bársonnyal díszített skarlátruhat öltött. Messere Vico Scotto felkötötte lovagi kardját és aransarkantyúit. Egész Róma és valamennyi lovag ott volt a San Giovanniban. A bárók, idegenek és polgárok is oda sereglettek, hogy lássák messere Cola di Rienzo lovagot.

XXVI.

Messere Nicola az ünneplők csoportjától körülvéve teljes lovagi díszben megjelent a tér fölött Bonifác pápa kápolnájában. Ott fényes misét celebráltak, melynél nem hiányoztak a kitűnő énekesek meg a díszes ornátusok, Istentisztelet alatt a tribun a nép elé lépett és harsány hangon így kiáltott: «Megidézünk Kelemen pápa urat, hogy jöjjön Rómába, székhelyére.» Aztán megidézte a bíborosok testületét, a bajor herceget, s megidézte a német császári választókat, mondván: «Követelem, hogy ezek jöjjenek Rómába. Hadd lássam, mi jogcímük van a választásra.» Azt olvasta ugyan valahol, hogy bizonyos idő elteltével, a választás joga visszazáll a rómaiakra. Az idézések kihirdetése után gyorsan megírták a leveleket, előálltak és útnak indultak a futárok. Végül a tribun kihúzta kardját s a világ három tája felé vágva így kiáltott: «Ez az enyém, ez is az enyém és ez is az enyém.»

E dolgoknál jelen volt a pápa vikáriusa. Mint egy darab fa, kábultan és érzék-telenül állt ott meglepetésében. De aztán felocsudva megdöbbenéséből, ellentmondott. Egy ott lévő nótáriusa útján köznyilatkozattal tiltakozott kijelentvén, hogy mindez az ő tudta s egyben a pápa hozzájárulása és engedélye nélkül történt. Kérte a jegyzőt, hogy erről állítson ki közokiratot. Mikor azonban a közjegyző e tiltakozást hangosan fel akarta olvasni a népnek, messere Nicola parancsára a kürtösök, dobosok és fúvósok olyan harsonázást csaptak, hogy a jegyző hangja nem hallatszott. A nagyobb hang elnyomta a csendesebbet: gonosz komédia volt! Ezekután a misét és az ünnepséget befejezték.

Most hallj egy nevezetes dolgot. Aznap reggeltől nonáig Konstantin bronzszobrának orrryukaiból, rejtett ólomcsöveken keresztül, a jobból pirosbor, a balból pedig víz ömlött és hullott szünet nélkül a teli mednecébe. A városi és idegen ifjak, ha megszomjaztak, nagy vidámsággal tódultak oda és ittak.

XXVII.

Miután köztudomásúvá lett, hogy megfürdött Constantinus kádjában és Rómába idézte a pápát, a nép kétségek közt habozott: nem tudta, mire vélje a dolgot. Némelyek vakmerőséggel vádolták, mások beképzelt bolondnak mondták. De máris sietni kellett a lakomára. Volt ott sokféle étel meg nemes bor a férfiak és hölgyek részére. Messere Nicola és a vikárius egyedül ültek a pápa márványasztalánál a San Giovanni-palota régi termében. Ez a terem tele volt asztalokkal. Felesége az asszonyokkal a pápa új palotájában evett. A lakománál nehezebb volt vizet kapni mint bort. Az jött a vendégségbe, aki akart. Nem volt semmi rend az ültetésnél: apátok, egyházi emberek, lovagok, kereskedők és más foglalkozásúak vegyesen ültek. Volt ott sokféle édesség, tok és más finom hal, fácán és kecskehús. Aki akarta, a maradékot szabadon hazavihette. A lakomán ott voltak a sokfelől érkezett követek is. Étkezés közben több tréfacsináló közt az egyik ökörbőrben jött elő, fején szarvakkal. Valósággal olyan volt mint az ökör. Ugrándozott és játszott. A lakoma végeztével Messere Nicola de Rienzo bársonyos skarlát ruhájában nagy lovaskísérettel visszatért a kapitóliumra. Nem akarom elmulasztani, hogy megtudjátok, mit cselekedett szerencsében. Csináltatott egy felül nyílással ellátott pénzesszekrényt, mely kezdetben nagy értéket képviselt, de aztán kiürült. Egy igen szép, gyöngyökkel gazdagon kivarrott süveget is készíttetett magának, melynek csúcán gyöngyből galamb volt hímezve.

A tribunt e különböző hibái buktatták meg és taszították romlásba.

(Folytatjuk.)

(Ford.: KOLTAY-KASTNER-JENŐ)

KÖNYVISMERETÉSEK

POLGÁR VILMOS O. S. B.: *Magyarország és a magyarok a XVII. századi olasz közvéleményben.* Pannonhalma, 1942, 58 ll.

A mű kétségkívül érdeklődésre tarthat számot két okból: először azért, mert a téma egy rendszeres és mélyreható, közvetlenül a forrásokból merítő feldolgozása még eddig teljesen hiányzott, másodsor pedig azért, mert, míg a XVII. század előtti időkre vonatkozó, az olasz közvéleményben a magyarokkal és magyar dolgokkal kapcsolatban kialakult megítélések eléggé ismertek, addig az újkorban keletkezett ilyen természetű adatok feldolgozása majdnem teljesen el van hanyagolva. Ezenkívül hozzá kell tennünk még azt is, hogy ha meg is jelent már az itt felvetett történeti kérdés egyes épp a XVII. századra vonatkozó részleteivel foglalkozó tanulmány (mint pl. Takács műve «A XVII. századi Magyarország a korbéli olasz epikus költészetben» tárgykörből), már csak terjedelménél fogva sem volt képes

a kérdés lényeges alapelemeibe elmélyedni.

Fentiek előrebocsátásával elmondhatjuk, hogy az olasz közvéleményben a XVII. század folyamán Magyarországgal kapcsolatban kialakult nézetek tanulmányozása főleg azért érdekes, mert éppen erre a korra esik a két ország közötti kapcsolatok történetében bekövetkezett elhatározó fordulat. A szerző ezt bátran fel is ismerte és félreérthetetlenül ki is fejezte. Nem véletlen, hogy azt irtam «bátran», mert a XVII. században az olaszok Magyarországról alkotott véleménye gyökeres változáson megy át. Magyarország a XVII. századot megelőző korokban az Olaszországtól elválasztó távolság és a vele kapcsolatos történelmi események révén s így főleg hősiesség küzdelme miatt a kereszténység védőbástyájaként szerepelt az olasz köz-

vélemény előtt, s általános csodálat és barátságos rokonszenv tárgya volt. Ezzel szemben a XVII. századbeli olaszok szemében Magyarország barbár és ellenséges ország lett. Mi volt az oka a nagy változásnak? A szerző olasz utazók jelentései, emlékiratok, történeti adatok, irodalmi művek tanulmányozása alapján arra a megállapításra jut, hogy előbb a török hódoltság, majd a század vége felé Magyarországnak a Habsburg-házhoz történt kapcsolódása miatt lehidegült a szivélyes viszony és az olaszok részéről Magyarország irányában megnyilvánuló csodálat megszűnt. Az a szoros együttélés és alárendeltség, ami Magyarország és a Habsburg birodalom között kialakult s így a magyar nemzet történeti fejlődését az újkorban kijelölte, lényegesen befolyásolta a XVII. században Magyarország irányában megváltozott olasz közvéleményt. Az olasz-magyar kapcsolatok «ollója» ekkor kezd kitágulni és ettől az időtől kezdve számítható a hanyatlás kora, mely két teljes évszázadig tart.

Természetesen a szerző nem tárgyalta hosszabban témáját és nem merítette ki tárgykörét, hiszen 56 oldalon ez, a sűrű szedés ellenére sem volt lehetséges. Vitathatatlan azonban az érdeme, hogy felhívta a közfigyelmet egy nagyobb lélegzetű mű megírásának szükségességére. Véleményem szerint főleg azt kellene különös finomsággal kifejteni, hogy miképpen alakult ki az olaszoknak a Magyarországról táplált véleményében a pozitívumról a negatívumra való áttérés, amit a szerző csak nagy vonalakban érintett. Egyébként a szerző egy rövid bevezetés után, melyből kiviláglik, hogy tisztában van tárgyának nagy jelentőségével és természetével, azonnal *in medias res* tárgyalja az anyagot. Észrevételei kétségkívül jelentősen hozzá fognak járulni az olasz-magyar kapcsolatok ismeretéhez. A mű hasznos alapja lesz, magának a szerzőnek is, további tanulmányok számára a már feltárt igen bő forrásmunkák nagyobb takarékosággal való felhasználásához.

RODOLFO MOSCA

MACHIAVELLI: *Il Principe*. Lányi Margit fordításában. Phönix kiad. Budapest, 1941.

Bárki, aki szívén viseli az Olaszország és Magyarország közötti kapcsolatok termékeny fejlődését, csak örömmel üdvözölheti Niccolò Machiavelli «Fejedelmének» magyar fordítását. Nem mintha Magyarországon hiányoznék Machiavelli művének jó fordítása (elég utalunk Orbán Dezső harminc év előtti munkájára), de általában az olasz tanulmányok és főleg a magyar firenzei író iránti meg-

újult érdeklődés érezte egy gondos, a szöveg történeti és magyarázó jegyzetekkel kísért fordításának a szükségét.

Lányi Margitnak e fordítása, melynek időszerűségét Rodolfo Mosca, a budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem olasz művelődési professzora jogos érvekkel igazolja — valóban szerencsés úgy a szöveghűség, mint a

jegyzetek és magyarázatok világossága szempontjából.

A fordító a könyv elején tanulmányban magyarázza röviden a mű keletkezését, történeti jelentőségét és irodalmi, valamint filozófiai értékét. Amidőn 1494—1498 között Machiavelli bekapcsolódik Firenze politikai életébe, a városállam visszaállításáért folyó sikertelen törekvések közepette a várost pártszenvédélyek nyugtalanítják. Savonarola prédikációi kérlelhetetlen kovászként hatnak ebben a forrongó légkörben.

Szemben áll vele, zárkóztottan és hidegen, Machiavelli, aki elemzi és értékeli a tömeg ingatag lelkületét, és arra törekszik, hogy a transzcendentális látszatokon túl, megragadja a savonarolai rajongás mélyen emberi indítékait.

Machiavelli már diplomáciai pályafutása alatt sem mutatkozik a szó hagyományos értelme szerinti diplomatának, hanem olyan államférfinek, aki derűsen ítél, elemez és mérlegel, az alkotóképzelet hullámaira bízva magát.

Küldetésének befejezéséről szóló hivatalos jelentése után igen élénk érdeklődést mutat, a logikus és analitikus szigorral elbeszélte esemény helyett magában a tényben rejlő különböző élet-

indítékok iránt, amelyek a firenzei állam erejének (virtù) lehetnek hasznára életének különböző eshetőségeiben. Tapasztalatának valamennyi elemét összeszedi és átönti egy alkotó szintézisbe, amelyre az egyenként tekintetbevett tények nem látszanának felhatalmazni.

Az okfejtés a Principe 26 fejezete közül 25-ben dominál, az utolsóban helyet kap az érzelem is. Kőről-köre építette fel «kastélyát» (castelluzzo), melyet óvatosan és finom okoskodással olvasztott egybe, de a végén a nyugtalan-ság érzése fogja el a sors hatalmával szemben, amit a XVI. század első részének történészei és politikusai úgy ábrázoltak, mint magát a dolgok logikáját, vagy mint egy magasból jövő kényszert, mely vakon és mechanikusan vonja maga után a dolgokat. A dilemma előtt, bár nem tagadja a véletlen hatalmát az emberi elhatározások felett, a nép szkepticizmusával és közönyével szemben a hangsúlyt arra a lelkesítésre helyezi — ami különben egész munkájában benne van, — hogy szabadítsák meg Olaszországot a barbároktól. Machiavelli a valóságból és a történetből indult ki, s munkájának teremtő hévében és egyesítő szintézisében a legmagasabb fokra emeli a tapasztalás értékét.

REMIGIO PIAN

SZALONTAY GYULA: *Olaszok vezére — Magyarok barátja*. Budapest, 1941. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 226 ll. Edoardo Susmel előszavával.

A könyv, melyet Edoardo Susmel meglehangú előszava mutat be a magyar közönségnek, bár szinte semmi újat nem mond azon kívül, amit mások már megírtak és elmondtak e tárgyról, mégis

mesteri módon vázolja a magyar nagyközönség számára Benito Mussolini ragyogó alakját, midőn csodáló és odaadó lélekkel követi külső életkörülményeit és lelki viszontagságait.

A könyv leírja a faszizmus Vezérének életét nyugtalan, izzó ifjúkorától a beavatkozás és győzelem harcain keresztül a *Marcia su Roma*-ig, valamint a Birodalom meghódításáig. Nem hiányoznak a fasiszta kormányzat hatalmas műveire való kimerítő utalások sem.

Az egész munkából kiérezhetjük a szerző rendíthetetlen és feltétlen hitét Mussolini Olaszországában, amióta Ma-

gyarország Bethlen és Gömbös irányelveihez hűen baráti politikát folytatott vele szemben. Ez a baráti politika — ami különben a két ország többszázados hagyományában gyökerezik — meg is hozta gyümölcsét Kárpátalja, Erdély, valamint a Délvidék egy részének visszatérésével, amelynek körülményeit, Olaszország fontos szerepét a szerző összefoglalóan ismerteti.

REMIGIO PIAN

BARABÁS TIBOR: *Máglyák Firenzében*. Heros kiadás. Budapest, 1941. 299. ll.

A San Marco-i barát alakja, tevékenysége és tragikus halála, valamint azok a viharos idők, melyekre Savonarola élete esett, már régóta lenyűgözve tartottak történészeket és költőket egyaránt. Ennek a varázsnak legújabb megnyilvánulása Barabás Tibor Heros-kiadásban most megjelent könyve, melyet talán a «regényes történet» kifejezésével jellemezhetnénk. Az ilyfajta elbeszélésekről, melyek most regényes életrajzok formájában különösen divatba jöttek, újra el lehetne mondani a történeti igazság és a képzelet jogai között ingadozó Manzoni megjegyzéseit a történeti regényt illetőleg és jó néhány általa kifejezett kételyt és fenntartást. Barabás Tiborban is él a történet-képzelet dilemmája és különösen igyekszik tiszteletben tartani a történeti igazságot: éppen ezért érzi a szükségét annak, hogy könyvét — ha talán nem is magyarázatul, legalább igazolásul — néhány megjegyzéssel zárja. «Ez a könyv voltaképpen regény, melyben történelmi tények és szavak költöttekkel vegyülnek. De ami költött, még nem szükségszerűen

hamis, mert az írók szeme előtt is az igazság eszménye lebeg».

Úgy gondoljuk, hogy a történeti igazság túlzott szemeltartása ártott az elbeszélés általános ekonómiájának, különösen az első három részben, mert azt a benyomást kelti, hogy itt sem történeti regényről, sem életrajzról, sem regényes történetről nincs szó, hanem egyszerűen regényes krónikáról. Más szavakkal: úgy látjuk, hogy az anyag hatalmas tömegét nem hatja át valami centripetális erő, melynek a főszereplőben kellene összpontosulnia, miért is az egész történet kronologikus sorrendben, tehát szükségszerűen töredékesen tárul elénk (L. pl. a 142. lapot). Így a főszereplő gyakran a történet háttérébe kerül és belső élete általában külsőségekben nyilvánul meg (prédikációkban, levelekben), nem pedig az azt meghatározó vajudás elemzésében vagy elénktárásában.

Innen származik az elbeszélés epizód-szerű jellege, mely a kevésbé szerencsés pillanatokban azt juttatja eszünkbe, hogy itt valami ujságregénystílusban

előadott törtennel állunk szemben (158—159. ll). Minden bizonyos fesztelenséggel halad előre, mely azonban néha már a dolgok könnyebb oldaláról való vételt érinti. Igazoltnak látszik, hogy Savonarola korának hőseit papucsban mutassuk be ; de nem mindig. Így Pier Capponi híres epizódja az elbeszélésben szerintünk sokat veszít méltóságából és ünnepélyességéből (135. lap). Másrészt igaz az, hogy amikor tragikus eseményeket kell ábrázolnia, sikerül a tragikumot teljes mértékben megragadnia, és gyakran ügyesen sző a cselekménybe élénk jeleneteket, melyeket az akkori környezet és pszichológia helyes

történeti megérzésével él át. Mint amikor a prédikáció-verseny körüli feszültséget tárja elénk (101. stb. ll).

Legjobban sikerült szerintünk a 4. rész : benne az események egymást követik és a katasztrófa felé törnek. Nem mondanám, hogy minden összeforrt volna valami uralkodó művészi szükségesség kezében, de nem is volt egyszerű egységbe tömöríteni az egyházzal való konfliktust és a sok politikai, erkölcsi, gyakorlati, személyi természetű szenvedélyt, melyek San Marco kolostora mellett viharoztak el, hogy felkavarják Firenze életét.

OTTONE DEGREGORIO

Az olasz irodalom kincsháza. Szerkesztette RUZICSKA PÁL. Athenaeum, Budapest, 1942. 362. ll.

Az Athenaeum irodalmi antológia-sorozatában a magyar és a német irodalmi antológia után harmadikként, Ruzicska Pál dr.-nak szerkesztésében, az olasz irodalom antológiája jelent meg. A műhöz az olasz kultúrkapcsolatok ismert és jeles művelője, Villani Lajos báró írt értékes bevezető tanulmányt, melyben az olasz irodalom történeti fejlődése során mesterien érzékelteti a különböző irodalmi megnyilvánulásokat és a szellemi mozgalmak alakulásán keresztül az egyes szerzők és műveik sajátosságait.

Bár fenntartással kell élnünk az írók és költők évszázadok szerinti csoportosításának alkalmasságával szemben, ami csak időrendi hivatkozások céljából és csupán tanügyi szempontból lehet hasznos, mert a korszakok szerinti besorolás az egyes fejezetek terjedelmének az illető korszak irodalmi gazdagságától függő arányait vonja ugyan maga után,

azonban lehetővé tette volna az időben esetleg távoli, azonban szellemben, főleg ihleti rokonvonások és egybekapcsolódó irodalmi állásfoglalások révén együvé tartozó írók közelebbhozását, elismeréssel adózunk a szorgalmas és tehetséges szerkesztési munkának, mely kitűnő, részben már klasszikussá vált, részben épp az antológia kiadásának alkalmából az ifjú, de sokatígérő olasz irodalom kutató gárda kísérletképpen végzett műfordítások gazdag sorát tárja elénk.

A szerzőnek sikerült alig 350 oldalon szerencsés kézzel összeválogatott és valóban kiváló, az eredeti művek zeneiségét és életerejét visszhangzó fordításokban az olasz irodalomnak színe-virágát összegyűjteni Szent Ferenctől Pirendallóig. A szemelvényeket vázlatos de kimerítő életrajzi és bibliográfiai adatok előzik meg és az olvasónak az írók és műveik történeti-esztétikai értékelésénél a he-

lyes mértéket nyújtják. Az antológia értékét emelinenem szorosan vett irodalmi, hanem politikai és tudományos tárgyú remekművekből vett szemelvények sorozata, ami az olasz szellemiség történeti fejlődésébe teljes betekintést ad.

A szerző egyébként egy másik, hasonló munkák szerkesztőit általában fenyegető súlyos veszélyt is elkerült, mégpedig azt, ami az írók és a szemelvények részrehajló kiválogatásában rejlik s tette ezt olyképen, hogy az esetleges saját ízlésének inkább megfelelő előnyberészesítést az irodalmi bíráló időtkiállt véleményének rendelte alá s ezáltal biztosította, hogy az antológia valóban az olasz szellemiség kiváló képviselőinek legjelesebb műveiből áll. A szemelvények fordítói között klasszikusoknak

számító írók, mint Csokonai, Arany, Babits és Kosztolányi mellett néhány kiváló, lehelletfinomságú szépségek iránt érzékeny ma élő költő, mint Bóka László, Berczeli A. Károly, Jankovich Ferenc, Sárközi György, Weöres Sándor és mások, továbbá az olasz irodalommal foglalkozó fiatal irodalomtörténész-gárda szerepel.

Ruzicska Pál kísérlete sikerült és antológiája bizonyítja Magyarországon az olasz irodalommal foglalkozók alapos tudományos felkészültségének és esztétikai érzékének magas fokát, ami jelen-tősen öregbíti az olasz-magyar kultúrkapcsolatok és kölcsönös kultúrhatások termékenységébe vetett hitet.

REMIGIO PIAN

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELMÉLKEDÉSEK TITUS LIVIUS
ELSŐ TÍZ KÖNYVÉRŐL*

ELSŐ KÖNYV. BEVEZETÉS.

Bár az emberek irígy természete miatt mindig éppoly veszélyes volt új módot és új rendet találni, mint ismeretlen vizeket vagy földeket kutatni, mert az emberek inkább hajlandók becsmérelni, mint dicsérni a mások tetteit, mégis, mivel az a természetszerű vágy hajt és mindig is hajtott, hogy minden melléktekinet nélkül tegyem meg mindazt, ami a köz javára szolgál, elhatároztam, hogy új útra lépek, melyet előttem még senki sem taposott: ha nehézségekre és bosszúságra is akadok majd ezen az úton, még jutalomra is lelhetek általa, mégpedig azok révén, akik emberségesen veszik fontolóra fáradozásaimat. S ha szűkös tehetségem, a jelen dolgokban való csekély jártasságom s az elmúlt dolgok gyenge ismerete kísérletemet hézagossá és kishasznúvá teszik is, legalább megnyitják az utat annak számára, aki nagyobb tehetséggel, mélyebb elmélkedéssel és biztosabb ítélőképességgel betölti majd az én szándékomat; ez pedig, ha nem is hoz számomra dicséretet, minden bizonnyal nem fog becsmérlést fejemre hozni.

Ha meggondolom, mennyi tisztelet övezi a régmúlt korokat és hogy — a sok példa közül csak ezt az egyet mondom — hányszor vásároltak meg drága pénzen egy-egy régi szobortöredéket, mert sokan óhajtják a maguk környezetében látni, vele házukat feldíszíteni, vagy utánoztatni azok által, akik a művészetben gyönyörködnek s ez utóbbiak minden tehetségükkel igyekeznek azt minden művükben kifejezni; s ha másrészről azt látom a történelemből, hogy a régi királyságok és köztársaságok, királyok, hadvezérek, polgárok, törvényhozók és minden más a haza érdekében fáradozó ember erényes cselekedeteit ma sokkal inkább csodálják, sem-

*Machiavelli legmélyebb politikai írása a «Discorsi sopra la prima decia di Tito Livio» kevéssé ismert és értéktel Magyarországon. Első magyar fordítása (Pados János, 1862, Pest) ma már használhatatlan és könyvészeti ritkaságszámba megy. Az itt közölt részletek a Barbera-féle «Tutte le Opere» kiadásban a 56—57, 64—66, 135—137, 154 lapokon találhatók.

mint utánozzák, sőt mindenütt annyira menekülnek előlük, hogy abból a régi erényből semmi se maradt, akkor nem tehetek másként : csodálkozom és szomorkodom egyszerre. Fájdalmam csak nő, ha látom, hogy az emberek polgári viszályaikban és betegségeikben még ma is azokhoz az ítéletekhez és orvosszerekhez folyamodnak, melyeket a régiek hoztak és rendeltek. Mert polgári törvényeink nem mások, mint a régi jogászok ítéletei, melyek rendbeszedve, megtanítták ítélni a mi jogászaikat ; s az orvostudomány se más, mint a régi orvosok tapasztalatainak sora, melyen a mai orvosok okulnak. Viszont nincs fejedelem, nincs köztársaság, se hadvezér, se polgár, aki a köztársaságok berendezésében, az államok fenntartásában, a királyságok kormányzásában, a hadsereg megszervezésében és a háború lebonyolításában, az alattvalók megítélésében és a birodalom növelésében a régiek példáját követné.

Meggyőződés, hogy mindez nem abból a gyengeségből származik, amibe a mai nevelés döntötte a világot, sem abból a bajból, amibe a nagyrafőró henyeség taszított sok keresztény várost és tartományt, hanem inkább abból, hogy az embereknek nincsenek igazi ismereteik a történelemtől s ezért olvasmányaikból nem tudják a történeti események értelmét kifejezni és ízét élvezni. Innét van az, hogy sokan a történelmi munkák olvasói közül szívesen szereznek tudomást az események változatosságáról, de nem gondolnak utánzásukra, mert ezt nemcsak nehéznek, hanem egyenesen lehetetlennek tartják ; mint hogyha a mennybolt, a nap, az elemek és az emberek a régi állapothoz képest megváltoztatták volna mozgásukat, rendjüket és hatalmukat.

Ki akarom ragadni az embereket ebből a tévedésükből s ezért szükségesnek tartom, hogy Titus Liviusnak azokról a könyveiről, melyeket a gonosz idő nem szakított félbe számunkra, megírjam mindazt, amit a régi és az új dolgok rendjében szükségesnek tartok kifejezni helyesebb megértésükhöz, hogy ebből, kik elmélkedéseimet olvassák, azt a hasznot húzassák, mely végett a történelem ismeretét keresik. Bár vállalkozásom nehéz, akik e teher elvállalására buzdítottak, majd segítségemre is lesznek s így el tudom cipelni odáig, ahonnan másoknak már csak rövid úton kell továbbvinniök, hogy a szándékolt helyre érkezzék.

ELSŐ KÖNYV. ÖTÖDIK FEJEZET.

Kire bizhatjuk biztosabban a szabadság védelmét: a népre vagy a főrangúakra? ; és kinek van inkább oka zavart kelteni: aki szerezni akar vagy aki meg akar tartani?

Akik okosan megszerveztek egy köztársaságot, azoknak gondolniok kellett — a legszükségesebb dolgok között — arra is, miként biztosítsák a szabadság védelmét, mert ettől függ, hogy rövidebb vagy hosszabb lesz-e a szabad élet. S mert minden köztársaságban van nép és vannak főrangúak, felmerült a kétely : kiknek a kezében van jobb helyen a szabadság védelme? A lakedemónoknál és a mi időnkben a velenceieknél a nemesek kezében volt ; de a rómaiaknál a nép kezében. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy e köztársaságok közül melyik választott jobban. Ha soravesszük az érveket, mindkét választás mellett szól elég ; de ha az eredményt tekintjük, a nemesek mellett kell döntenünk, mert Spártában és Velencében tovább élt a szabadság, mint Rómában. Az érvek felsorolását kezdjük azzal, hogy igazat adunk a rómaiaknak, mondván : valamely dolog őrizetét arra kell inkább bízni, akinek kevesebb szándéka van azt elbitorolni. Kétségtelen, ami a nemesek és a nem-neme-

sek céljait illeti, hogy az előbbieken nagy uralomvágy van, ez utóbbiakban pedig csak az az óhaj, hogy ne uralkodjanak felettük s ezért nagyobb bennük a szabad élet akarása, lévén kevesebb reményük, mint a nemeseknek, elbitorolhatására ; ezért, ha a népi réteget rendeljük a szabadság védelmére, érthető, hogy nagyobb gonddal vigyáznak rá, s mert maguk nem tudják elfoglalni, nem engedik meg, hogy mások elfoglalják. Másrészt, akik a spártai és velencei rendszert védik, úgy tartják, hogy aki a szabadság védelmét a hatalmasok kezébe teszi le, egyszerre két helyes dolgot is cselekszik : egyfelől jobban kielégíti azok nagyravágyását, akiknek nagyobb szavuk van a köztársaságokban s akik megelégedettebbek lesznek, amiért ez a bot is a kezükben van ; másfelől a nép nyugtalan ielkéből kiveszi a tekintélynek egy olyan fajtáját, mely a köztársaságokban a viszályok és botrányok végtelen sorát támasztja és a nemességet elkeseredett lépésekre is ragadhatja, aminek idővel rossz következményei lehetnek. Példát a római történelemből hoznak fel. Rómában a néptribunoknak megvolt ez a hatalmuk s ezért nem elégedtek meg azzal, hogy az egyik konzul a népből volt, hanem azt akarták, hogy mindkettő a népből legyen. Azután meg azt kívánták, hogy soraikból kerüljön ki a censor is, meg a prétor és a város kormányzásának többi méltóságai is ; ez sem volt elég nekik, hanem ugyanattól az örülettől hajtva, idővel imádni kezdték azokat az embereket, akiket alkalmasoknak véltek arra, hogy a nemességet leverjék : így született meg Marius hatalma és Róma romlása.

Bizony, ha valaki jól átgondolja mindkét tábor érveit, habozhatik, hogy a népet vagy a nemességet válassza-e a szabadság védőjéül, nem tudván, melyik fajta ember károsabb a köztársaságokban. Az-e, aki olyasvalamit akar megszerezni, amije nincs, vagy az, aki a már megszerzett méltóságot óhajtja megtartani. Ha pedig valaki éleselméjűen mindent végiggondolt, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy : vagy olyan köztársaságról van szó, — ilyen Róma is — mely birodalmat akar szerezni, vagy olyanról, mely megelégszik azzal, hogy fenntartsa magát. Az első esetben kell, hogy mindent úgy csináljon a köztársaság, mint Róma tette volt. A másodikban Spártát és Velencét utánozhatja, azért és úgy, ahogyan a következő fejezetben elmondjuk.

De térjünk vissza arra a kérdésre, hogy milyen emberek károsabbak a köztársaságokban : azok-e, akik szerezni akarnak, vagy akik féltik a már megszerzettet ? Erre vonatkozólag emlékeztetek arra, hogy mikor Marcus Menenius diktátor lett és az ugyancsak köznépbeli Marcus Fulvius a lovasság parancsnoka, a Cápua-ban Róma ellen szőtt összeesküvés kinyomozására a nép azzal a hatalommal is felruházta őket, hogy nagyratörésből és rendkívüli módon Rómában a konzulságra és a város más méltóságaira törjenek. A nemességnek úgy tűnt, hogy a diktátor ezt a felhatalmazást ő ellene kapta s ezért elterjesztették Róma-szerte, hogy nem a nemesek keresik nagyratörésből és rendkívüli módokon a méltóságokat, hanem a nem-nemesek, akik nem bízva vérükben és tehetségökben, rendkívüli úton akarnak a méltóságokra jutni ; különösen pedig a diktátort vádolták. A vádnak akkora ereje volt, hogy Menenius népgyűlést hívott egybe, ott felpanaszolta a nemesek által rászórt rágalmakat és lemondott a diktatúráról, saját magát pedig alávetette a nép ítéletének. Felmentették, de perének tárgyalása során igen sok vita folyt arról, hogy ki nagyraförőbb : aki megtartani, vagy aki szerezni akar ; mert igen könnyen mind a két törekvés nagy zavarok okává lehet. A bajt legtöbbször mégis az okozza, aki birtokban van, mert az elvesztés félelme ugyanazokat a vágyakat ébreszti bennük, mint amelyek azokban élnek, akik szerezni akarnak, mert az ember azt hiszi, hogy

nem birtokolja elég biztosan azt, amije van, ha nem szerez hozzá még mást is. Ehhez járul még, hogy sokat bírván, nagyobb hatalommal és gyorsabban tudnak felfordulást okozni. És az is, hogy helytelen és nagyratörő viselkedésük a nincstelenek keblében bírvágyat ébreszt és bosszúra ösztönzi őket, hogy a birtokosokat vagyonuktól megfosszák s maguk jussanak annak a gazdagságnak és azoknak a méltóságoknak a birtokába, melyekről látják, hogy mások visszaélnék vele.

MÁSODIK KÖNYV. BEVEZETÉS.

Az emberek mindig dicsérik, de nem mindig ésszerűen, a régi idöket s vádolják a jelent; sőt annyira az elmúlt dolgok pártján állanak, hogy nemcsak azokat a korokat magasztalják, melyeknek emlékezetét az írók tartották fenn számukra, hanem azokat is, melyeket öregségükben az ifjúkorra való emlékezés tár elébük. Amennyiben ez a viselkedésük helytelen, már pedig legtöbbször az, többféle okát találok tévedésüknek. Az első, úgy hiszem, az, hogy a régi dolgoknak nem értik meg teljes igazságát és legtöbbször elrejtik, ami azokra az idökre szégyent hozhatna és ami dicsőséget hoz rájuk, megnövelik és felfokozzák. Mert az írók legtöbbje annyira alkalmazkodik a gyöztések szerencséjéhez, hogy nemcsak az ő virtusukat növeli, hanem ellenségeik tetteit is oly módon adja elő, hogy bárki szülessék is, akár a gyöztés, akár a legyöztött tartományban, mindenképpen csodálkozni fog, ha megismeri azokat az idöket és azokat a férfiakat és kénytelen lesz felette dicsérni és szeretni őket. Továbbá: mivel az emberek vagy félelemből vagy irigységből gyűlölnék, az elmúlt dolgokkal szemben a gyűlöletnek két erős indítéka kialszik, mert a mult sem megsérteni, sem irigylésre okot adni nem tud. Másként történik azokkal a dolgokkal, melyek kezünk ügyébe esnek, s melyeket szemtől-szembe látván minden részükben ismerünk s ezért a jó mellett sok visszatevészt is felfedezünk bennük. Így még akkor is kénytelenek leszünk a jelen dolgokat a régieknél hitványabbaknak tartani, ha valójában több hírt s dicsőséget érdemelnének amazoknál. Ez akkor történik meg, ha nem a művészetekről van szó, mert a művek egymagukban is olyan világosan beszélnek, hogy az idö igen keveset tehet hozzá, vagy vehet el dicsőségükből, hanem az emberek életéről és szokásairól, melyekre vonatkozólag nincsenek annyira világos bizonyítékaink.

A fentemlített dicsérés és szidalmazás valóban létező szokás tehát, de nem mindig igaz, hogy ez az eljárás téves volna. Az emberi dolgok ugyanis folytonos mozgásban vannak, hol emelkednek, hol meg süllyednek s ezért az igazság megítéléséhez így szükséges. Mert ha például valamely városban vagy tartományban a közéletet egy kiváló férfiú rendezte be, s eljön az idö, hogy az ő érdeméből minden fejlődésnek indul, akkor téved az, ki ebben a korban születván a régi idöket dicsóítja a jelen rovására s tévedését a fentebb felsorolt okokkal magyarázhatjuk. De ha valaki akkor tesz így, mikor az a város vagy tartomány már a hanyatlás útjára hullott, nem téved. Mikor mindezeket elgondolom, azt a következtetést vonom le belöle, hogy a világ mindig egyforma módon létezett, s hogy mindig ugyanannyi jó volt benne, mint amennyi rossz, csak hogy ez a jó és rossz vidékről vidékre változik, amint az kiderül a régi országok váltakozásából, melyek erkölcsükben változtak ugyan, de a világ mindig ugyanaz maradt, azzal az egyetlen különbséggel, hogy míg a világ virtusa előbb Asszíriában volt, aztán a médek között,

később Perzsiában, míg végül is Itáliába és Rómába jött. S ha a római birodalom után nem is volt többé tartós birodalom, melyben az egész világ hatalma összpontosult volna, a virtus megoszlott több nemzet között, melyek erényesen éltek; ilyen volt a frankok országa, a törökök országa, a szultáné, ilyenek ma Germánia népei s ilyenek voltak a szaracénok, akik a világnak oly nagy részét foglalták el, miután elpusztították a keletromai birodalmat. A rómaiak romlása után mindzekben a tartományokban és mindezeknél a népeknél volt fellelhető az a virtus, mely kívánatos és melyet méltán dicsér mindenki. És téved az, ki ezekben született s a mult időket nagyobbra tartja a jelennél; de ha valaki Itáliában vagy Görögországban született és sem Itáliában nem lett ultramontánná, sem Görögországban törökké, méltán szidja az saját korát és dicséri a multat; mert a multban jóval több dolog történt, ami csodálatossá teszi, míg saját korában nincs semmi ami megváltsa a legnagyobb nyomortól, a rosszhiszeműségtől, a szidalomtól, mert sem vallás-, sem törvénytisztelet nincs benne, sem katonai erények, hanem mindenféle maszattal éktelenkedik ez a kor. Bűnei pedig annál gyűlöletesebbek, mert főleg azokban vannak meg, akik a vezetőhelyeken állnak, a többieknek parancsolnak és azt akarják, hogy imádják őket. De visszatérek okoskodásunk menetébe és azt mondom, hogy ha már az emberek ítélőképessége meg is romlott, és nem tudják megítélni, hogy a jelen század jobb-e vagy az elmult, mert a régi korokat nem ismerhetik ugyanolyan tökéletesen, mint a mát, legalább az öregekben ne romlanék meg az ítélőképesség, midőn arról van szó, hogy ifjúságuk és öregkoruk idejét vessék egybe, mert hiszen mindkettőt egyformán ismerték és átélték. Ez az észrevételünk azonban csak akkor lenne igaz, ha az embereknek egész életük folyamán mindig egyforma maradna az ítélőképessége és egyfélék volnának a törekvéseik. Csakhogy ezek változnak s így bár az idők nem változnak, az emberek szemében mégsem tűnnek egyformáknak, mert az öregkorban mások a törekvések, mások a vágyak és a gondolatok, mint az ifjúkorban. Az emberek ugyanis amint öregszenek, úgy fogynak erőben és úgy növekszenek ítélőképességben és okosságban; ezért van aztán szükségképpen, hogy ami ifjúságukban tűrhető és jó volt számukra, mindaz öregkorukra tűrhetetlenné és rosszvá válik, s hogy mikor mindezt saját gondolkozásukat kellene okolniok, ők korukat okolják. Továbbá, mivel az ember vágyai kielégíthetetlenek — a természet ugyanis megengedte nekik, hogy mindent megkívánhassanak, a szerencse viszont csak igen kevés dolgot enged birtokukba — az emberi agyakban állandó elégtelenség lakozik és unalom a lelkekben az iránt is, amit birtokolunk. Mindez a jelen szidalmazására készítet és a mult dicséretére meg a jövőndő kívánására, holott ez utóbbira semmiféle ésszerű oka az embernek nincsen. Nem tudom tehát, vajjon a tévhitben levőkhöz számítanak-e majd, amiért jelen elmékedéseimben túlságosan dicsérem a régi rómaiak idejét és szidom a miénket. Bizony, ha az akkor uralkodó erények és a most uralkodó bűnök nem volnának fényesebbek a napnál, óvatosabban fogalmaznám meg a mondanivalómat, nehogy ugyanabba a tévedésbe essek, amiről másokat vádolok; de mert a dolog oly világos, hogy mindenki látja, elszántan fogom kifejezésre juttatni, amit a jelenről és a multról gondolok, hogy azok az ifjak, kik írásaimat olvassák, elfordulhassanak a jelentől és felkészülhessenek a mult utánzására, valahányszor alkalmuk nyílik rá. Mert derék emberek tiszte, hogy mindazt a jót, amit az ellenséges szerencse vagy koruk rosszasága miatt önmaguk nem vihettek véghez, másoknak megtanítsák, hogy a sok alkalmas közül végrehajthassák azok, kiket jobban kegyel az ég.

Nem okos dolog barátságot kötni olyan fejedelemmel, akinek több a véleménye, mint az ereje.

Mikor Titus Livius a sidicinusok tévedését akarta megvilágítani, amiért a campaniaiak segítségével bíztak és a campaniaiak tévedését, amiért azt hitték, hogy meg tudják őket védelmezni, nem használhatott volna kifejezőbb szavakat ezeknél: *Campani magis nomen in auxilium Sidicinorum, quam vires ad praesidium attulerunt.* Amiből az a Tanulság, hogyha valaki olyan fejedelemmel köt szövetséget, akinek országa távoli fekvése miatt nincs módja rá, hogy megvédelmezze, avagy országának rendezetlen volta és más okok miatt nincs elég ereje hozzá, inkább hírbe hozza, semmint megsegíti az ilyen fejedelem a benne bízókat. Így történt ez napjainkban a firenzeiekkel, akik, midőn 1479-ben a pápa és a nápolyi király megtámadták őket, a francia király barátságából *magis nomen, quam praesidium* húztak; és ugyanígy járna az a fejedelem, aki Miksa császárban bizakodva fogna valami vállalkozásba, mert ez is egyike lenne azoknak a barátságoknak, mely megkötője számára *magis nomen quam praesidium* hozna, amint a Campaniaiak barátsága is ezt hozott szövegünk szerint, a sidicinusokra. A campaniaiak tehát abban tévedtek, hogy erősebbeknek gondolták magukat annál, amilyenek a valóságban voltak. Ilyen természetű azoknak az embereknek a kevés okossága, akik bár saját magukat sem képesek megvédeni, mások megvédelmezésére is vállalkoznak. Így tettek a Tarentumiak, mert amikor a római sereg megindult a samniták serege ellen, követeket küldöttek a római konzulhoz és tudtára adták, hogy ők békét akarnak a két nép között s háborút indítának a békeszegő ellen. A konzul pedig nevetett ezen az üzeneten, a követek jelenlétében fuvatta meg a harci kürtöket és megparancsolta seregének, hogy az ellenség ellen induljon s így tettel és nem szavakkal mutatta meg a tarentumiaknak, hogy milyen választ érdemeltek.

Ford.: *Ruzicska Pál*

NICCOLÒ MACHIAVELLI

RUYSCH FRIGYES ÉS MÚMIÁI*

Halottak kórusa Ruysch dolgozószobájában

Egyedül örökkön élő halál, a
Végtelen térben minden
Rád tör, s kebleden pihen
Meztelen létünk: révben,
Csak öröme nincs éppen.
De már nem bántja fájdalom. Mélységes
Éjszaka fátyla takar,
Borus elmében vészes
Életemlék. Nincs reményünk, vágyunk, a
Tikkadt szellem nem akar
Semmit; bánat, de féléstől is menten
Unalom nélkül hamar
Tölt lomha, üres időt.
Éltünk: és miként csecsemő lelkében
Verejtékes álomról,
Félelmes árnyról kavarog félemben

Derengés: bennünk ma csak
Ennyi emléke maradt
Az életnek: de félelemtől távol
E tekintet. Mik voltunk?
Mi volt a keserű pont,
Mit életünk jelentett?
Csodás, oly titokzatos
Ma a lét mi fáradt elménknek, akár
Az ismeretlen halál
Élők kutató szemének. S haláltól
Ha élvén menekült, úgy menekült most
Már forró életlángtól
Meztelen létünk: révben,
Csak öröme nincs éppen.
Mert holtnak s halandónak
Boldogságával nem törődik a sors.

Ruysch (dolgozószobája mellett, az ajtórésen át betekintve):

Teringettét! Ki tanította zenére ezeket a halottakat, hogy úgy énekelnek itt éjnek idején, mint a kakasok? Biz' Isten, kiráz a hideg s kicsi híjja, hogy nem vagyok náluk is holtabb. Nem is értem, miért mentettem meg őket az enyészettől, hogy itt föltámadjanak? Annyi bizonyos: filozófia ide vagy oda, tetőtől-talpig remegek. Vinné el az ördög, akárki vitt is rá, hogy házamba fogadjam ezt a népséget! Nem is tudom, mihez fogjak. Ha itt hagyom őket bezárva, mit tudom én, nem törik-e be az ajtót, vagy nem jönnek-e be a kulcslyukon át, hogy fölkutassanak az ágyamban. Segítségért kiáltani halottaktól való félelemből, mégse járja. Eh, gyerünk, embereljük meg magunkat s igyekezzünk inkább őket megfélemlíteni.

*A párbeszéd az «Operette Morali» című sorozatból való. Eredeti címe: «Dialogo di Federico Ruysch e delle sue mummie» (Mondadori kiad., Milano, 1940—41, I. köt. 922—8 ll.)

(Belép.) Gyermekeim, mi ütött belétek? Elfelejtettétek, hogy holtak vagytok? Mire való ez a lárma? Elbízátok volna magatokat a cár látogatása miatt s most azt gondoljátok, nem vagytok többé alávetve az előbbi törvényeknek? El tudom képzelni, hogy csak tréfálni akartatok és nem gondoljátok komolyan a dolgot. Ha föltámadtatok, örülök veletek együtt; de nekem arra nem telik, hogy úgy költhessek az élőkre, mint a holtakra. Így hát hordjátok el magatokat a házamból. Ha igaz az, amit a vámpírokról mondanak, és ti azok közül valók vagytok, nézzetek másnak a vére után; mert én nem vagyok hajlandó kiszívatni az enyémet, ha bőkezű is voltam az álvérrel, amit ereitekbe csöpögtettem. Egyszóval, ha továbbra is, mint eddig, nyugodtan és csöndben szándékoztok maradni, békességben megférünk egymás mellett és házamban nem fogtok semmiben hiányt szenvedni. Ha nem, mondjátok meg, mert akkor fogom az ajtórudat és mind agyonverlek benneteket.

Halott: Uralkodj kissé magadon! Ígérem neked, mind halottak maradunk ahogy vagyunk is, anélkül, hogy agyonvernél.

Ruysch: Mi jutott hát az eszetekbe, hogy úgy énekeltek?

Halott: Nemrég, éppen éjjelkor telt le először az a nagy számtani év, melyről a régiék annyit írnak; s ezért ez első eset, hogy a halottak beszélnek. De nemcsak mi, minden temetőben, minden sírban, lent a tenger mélyén, hó- vagy homokfödte földben, csillagos ég alatt vagy bárhol is legyenek, minden halott énekelte, mint mi, azt a kis dalt, amit hallottál.

Ruysch: S meddig fognak még énekelni vagy beszélni?

Halott: Az éneket már befejezték. Beszélni negyedóráig van módjukban. Azután újra elcsendesülnek, egészen addig, míg ismét le nem telik ugyanaz az év.

Ruysch: Ha így van, akkor nem hiszem, hogy még egyszer megzavarnátok álmodomat. Hát csak beszélgessetek nyugodtan egymás között; én addig itt félrehúzódok, de szívesen hallgatlak benneteket, úgy kíváncsiságból, anélkül, hogy zavarnék.

Halott: Csak úgy tudunk beszélni, ha valamilyen élő embernek válaszolunk. Akinek nincs mondanivalója az élők számára, ahogy befejezte a dalt, elhallgat.

Ruysch: Ezt igazán sajnálom: mert gondolom, micsoda élvezet lenne hallgatni azt, amit egymás között beszélnétek, ha ezt meg tudnátok tenni.

Halott: Ha képesek is lennénk rá, nem hallanál semmit; mert nem volna miről beszélünk.

Ruysch: Ezerfélet szeretnék tőletek egyszerre kérdezni. De mert az idő rövid és nincs mód a válogatásra, adjátok értésemre röviden, miféle érzésekkel fogadtátok testben és lélekben a halál pillanatát?

Halott: Magát a halál pillanatát nem vettem észre.

A többi halott: Mi sem.

Ruysch: Hogy-hogy nem vettétek észre?

Halott: Mint ahogy például te sem veszel tudomást arról a pillanatról, amikor aludni kezdesz, bármennyire is igyekezz ráfigyelni.

Ruysch: De hiszen az elalvás természetes dolog.

Halott: És a halál neked nem természetes? Mutass egy embert vagy állatot vagy növényt, mely nem hal meg.

Ruysch: Most már nem csodálkozom többé azon, hogy itt énekeltek és beszéltek, ha nem is jöttetek rá, mikor ért utól végzet.

Így ő, nem tudva: ellene lesújtott,
Tovább harcolt még, pedig már halott volt,

mondja az olasz költő. Én úgy képzeltem, hogy a halál dolgában a magatok fajta lények valamivel tájékozottabbak, mint az élők. De — hogy visszatérjünk a lényegre — semmi fájdalmat nem éreztetek a halál pillanatában?

Halott: Vajjon milyen fájdalom az, amit észre sem vesz az, aki érzi?

Ruysch: Mindenesetre mindenki azt tartja, hogy a halál érzése igen fájdalmas.

Halott: Mintha csak a halál érzés lenne, s nem inkább az ellenkezője.

Ruysch: Pedig mind azok, akik a lélek természete felől közelállnak az epikureusok véleményéhez, mind azok, akikre a közvélemény hallgat, — mindannyian, vagy legnagyobb részük — megegyeznek abban, amit én mondok: vagyis, hogy a halál sajátos természeténél fogva összehasonlítást nem tűrően igen élénk fájdalom.

Halott: Nos hát, ami után érdeklődsz részünkről: ha az ember nem képes arra, hogy észrevegye azt az időpontot, amikor az életműködések — nagyobb vagy kisebb mértékben — éppen csak megszakadnak álom, letargia, ájulás vagy bármi más ok miatt; hogy veszi észre akkor azt, amikor ugyanazok a működések teljesen megszűnnek s nem is rövid tartamra, hanem örök időkre? De ettől eltekintve is, mi módon lehetséges, hogy a halálban valami erős érzés kapjon helyet? Sőt, hogy maga a halál sajátos tulajdonságánál fogva erős érzés legyen, amikor az érzés képessége nemcsak hiányos és legyöngült, hanem annyira parányivá csökkent, hogy már hiányozni kezd és megsemmisül? Gondolod, hogy bárki is képes akkor valamilyen erős érzésre? Azután láthatod: még azok is, akik súlyos és fájdalmas betegségben halnak meg, a halál közeledésekor — több-kevesebb idővel az elmúlás előtt — annyira lecsendesülnek és megnyugosznak, hogy mi sem világosabb, mint ez: az ő ponttázsugorodott életerejük nem elégséges többé a fájdalomra, mely így előbb szűnik meg életük-nél. Ennyit mondhatok el részünkről, bárki is úgy gondolná, hogy a halál pillanatában a fájdalomtól kell meghalnia.

Ruysch: Az epikureusoknak talán elegendők lennének ezek az érvek. De nem azoknak, akik másképpen vélekednek a lélek szubstanciájáról; ahogy én is tettem a multban és még inkább fogom tenni ezután, hogy hallottam beszélni és énekelni a halottakat. Mert azt tartva, hogy a halál a léleknek a testtől való elválásában áll, nem fogják megérteni, hogyan válhat szét ez a két egybekapcsolt és szinte annyira egymáshoz tapadt dolog, hogy mindkettő egyetlen személyt alkot, — hatalmas fájdalom és kimondhatatlan kín nélkül.

Halott: Mondd csak: talán valamilyen ideg, izom vagy hártya köti össze a testet a lélekkel, hogy annak szükségképpen el kell szakadnia, amikor a lélek elköltözik? Vagy talán a testnek része az, úgyannyira, hogy erőszakkal kell róla lehasítani vagy levágni? Nem látod, hogy a lélek inkább csak azért távozik el a testből, mert nincs többé helye ott és nem maradhat benne? Nem pedig valamiféle erő miatt, mely onnan letépi vagy kiszakítja? Azután mondd: amikor beköltözik a testbe, érzi talán a lélek, hogy erősen odaszegzik vagy odakötik — vagy ahogy te mondd — odatapasztják? Akkor vajjon miért érezné a szétválást, vagy — mondjuk úgy — valami heves fájdalmat, amikor kilép onnan? Nyugodj csak bele: a lélek beköltözése és eltávozása egyformán nyugodt, síma és könnyű.

Ruysch: Akkor hát mi a halál, ha nem fájdalom?

Halott: Inkább öröm, mint más. Tudd meg, hogy a meghalás — akár az elalvás — nem egy pillanat alatt történik, hanem fokozatosan. Annyi igaz, hogy ezek a fokozatok többé-kevésbé nagyobbak vagy kisebbek a halál okainak és fajtáinak változatossága szerint. A legutolsó pillanatban a halál nem okoz sem fájdalmat, sem örömet, miként az álom sem. Az ezt megelőzőkben nem járhat fájdalommal: mert

az élénk valami s az ember érzékei — mihelyt megkezdődött a halál — már kihalóban vannak, ami annyi, mint végsőkéig erejüket vesztettek. Lehet ellenben öröm okozója : mert az nem mindig élénk, sőt talán az emberi örömök legnagyobb része valamiféle bágyadtságban áll. Úgyhogy az ember érzékei képesek az örömeire az elmúláshoz közel is ; annál is inkább, mert igen gyakran maga a bágyadtság öröm. Különösen akkor, ha szenvedéstől szabadít meg ; mivel nagyon jól tudod, hogy bármilyen fájdalomnak vagy szükségnek a megszűnése már önmagában öröm. Úgyhogy a halál végkimerülésének annál kedvesebbnek kell lennie, minél nagyobb kíntól szabadít meg. A magam részéről, ha a halál órájában nem is figyeltem túlságosan rá, mit érzek, — az orvosok megtiltották nekem, hogy megerőltessem az agyamat — mégis úgy emlékszem, hogy az nem nagyon különbözött attól az örömtől, amit az embereknek az álom bágyadtsága okoz, amikor lassan elaludnak.

A többi halott: Ha jól emlékszünk, mi is ugyanazt éreztük.

Ruysch: Legyen, ahogy mondjátok : bár mindazok, akikkel alkalmam volt erről a tárgyról beszélgetni, egészen másképp ítélték ; de — ha nem tévedek — nem mellékelték saját tapasztalatukat. Most mondjátok : a halál idejében, mialatt az az édes érzés töltött el benneteket, elhittétek, hogy meghaltok, és hogy az a gyönyör a halál símogatása? Vagy talán valami másra is gondoltatok?

Halott: Mindaddig, amíg utól nem ért, sohasem hittem el, hogy valamiképpen nem menekülök meg ettől a veszélytől ; s ha mást nem is, azt reméltem az utolsó pillanatig, míg csak képes voltam a gondolkodásra, hogy élni fogok még legalább egy vagy két óráig ; mint gondolom, hogy sokakkal megtörténik, amikor meghalnak.

A többi halott: Velünk is ugyanígy történt.

Ruysch: Hasonlóképpen mondja Cicero : senkisésem annyira vén, hogy ne adjon magának legalább egy évet az életre. De végül is miképpen vettétek észre, hogy a lélek eltávozott a testből? Mondjátok : hogy jöttetek rá, hogy meghaltatok? Nem felelnek. Gyermekeim, nem értetek engem? Bizonyára elmúlt a negyedóra. Tapogassuk meg őket egy kissé. Hát ezek ugyancsak visszahaltak : nincs többé veszély, hogy még egyszer rámijessenek. Bújjunk vissza az ágyba.

Ford. : *Móritz György*

GIACOMO LEOPARDI

ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK

VALLÁS, BÖLCSELET ÉS PEDAGÓGIA

ABBAGNANO, NICOLA: *Bernardino Telesio e la filosofia del Rinascimento*. Milano. Garzanti. 1941. 8+303 ll. 15 Lira.

A humanizmus és a renaissance egységének, valamint a renaissance olasz nemzeti jellegének kifejtése után a szerző Cusano és Ficino platonizmusán és Pomponazzi aristotelizmusán keresztül a humanisztikus igények elméleti rendszerezését tárgyalja, míg végül Telesio naturalizmusát boncolgatva elsősorban Aristoteleshez fűződő kapcsolatait tanulmányozza.

A művet Macchiavelli «Principe» és «Discorsi», Pomponazzi «De immortalitate animae», Ficino «Theologia platonica» és «In Convivium Platonis de amore Commentarium» és Telesio «De rerum natura iuxta propria principia» c. munkáiból összeválogatott szemelvények egészítik ki.

CAMPANELLA, TOMMASO: *Aforismi politici, con sommari e postille inedite integrate dalla rielaborazione latina del De Politica e dal commento di Ugo Grozio*. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta LUIGI FIRPO. Torino, Istituto Giuridico della R. Università. 314 ll. 60 Lira.

«Istituto Giuridico della R. Università di Torino. Testi inediti o rari.» Szerkesztik: F. Patetta és S. Pivvano. 5. sz.

Campanella aforizmáinak olasz- és latinnyelvű javított kiadása, Luigi Firpo bevezető tanulmányával, a különböző kéziratok összevetésével és kritikai jegyzetekkel.

DA COLPETRAZZO, (P.) BERNARDINO: *Historia Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum (1525—1593)*. Liber tertius: Ratio vivendi. Fratrum, Ministri et Vicarii generales, Cardinales protectores. Roma, Inst. historicum Ord. Fr. Min. Cap. 1941. XLIV+246 ll. «Monumenta historica Ordinis Minorum Capuccinorum.» 4. sz. 25 Lira.

Az előszóban P. Melchior da Pobladura elemzi a szerző harmadik és utolsó kötetét, mely három részből áll. Az első részben a legelső kapucinusok életmódjáról, érenyeiről és jó szokásairól van szó. A másodikban a minoriták generálisainak jegyzéke szerepel Assisi Sz. Ferenctől P. Michele da Cesena-ig történeti adatokkal. A harmadik a kapucinusok főhelynökeinek jegyzékét és krónikáját tartalmazza P. Matteo da Bascio-tól P. Silvestro da Monte Leone-ig és védnök biborosaiét Andrea della Valletől Giulio Antonio Sartori-ig.

Függeléként szerepelnek a kiadvány alapjául fel nem használt különböző kó-

VECCHIETTI, TULLIO: *Il pensiero politico di Vincenzo Gioberti*. Milano, I. S. P. I., 1941. 421 ll. 25 Lira.

«Documenti di storia e di pensiero politico» 13. sz.

Gioberti teljes politikai gondolatát és elgondolásainak fejlődését visszatükrözőtető részletes és bő antológia, amelynek egyes fejezetei Gioberti munkáiból, leveleiből és beszédeiből vannak összeválogatva. Kritikai és könyvészeti jegyzetekkel.

VICO, GIAMBATTISTA: *Antologia Viciana*. Milano. C. Signorelli. 1941. 152 ll. 7 Lira.

Válogatott szemelvények az «Autobiografia»-ból és a «Scienza nuova»-ból Antonio Corsano összeállításában, fordításában és magyarázataival.

VICO, GIAMBATTISTA: *De nostri temporis studiorum ratione*. Padova. C. E. D. A. M. 1941. XXIV—97 ll. 9 Lira.

A szövegrész Ferrari és Niccolini munkáiból van, a fordítást főleg G. Flores d'Arcais fordítása alapján G. B. Bianchi közreműködésével Vincenzo De Ruvo szerkesztette. A bevezetés és a jegyzetek is Vincenzo De Ruvo művei.

VICO, GIAMBATTISTA: *Estetica*. Torino. S. E. I. 1941. 138 ll. 6 Lira.

Kivonatok az «Autobiografia» és a «Scienza nuova» c. művekből Riccardo Dusi bevezetésével és jegyzeteivel.

TÖRTÉNELEM ÉS SEGÉDTUDOMÁNYAI

DE BLASI, JOLANDA: *Romanità e germanesimo*. G. Bottai, G. Manacorda, C. Battisti, M. D'Amelio, F. Ercole, P. Biondi, V. Santoli, L. Stefanini, R. Paoli, R. Longhi, F. Torre Franca, M. Ramperti, U. Spirito, C. Morandi, G. Brugier-Pacini, G. Gentile, J. De Blasi előadásai a firenzei Lyceumban. Sajtó alá rendezte: J. De Blasi. Firenze, Sansoni, 1941. XII+407 ll. 42 tábla. 35 Lira.

Az olasz szellem kiválóságai által Firenzében megtartott előadássorozat főtémája

VICO, GIAMBATTISTA: *Antologia*. Verona. «La Scaligera.» 1941. 207 ll. 13 Lira.

A szemelvényeket Giuseppe Faggin Vico következő műveiből vette: «De nostri temporis studiorum ratione», «De antiquissima Italorum sapientia», «Seconda risposta», «De universi iuris uno principio», «Autobiografia», «Scienza Nuova». A szövegek G. Ferrari: *Opere di G. B. Vico* (Milano, Soc. tip. dei Class. ital., 1852—54, 6 kötet) c. művéből származnak.

VOLPICELLI, LUIGI: *Apologia della scuola media*. Roma. I. N. C. F. 1941. 63 ll. 6 Lira.

Quaderni di cultura politica; XI. sorozat, 5. sz.

Rövid elméleti bevezetés után a középiskolai szervezés történetét vázolja G. M. Bertini által 1857-ben közzétett emlékirattól kezdve napjainkig. A klasszikus és a reál-középiskolák típusainak változatait, valamint a középiskolai oktatás reformálására irányuló törekvéseket és elméleteket (Mateucci, Amari, Berti, Natoli, Coppino, Correnti, Bonghi, Martini, De Cristofaris, Gallo, Nasi) ismerteti Bianchi miniszter 1908-as reformjáig, amelyik egészen az ú. n. Gentile-féle reformig érvényben volt, sőt ennek bizonyos fokig alapját képezte. A tanuló-, tanár-, család-, államviszonylatban a pedagógiai elveket és szervezési szabályokat tárgyalva bebizonyítja, a történeti előzmények tanulságainak felhasználásával, a legújabb olasz Iskola-törvény, a Carta della Scuola szükségességét és célszerűségét.

volt: Mivel járult hozzá a latin és a germán szellem az emberiség haladásához? Az előadások az irodalom, zene, politika, közgazdaság, színház, filozófia, képzőművészet egyes témáira terjednek ki.

DEL CASTILLO, RAFFAELE: *La tradizione segreta*. Milano, Bompiani, 1941. 226 ll. 14 Lira.

«Libri scelti per servire al panorama del nostro tempo» 66. sz.

A «titkos hagyomány», amelynek legfőbb

örzője a szabadkőművesség volt, táplálta a teozofikus, ezoterikus és gnostikus tanokat, visszvezetve alapítását a misztikus Hiramra. A történeti visszapillantás után következik a tárgy kritikai vizsgálata, végül a felvilágosodás korával, különösen a jakobinus Franciaországgal foglalkozik.

COMISSO, GIOVANNI: *Agenti segreti veneziani nel '700 (1705—97)*. Milano. Bompiani. 1941. 4+262 ll. 16 mm. 18 Lira.

Giovanni Comisso a velencei állami levéltárban található anyag alapján közli a XVIII. sz. folyamán a velencei állami inquisitorok bizalmijainak feljelentéseit. A szemelvények megválogatásánál a Velence városra vonatkozó ügyekre korlátozta figyelmét és azon belül is főleg azokat a feljelentéseket tette tanulmány tárgyává, melyek az akkori szokásokba engednek betekintést és a politikai természetű okiratokból csak a lényeges fontosságúakat vette figyelembe. A bizalmiak között találjuk Casanova-t is, aki szerint a tökéletes bizalmi a legjobb besúgó.

CUOCO, VINCENZO: *Saggio storico sulla rivoluzione napoletana del 1799*. Angelo Ottolini bevezetésével és jegyzeteivel. Milano, C. Signorelli 1941. 175 ll. 6 Lira.

«Scrittori antichi e moderni» I. sz.

CURCIO, CARLO (sajtó alá rendezte): *Utopisti e riformatori sociali del Cinquecento: A. F. Doni, U. Foglietta, F. Patrizi da Cherso, L. Agostini*. Bologna, Zanichelli, 1941. XXIV+212 ll. 40 Lira.

«Scrittori politici italiani» XIX. sz.

A négy, alapjában eltérő XVI. századi politikai író műveinek és működésének ismertetésével a szerző a XVI. század egy különös oldalát, az utópiára, a politikai rendszerek megváltoztatására való törekvést igyekszik bemutatni. A közölt részek nagyrészt kiadatlan kéziratokból vannak véve.

FANCELLI, MANLIO: *Orazioni politiche del Cinquecento*. Bologna, Zanichelli, 1941. XXIV+241 ll. 40 Lira.

«Scrittori politici italiani» 23. sz.

A XVI. századi olasz politikai és hazafias beszédek antológiája. Az egyes beszédek szerzői: Bartolomeo Cavalcanti,

Giovanni Guidiccioni, Jacopo Nardi, Alberto Lollio, Giovanni della Casa, Claudio Tolomei, Mario Bandini, Pietro Bembo. Kritikai és bibliográfiai jegyzetekkel.

LOTTINI, GIANFRANCESCO: *Avvedimenti civili*. Sajtó alá rendezte: GUIDO MANCINI. Bologna, Zanichelli, 1941. XVIII+292 ll. 40 Lira.

«Scrittori politici italiani» 22. sz.

Lottini írásai, aki előbb I. Cosimo dei Medici titkára, majd püspök volt, a Cinquecento egyik legjelentősebb politikai alkotásai. A jelen kötet 562 gondolatát, aforizmáját tartalmazza, nagyrészt kéziratok alapján.

LUPO, ETTORE: *Nelson e la Hamilton. I loro delitti a Napoli nel 1799*. 12 képpel. Milano, Garzanti, 1941. 275 ll. 20 Lira.

«Piccola collana storica.»

Nelson angol követ és Emma Hamilton szerelmének a történetét tárgyalja a könyv, kapcsolatban a nápolyi 1799. évi szomorú eseményekkel. Tárgyalja Nelson követ által Maria Carolinára gyakorolt kártékony hatást egészen a Bourbonoknak Sziciliába való meneküléséig, a nápolyi köztársaság megalapításáig és Ruffo kardinális szabadcsapatai által történt elfoglalásáig.

A történeti események ismertetése révén valódi megvilágításba helyeződnek a francia és az angol cselzővények: mért kellett Francesco Caracciolonak és annyi más olasz hazafinak meghalnia, hogyan következett be Malta elfoglalása és az angol földközítengeri erő kialakulása.

MARTINI, M. M.: *Storia di Genova dalle origini al tempo nostro*. Vol. I. Milano, Garzanti, 1941. XVI+400 ll. 150 Lira.

«Istituto per la storia di Genova» kiadványa.

A 15 kötetre tervezett várostörténeti sorozat első kötete, amely az antik Liguriával, a prehistorikus kortól a római császárkorig foglalkozik. A ligurok eredetét, a romanizálás menetét és a rómaiság emlékeit N. Lamboglia tanulmánya tárgyalja. A geológiai fejezet szerzője G. Rovereto, a földrajzi leírást P. Revelli, a nyelvészeti cikket pedig V. Pisani tollából kapjuk.

MURATORI, LODOVICO ANTONIO: *Della pubblica felicità*. Sajtó alá rendezte: BRUNO BRUNELLO. Bologna, Zanichelli, 1941. XX+268 ll. 40 Lira.

«Scrittori politici italiani» 33. sz.

Muratori politikai írásai között talán ez a legértékesebb, mely a nagy történeti műveivel is felveszi a versenyt. Az 1749-ben megjelent első kiadás és az eredeti kézirat alapján készült szöveghű kiadás, jegyzetekkel és irodalommal.

ROSSI, LUIGI: *Un precursore di Montesquieu: Scipione Maffei*. Milano, Giuffrè, 1941. 173 ll. 20 Lira.

«Scritti vari di diritto pubblico» 6. sz.

Megvilágítva Maffei helyzetét a politikai gondolatok történetében, a szerző kommentálja és részletesen ismerteti a nagy veronai gondolkozó munkásságát. Megfigyelő készsége és gondolati tisztasága Montesquieuvel szemben sokszor győztes marad, bár «Politikai tanácsok» című munkája, amelyben néhány évvel Montesquieu előtt azonos utakon jár, mint a francia gondolkozó nem vált széles körben is-

mertté. A szerző különösen ezzel a velencei köztársaságnak ajánlott művel foglalkozik.

SAVARESE, GIACOMO: *Tra rivoluzioni e reazioni. Ricordi su Giuseppe Zurlo* (1759—1828). Sajtó alá rendezte: ALDO ROMANO. Torino, Einaudi, 1941. XII+135 ll. 15 Lira.

Murat miniszterének ezt az eredeti francianyelvű kéziratát adja ki olasz nyelven a szerző. A kézirat rengeteg érdekes adatot tartalmaz az olaszországi Bourbon-uralomra vonatkozólag. Savarese írásaiban a XVIII. századi nápolyi gazdaságtörténet-szek és filozófusok tanai élnek tovább és így rendkívüli érdeklődésre számíthatnak.

TOSTI, AMADEO: *Emanuele Filiberto di Savoia, Duca d'Aosta e l'armata del Carso*. 17 képpel és 8 térképpel. Milano, Mondadori, 1941. 217 ll. 20 Lira.

A velencei Kir. Tud. Intézet által 1938-ban hirdetett «Duca d'Aosta» pályázat győztes munkája az Emanuele Filiberto parancsnoksága alatt állott harmadik hadseregnek az 1915—18. évi szereplését írja meg.

POLITIKA, TÁRSADALOMTUDOMÁNY ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNET

CESARI, CARLO: *Storie dei combustibili*. Roma, «Mediterranea», 1941. 129 ll. 750 Lira.

CHESSA, FEDERICO: *Economia politica corporativa*. Parte I. Prima puntata. Torino, Giappichelli, 1941. 260 ll. 45 Lira.

CIFERRI, RAFFAELE—GARAVINI, MARIO: *I cereali dell'Africa Italiana. III. I frumenti vasicoli del Sahara libico*. Firenze, R. Istituto agronomico per l'Africa Italiana, 1941. 155 ll. 20 Lira.

«Biblioteca agraria coloniale.»

Az olasz Észak-Afrika gabonafajtáinak növénytanai és mezőgazdasági ismertetése, termelési körülményei és terméshozama.

CONFORTI, EMILIO: *Impressioni agrarie su alcuni itinerari dell'altopiano etiopico*. A. Mangini előszavával. Firenze, 1941. R.

Istituto agronomico per l'Africa Italiana. IV+213 ll.

«Relazioni e monografie agrario-coloniali», 65. sz.

Az etiopiai fennsíkon végzett tanulmányút beszámolója az ott elterjedt gabonafajtákról, azoknak műveléséről, a bennszülött lakosság mezőgazdasági ismereteiről.

Congresso (VIII) internazionale di agricoltura tropicale e subtropicale. Vol. II. Sezione I. L'avaloramento agrario dei paesi tropicali e subtropicali. Rapporti e comunicazioni. Roma, Federazione Internazionale Tecnici Agricoli, 1941. 814 ll. 50 Lira.

E. Baillaud, I. Baldrati, A. Bartolomei, A. Becquet, J. Bento Alves, A. Bettolo, A. Boerger, L. M. Bologna, G. Bosetti, M. Caprioli, V. Carocci, R. Chini, A. Chiuderi, A. Ciotola, F. Claus, Coppens P., G. Dal-

lari, De Mello Geraldés, R. De Micheli-Vitturi, A. De Rubeis, A. De Torreyon y Montero, C. Duarte, V. Ercolani, A. Flaminio, A. Folco, L. Gaddini, G. Giglio, G. E. Giglioli, M. Gubellini, T. Heyse, E. Kipriades, A. Landhegam, E. Laplae, I. M. Magrini, G. Mainardi, C. Manetti, A. Marassi, M. Marchetti, A. Mazzocchini, J. Menendez, S. Nanini, A. E. Neves de Fontoura, G. Palloni, P. Penet, G. Piani, A. Puppa, A. Ramadoro, A. Ringoet, A. Rochira, G. Scavone, Fr. M. B. Smith, D. Soyer, E. Suckert, A. Trigona, V. Valducci, R. Van Laere, Venturoli, G. Verdecchia, R. Von Ostertag olasz, francia, angol, portugál és német nyelvű eredeti tanulmányai és felolvasásai.

FASIANI, MAURO: *Principii di scienza delle finanze*. Vol. I. Torino, Giappichelli, 1941. XVI+302 ll. 50 Lira. Vol. II. 319 ll. 50 Lira.

A négy kötetesre tervezett munkának első két köteté, mely a pénzgazdálkodás általános elveit, az állam monopolizáló hatalmát, és a pénzgazdálkodásnak a korporatív rendszerben elfoglalt helyzetét tárgyalja. A második kötet bőven foglalkozik az állami adók, a vámpolitika elméleti és gyakorlati kérdéseivel.

MASCI, GUGLIELMO: *Corso di economia politica corporativa*. Vol. II. Roma, Foro Italiano, 1941. XII+400 ll. 58 Lira.

A korán elhunyt egyetemi tanár egyetemi előadásainak szövegéből készült munka, mely három fejezetre tagozódik: a magánvagyon, a pénz és a gazdasági erők című fejezetekre. A klasszikus gazdasági rendszertől egészen az új korporatív rendszer elméleti és gyakorlati kialakulásáig vezet.

MAZZILLI, BENIAMINO: *L'omogamia professionale*. Bari, Macri. 109 ll. 15 Lira.

A hasonló foglalkozásúak között kötött házasságok problémájával Bari-ban az utóbbi években nyert statisztikai adatok alapján, eugenetikai, pszichológiai és demográfiai szempontból foglalkozik a szerző ebben a művében.

MILONE, FERDINANDO: *L'Albania eco-*

nomica. Padova, C. E. D. A. M., 1941. VIII+256 ll. 50 Lira.

A könyv az Olasz Földrajzi Társaság által történt kiküldetés beszámolója Kiadását az Olasz Királyi Akadémia módította elő. Albánia gazdasági arculatának minden részletére kiterjedő pontos és szakszerű leírás.

MORAVEC, EMANUELE: *La strategia attuale. Del senso e dell'essenza di questa guerra*. Emilio Canevari előszavával. Firenze, Cya, 1941. XX+257 ll. 10 Lira.

A szerző a mai világháború okait kutatva, kifejti ennek valóban indítékait és első szakaszának lefolyását. Vizsgálja Anglia és szövetségeseinek katonai helyzetét 1939 és 1940 folyamán, vizsgálja azokat a körülményeket, amelyek miatt Anglia és szövetségesei nem voltak kelően felkészülve a háborúra.

PALAZZO, FRANCESCO CARLO: *Le cellulose italiane in regime di autarchia*. Firenze, R. Università, 1941. 181 ll. 25 Lira

«A firenzei Egyetem mezőgazdasági kémiai Intézetének kiadványai.»

Az autarchia szempontjából számításba jöhető cellulózot tartalmazó anyagok termelésére, felhasználására, feldolgozására és nemzetgazdasági szempontokból való kihasználására az utóbbi években végzett kísérletek és legújabb szaktanulmányok gyűjteménye.

RESTA, MANLIO: *Moneta, credito e prezzi*. Padova, C. E. D. A. M., 1941. IV+316 ll. 50 Lira.

Pénzügytani és valutaelméleti mű, mely már a munkavaluta újabb fogalmával is részletesen foglalkozik. A Tengelyhatalmak újabb gazdaságpolitikáját és hitelrendszerét is ismerteti.

SERRA, ENRICO: *L'occupazione bellica germanica negli anni 1939—1940*. Milano, I. S. P. I., 1941. 97 ll. 10 Lira.

«Problemi del Giorno» 59—61. sz.

SERPIERI, ARRIGO: *Corso di economia e politica agraria*. Vol. II. L'Azienda agraria. Firenze, Barbera, 1941. 389 ll. 81 Lira.

VACCHINI, ALFREDO: *La popolazione italiana*. Az olasz népesedés és demográfiai története. Milano, Giuffrè, 1941. XII+166 ll. 20 Lira.

Hivatalos megfigyelések és statisztikai adatok alapján a szerző mindenki számára könnyen hozzáférhetővé és közérthetővé kívánja tenni Olaszország népesedési és demográfiai problémáit. Megvilágítja a népszaporodás statikus és dinamikus jellegét és rövid áttekintést ad a faszizmus demográfiai politikájáról.

VILLARI, LUIGI: *Le future relazioni*

economiche fra la nuova Europa dell'Asse e le Americhe. Roma, 1941. 44 ll. 4'20 Lira.

«Centro italiano di studi americani. Comitato statistico-economico» 22. sz.

ZANGARI, DOMENICO: *Le colonie italo-albanesi di Calabria. Storia e demografia: secoli XV—XIX*. Napoli, Casella, 1941. VIII+174 ll. 30 Lira.

A bevezetésben az albán-olasz telepek történeti előzményeit és általános későbbi fejlődését tárgyalja. A könyv második része az egyes telepek részletes történetével foglalkozik.

JOGTUDOMÁNY

ARANGIO-RUIZ, VINCENZO: *Istituzioni di diritto romano*. 5. kiad. Napoli, Jovene, XV+606 ll. 70 Lira.

ALMA, MARIO: *Corso di diritto civile. Vicende del rapporto giuridico, fattispecie fatti giuridici*. 1940—41. Torino, Giapichelli. 192 ll. 25 Lira.

Az 1939-ben megjelent és szintén egyetemi előadások alapján készült mű második kötete, amely az új magánjogi kódexig terjed.

BUTERA, ANTONIO: *Il codice civile italiano commentato secondo l'ordine degli articoli* (R. D. 30 gennaio 1941 n. 15.). Libro della proprietà. Parte seconda: Delle servitù prediali. Della comunione. Del possesso. Della denuncia di nuova opera e di danno temuto. Torino, U. T. E. T., 1941. 654 ll. 95 Lira.

A régi és az új kódex egyes szakaszainak összehasonlításával, lapalji kritikái és életrajzi jegyzetekkel, irodalmi utalásokkal.

CASSOLA, OVIDIO: *La recezione del diritto civile nel diritto canonico*. Tortona, San Giuseppe, 1941. XVI+130 ll. 12 Lira.

Az egyházi jog és a magánjog kapcsolatának elméletét és valóságos viszonyát tárgyaló kimerítő munka.

COCIVERA, BENEDETTO: *Le quote insigibili*. Presupposti e documentazione, for-

male e sostanziale, delle domande di rimborso. Padova, C. E. D. A. M., 1941. XII+415 ll. 70 Lira.

«Il diritto tributario commentato» I. sorzat, 9. sz.

Az adóbehajtásnak, adókedvezményeknek és az adóvisszafizetéseknek jogelméleti és joggyakorlati kézikönyve.

DE FRANCISI-GERBINO, GIOVANNI: *Il contratto collettivo di lavoro per i poderi di latifondo siciliano*. N. Mazzocchi Alemanni bevezetésével. Palermo, 1941. 88 ll. 5 Lira.

«Quadrenni dell'Ente di colonizzazione del latifondo siciliano,» 2. sz.

A nagy gazdasági és szociális jelentőségű szicíliai földreform eredeti szövege és annak magyarázata.

DE SIMONE, MARIO: *Il rilascio dei beni nell'eredità beneficiata*. Napoli, Jovene, 1941. 148 ll. 20 Lira.

FEDELE, PIO: *Contributi alla teoria canonistica dei vizi del consenso matrimoniale*. Firenze, Cya., 1941. 51+84 ll. 15 Lira.

LABRIOLA, GUIDO: *La donazione. Parte generale. Commentario*. Bari, Macrì, 1941. 152 ll. 22 Lira.

Az adományozás római jogától kiindulólág az 1865. évi olasz törvénykönyvig a kérdés történeti rövid összefoglalását

adja, majd a ma is érvényben lévő olasz törvényeket tárgyalja.

LUCIFREDI, ROBERTO: *L'atto amministrativo nei suoi elementi accidentali*. Milano, Giuffrè, 1941. XVI+413 ll. 50 Lira.

MANZINI, VINCENZO: *Istituzioni di diritto penale italiano*. Vol. II. Parte spe-

ciale: I singoli reati. Padova, C. E. D. A. M., 1941. XXIV+526 ll. 60 Lira.

MOSSA, LORENZO: *Impresa commerciale e l'impresa agraria nel nuovo codice*. Roma, 1941. 54 ll. 6 Lira.

«Rivista di diritto agrario» c. folyóirat kiadványai, 2. sz.

FIZIKA, MATEMATIKA ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNY

ALBERTINI, ANTONIO: *Manuale di campagna per il tracciamento di raccordi stradali. Per gli ingegneri, geometri ed i costruttori di strade ordinarie*. Milano, Bocca, 1941. 131 ll. 20 Lira.

«Collezione scientifico-industriale.» Serie II. 12. sz.

Útépitési és kultúrmérnöki zsebkönyv, a szükséges földmérő eljárásokkal, teherbírási táblázatokkal, statisztikai adatokkal.

BOAGA, GIOVANNI: *Elementi di geodesia e di topografia*. II. teljesen átdolgozott kiadás. Padova, C. E. D. A. M., 1941. VIII+791 ll. 130 Lira.

CORBELLINI, GUIDO: *Tecnica dei trasporti su rotaie*. A bolognai Kir. Egyetemen tartott előadások. Roma, 1941. XXXVI+698 ll. 90 Lira.

A vasúti szállításnak mérnöki feldolgozása. A pálya teherbírására, a szerelvényekben a súlyok elosztására, a fékberendezésekre s a gördülő anyag dinamikai sajátságaira stb. vonatkozó fejezetekkel, szaktáblázatokkal, irodalommal.

EREDIA, FILIPPO: *Lezioni di meteorologia e di aerologia*. Roma, «Studium Urbis», 1941. VIII+613 ll. 80 Lira.

A római Egyetem repüléstani tanszékén tartott előadások, melyek a légkörtanra és a repülő meteorológiára vonatkoznak.

PERUCCA, ELIGIO: *Fisica generale e sperimentale*. Vol. I. *Meccanica e calore*. IV. kiad. 685 szöveggéppel. Torino, U. T. E. T., 1941. XVI+743 ll. vk. 140 Lira.

PONZIO, GIACOMO: *Chimica inorganica*. II. kiad. Torino, U. T. E. T. 1941, VIII. + 330 II. vk. 75. Lira.

SCHIAPPARELLI, GIOVANNI: *Le più belle pagine di astronomia popolare, scelte e pubblicate da L. Gabba*. III. kiad. 12 táblával. Milano, Hoepli, 1941. VIII+298 ll. 15 Lira.

SCORTECCI, GIUSEPPE: *I recettori degli agamidi*. Milano, Fusi, 1941. 326 ll. 80 szöveggéppel.

Az Olasz Természettudományi Társulat és a milánói Természettudományi Múzeum kiadványai. X. köt. III. fasc.

ORVOSTUDOMÁNY

ANTOGNETTI, LORENZO: *La insufficienza ovarica. Fisiopatologia, clinica, terapia*. Firenze, Vallecchi, 1941. 199 ll. 20 Lira.

CAVINA, GIOVANNI: *Un decennio di pratica chirurgica ospedaliera*. Megfigyelések és tanulmányok tízezer sebészi beavatkozás-

ról. Roma, Pozzi, 1941. XVI+748 ll., szöveggépekkel. 100 Lira.

«Collana manuali del policlinico», 59. sz.

MINGAZZINI, ERMANNO: *Ipertrófia prostatica e prostatiti, con una appendice sui*

tumori e cisti della prostata. Firenze, Vallecchi, 1941. 181 ll. 20 Lira.

«Collana di attualità di medicina pratica.»

RUGGERI, ETTORE: *Indicazioni e limitazioni nella chirurgia pleuropolmonare.*

Raffaele Paolucci előszavával. Firenze, Vallecchi, 1941. 434 ll. 25 Lira.

«Collana di attualità di medicina pratica.»

SERRA, ALBERTO: *La lepra.* Firenze, Vallecchi, 1941. 279 ll. 45 tábla. 25 Lira.

«Collana di attualità di medicina pratica.»

NYELVÉSZET ÉS IRODALOMTÖRTÉNET

BALDINI, ANTONIO: *Cattedra d'occasione.* Firenze, «La Nuova Italia», 1941. 143 ll. 14 Lira.

«Collana critica.»

Petrarcától Manzoniig terjedő irodalmi és kritikai tanulmányok, eredeti meglátásokkal, kevésbé ismert művekről, fejlett kritikai érzékkel.

BALDINI, GABRIELE: *Panzini. Saggio Critico.* Brescia, «Morcelliana», 1941. 177 ll. 12 Lira.

Panzini regényíró egyéniségének és irodalmi helyzetének alapos analizise.

BENEDETTO, LUIGI FOSCOLO: *Il cantico di Frate Sole.* Firenze, Sansoni, 1941. 260 ll. 20 Lira.

«Biblioteca sansoniana critica», 2. sz.

A Nap-himnusz filológiai vizsgálata és szövegkritikája után, a szerző megrajzolja azokat a történelmi előzményeket és társadalmi körülményeket, amelyek között a himnusz megszületett.

BLASI, FERRUCCIO: *La «serranilla» spagnola.* Firenze, «Bibliopolis», 1931. 55 ll.

«Archivium Romanicum», XXV. 1-2. sz.

A spanyol serranilla és a kasztíliai lira problémáját vitatja Menéndez Pidal-al szemben. A szerző szerint a serranilla nem népi termék, hanem igen komplikált társadalmi és kultúrtörténeti fejlődmény.

CIANCILO, UMBERTO: *Il compendio provenzale verseggiato di Ruggero da Salerno.* Firenze, «Bibliopolis», 1941. 85 ll.

«Archivium Romanicum», XXV. 1-2. sz.

Ruggero da Parma «Chirurgia»-jának provenszál verses változata a bolognai

egyed. könyvtár 2836. sz. kézírata alapján. A műből eddig csak töredékek jelentek meg s ez a kiadás tekinthető a mű első teljes kritikai kiadásának.

COMPARETTI, DOMENICO: *Virgilio nel Medioevo.* Új kiad. Sajtó alá rendezte Giorgio Pasquali. Firenze, «La nuova Italia», 1941. 328 ll. 35 Lira.

«Il pensiero storico.»

Az I. kötet 3. kiadása 1937-ben jelent meg. A II. kötet átdolgozása az eredeti szöveget érintetlenül hagyta s csak az idézetit bővítette ki. Az új kiadás Vittorio Rossi egy kritikájával és Pasqualinak Vergiliusról és Montevergineről írt tanulmányával is bővült.

CURIONE, ALESSANDRO: *Sullo studio del greco in Italia nei secoli XVII e XVIII.* Roma, Tosi, 1941. 172 ll. 12 Lira.

«Biblioteca di studi classici», 1. sz.

A Cinquecento vége óta a görög tanulmányok Olaszországban erős csökkenést mutatnak, bár oly kiváló művelői is vannak mint Morelli és Mingarelli, akiknek működését a szerző részletesen ismerteti. Újabb fellendülés csak a XIX. század elején észlelhető ismét. Az olaszországi görög tanulmányok a XVII. és a XVIII. század folyamán azonban nem elhanyagolható tényezői az itáliai kultúrának.

FARINI, PLINIO—ASCARI, A.: *Dizionario della lingua italiana di caccia.* Milano-Garzanti, 1941. 411 ll.

«Biblioteca di lingua nostra», 1. sz.

Az élő nyelvben a modern élet megkívánta állandó változásoknak és ezek nyelvészeti magyarázatának és kritikájának érdekes vázlata, amely jobbra szak-

folyóiratokban megjelent tanulmányait tartalmazza a szerzőnek.

FERRERO, GIUSEPPE GUIDO: *Prosa illustre dell'Ottocento. II. Leopardi — Carducci*. Torino-Milano, Paravia, 1941. 150 ll. 9 Lira.

Biblioteca Paravia «Storia e pensiero», 33. sz.

FLORA, FRANCESCO: *Storia della letteratura italiana. Vol. II. Il Cinquecento, il Seicento, il Settecento. Parte prima*. Milano, Mondadori, 1941. 569 ll. 14 tábla. 24 Lira.

GARRONE, DINO: *Giovanni Verga*. Luigi Russo előszavával. Firenze, Vallecchi 1941. XXXII+134 ll. 10 Lira.

Különösen Verga szellemi állásfoglalását és irodalmi attitűdjét vizsgálja, a stílus, a gondolat, a forma és az irodalmiság keretein belül.

MIGLIORINI, BRUNO: *Saggi sulla lingua del Novecento*. Firenze, Sansoni, 1941. 257 ll. 15 Lira.

MUSSOLINI, BENITO: *Parlo con Bruno*. Milano, «Il Popolo d'Italia», 1941. 166 ll. 23 képpel.

A legegyszerűbb és épp ezért a legfönségesebb emberi elbeszélés, beszélgetés egy atya és fia között, amelynek kapcsán megélevenedik a Duce fiának élete, élénk tárul ifjúkora, iskolaévei, fejlődése és rendíthetetlen bátorságának kialakulása. Az atya visszaemlékezéseihez, az egykori tanítók és tanárok, a bajtársak és fivérének a visszaemlékezései is csatlakoznak.

PICCOLOMINI, ENEA SILVIO: *Chrysis*. Vígjáték Ireneo Sanesi kiadásában. Firenze, «Bibliopolis», 1941. 96 ll. 30 Lira.

RÉGÉSZET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET ÉS ZENE

ALIO, ROBERTO: *Architettura funeraria moderna. Architettura monumentale*. Milano, Hoepli, 1941. XLVI+285 ll. 120 Lira.

BACHELLI, RICCARDO: *Gioacchino Rossini*. Torino, U. T. E. T. 1941. 298 ll. 14 tábla. 27 Lira.

«I grandi italiani» 19. sz.

RENDA, UMBERTO: *Matteomaria Boiardo* (1441—1494). Torino-Milano, Paravia, 1941. 133 ll. 6.50 Lira.

«Scrittori italiani con notizie storiche e letterarie.»

ROSSI, GIUSEPPE C.: *L'Arcadia ed il Romanticismo in Portogallo*. Firenze, Le Monnier, 1941. XII+138 ll. 18 Lira.

SAPONARO, MICHELE: *Leopardi*. Milano, Garzanti, 1941. 402 ll. 12 tábla, vk. 40 Lira.

Inkább a költő belső lelki fejlődését semmint külső életkörülményeit kíséri figyelemmel. Finoman idézi Leopardi szellemét.

TROMBATORE, GAETANO: *Scrittori d'Italia. Antologia per lo studio della letteratura italiana nella scuola media. Vol. II: secoli XVI—XVIII. Parte prima: Il Cinquecento*. Firenze, «La Nuova Italia», 1941. 604. 22 Lira

VALLONE, ALDO: *Il romanzo dalla Scapigliatura alla Ronda*. Genova, «E. degli Orfini», 1941. 335 ll. 20 Lira.

«Collana della nuova cultura» (Szerk.: A. Farinelli), 20. sz.

Az első részben a sajátosan olasz verizmust tárgyalja Vergától Tozzi-ig. A második részben a pszichológiai regénnyel foglalkozik és részletesen vizsgálja D'Annunzio munkásságát és korát. A harmadik rész a kisebb igényű, intimebb elbeszélő irodalommal foglalkozik. A modern olasz regény fejlődésének jó összefoglalása, irodalmi utalásokkal, életrajzi adatokkal és könyvészeti megjegyzésekkel.

Rossini legújabb és legobjektivebb művészi életrajza.

CARLI, ENZO: *Sculture del Duomo di Siena (Giovanni Pisano—Tino di Camaino—Giovanni d'Agostino)*. Torino, Einaudi, 1941. 82 ll. 28 tábla, vk.

«Biblioteca d'arte» 1. sz.

A sienai székesegyház szobrászi díszének közelről (állványozásról) való alapos vizsgálata, az egyes mesterek stíluskritikai szétválasztása és néhány eddig még ismeretlen szobrászegység meghatározása. A XIII—XIV. századi toszkániai szobrászat fejlődésének egyik fontos fonalát vezető végig.

DUCATI, PERICLE: *Pittura etrusca, italo-greca e romana*. Novara, De Agostini. 120 táblával, XXXVI ll.

Az itáliai festészet történetének rövid, összefoglaló vázlata, mely főleg a képanyagra támaszkodik, az etruszkoktól egészen a birodalom széthullásáig.

FIOCO, GIUSEPPE: *Giambattista Crosato, pittore di Casa Savoia*. Venezia, «Le Tre Venezie», 1941. 63 ll. 64 tábla. vk. 120 Lira.

Az eddig kevésbé méltatott festő első részletes életrajza. Ismerteti a Stupinigii és a torinoi Villa Realeben lévő freskóit, valamint velencei működését.

GALLI, EDOARDO: *Due sculture italiche: 1. Clitumnus. 2. Hereklu*. Firenze, 1941. Klny. «Studi Etruschi», 15. sz. 71 ll. 6 tábla.

A spoletoi Museo Civico Clitumnus-fejét és az 1940-ben Pantiere di Castelbellino mellett talált bronz szobrocskát helyezi a stíluskritika vizsgálatára. Az első Kr. e. VII—VI. századra, a másodikat a Kr. e. V. századra datálja. Mindakettő a görög befolyástól mentes autochton művészet keretei közé tartozik.

MANSUELLI, GUIDO ACHILLE: *Regio VIII. Aemilia*. Roma, Istituto di Studi Romani, 1941. 142 ll., szövegközi képekkel és 10 táblával. 18 Lira.

«Italia romana: Municipi e Colonie» I. sorozat, 6. sz.

Rimini római történetével, az olasz reneszánsz óta megindult antikkutatással foglalkozik a könyv. Ismerteti az ásatások, valamint a múzeumi anyag történetét.

A könyv első része Rimini általános történetét, az emberek és az etruszkok szerepét. A könyv második része a városfejlődést és topográfiát tárgyalja. A harmadik rész Rimini környékével, úthálózatával, lakott területeivel foglalkozik.

ORTOLANI, SERGIO: *Cosmè Tura, Francesco del Cossa, Ercole de' Roberti*. Milano, Hoepli, 1941. 223 ll. 200 tábla, vk. 75 Lira.

A XV. századi ferrarai festészet három legnagyobb képviselőjének ismertetése. A szerző megkísérli a kétesen attribuált műveknek határozott mesterhez való utalását, valamint az egyes oeuvre-ken belül a kronológiai sorrend felállítását.

RELLINI, UGO ALBERTO: *Il Lazio nella preistoria d'Italia*. Roma, Istituto di Studi Romani, 1941. 36 ll, 5 táblával. 5 Lira.

«Quaderni di Studi Romani. L'Italia della preistoria alla romanizzazione» I. sz.

A paleolitikumtól a vaskorig tárgyalja a történeti eseményeket. Véggövekzetéseiben az itáliai ethnikum és Roma keletkezését ismerteti. Róma három népfajtól származik: az eneolitikus vagy másképp mediterrán szabintól, az etruszktól és a villanovaiknak jelzett nem idegenfajtájú «terramaricoli»-któl. Ezeket a halogén elemeket olvasztotta egybe Róma, mintegy előrevetve későbbi történeti ivatását.

SALMI, MARIO: *L'arte italiana. Vol. I. Dalle origini cristiane a tutto il periodo romanico e una introduzione su l'arte classica*. Firenze, Sansoni, 1941. XVI + 328 ll. 467 képpel. 30 Lira.

SACCHETTI SASSETTI, ANGELO: *La cappella musicale del Duomo di Rieti*. Roma, «Psalterium», 1941. 114 ll.

Klny. «Note d'archivio per la storia musicale» XVII., XVIII.

A kápolna és zenészeinek története a XIV. századtól a XX. századig. Az egyes-organisták és karmesterek életét ismertetve sok igen érdekes zenetörténeti adatot is tartalmaz.

VENTURI, ADOLFO: *Leonardo e la sua scuola*. Novara, De Agostini. 120 tábla. XLIV ll. vk.

Leonardo különböző korszakainak és művészeti irányainak, valamint legközvetlenebb iskolájának rövid összefoglalása, gazdag és elsőrendű illusztrációs anyaggal.

*

OLASZ SZEMLÉ

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

SOMMARIO

	Pag.
TIBERIO GEREVICH: <i>Le relazioni artistiche italo-ungheresi</i>	161
GIUSEPPE HUSZTI: <i>Un discorso di Tito Vespasiano Strozza</i>	170
CARDO NÉMETHY: <i>I recenti scavi archeologici di Budapest</i>	178
EMERICO VÁRADY: <i>La letteratura italiana ed il pubblico ungherese</i>	203
LADISLAV GÁLDI: <i>Il Kosztolányi come traduttore del Carducci</i>	215
TIBERIO KARDOS: <i>La questione delle relazioni culturali italo-ungheresi nel Medioevo</i>	224
COLOMANNO KARAY: <i>L'idea del diritto corporativo italiano</i>	234
STEFANO IBRÁNYI: <i>Il diritto delle persone nel nuovo Codice Civile Italiano</i>	241
EUGENIO KOLTAY-KASTNER: <i>La vita di Cola di Rienzo (I.)</i>	268
RECENSIONI — Guglielmo Polgár: <i>L'Ungheria e gli ungheresi nell'opinione pubblica italiana del secolo XVII (R. Mosca)</i> — Machiavelli: <i>Il Principe (nella traduzione di Margherita Lányi). (R. Pian)</i> — Giulio Szalontay: <i>Il Duce d'Italia, fautore dell'Ungheria (R. Pian)</i> — Tiberio Barabás: <i>Roghi a Firenze (O. Degregorio)</i> — <i>Antologia della letteratura italiana (Compilata da Paolo Ruzicska) (R. Pian)</i>	290
ANTOLOGIA — Dai «Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio» di N. Machiavelli (Trad.: P. Ruzicska) — «Dialogo di Federigo Ruysch e delle sue mummie» delle «Operette Morali» di G. Leopardi (Trad.: G. Mörbitz)	296
NUOVI LIBRI SCIENTIFICI ITALIANI	306
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	317

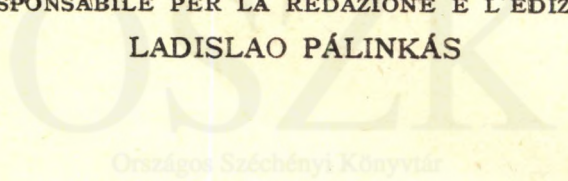
MARZO—APRILE 1942/XX

DIRETTORE

ALDO BIZZARRI

RESPONSABILE PER LA REDAZIONE E L'EDIZIONE

LADISLAO PÁLINKÁS

Országos Széchényi Könyvtár

Direzione e Redazione: Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon: 388—128 és 184—403

Amministrazione: Franklin-Társulat Magyar Irod. Int. és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon: 187—947 és 185—618.

Abbonamento annuo Pengő 20. Sostenitore Pengő 100. Un numero Pengő 4.
Numero del conto corrente postale: 16,853

Si pubblica ogni due mesi in volumi di 160 pagine

LE RELAZIONI ARTISTICHE ITALO-UNGHERESI

di TIBERIO GEREVICH

ordinario di storia dell'arte alla R. Università di Budapest, presidente della Commissione Nazionale per i Monumenti d'Ungheria

Le relazioni tra il popolo italiano ed il popolo ungherese in nessun campo sono state tanto continue quanto in quello dell'arte. I rapporti politici hanno subito delle interruzioni, quelli letterari sono stati magari unilaterali, ma quelli artistici sono stati costanti e con reciproco vantaggio. Le cause di tale costante collaborazione nel piano artistico sono varie: storiche, geografiche e spirituali. I contatti sono stati resi intimi e fecondi dall'atmosfera culturale per molti aspetti simile, e dalla parentela spirituale dei due popoli. Naturalmente le relazioni hanno giovato di più all'arte ungherese che non a quella italiana. Artisti italiani venivano in Ungheria e vi trovavano allievi e seguaci, mentre artisti ungheresi andavano in Italia come fervidi collaboratori dell'arte italiana. Noi conosciamo non soltanto i nomi ma anche le opere degli artisti ungheresi che lavorarono in Italia alla fine del Medioevo ed all'inizio del Rinascimento, tra gli altri: Michele Pannonio, Tommaso da Kolozsvár, Andrea da Szala o Zala.

Il Rinascimento è il periodo più fecondo dell'influenza artistica italiana in Ungheria, ma tale influenza non fu subita passivamente dall'arte ungherese, ma ne fecondò lo spirito creatore. In alcune regioni come l'Alta Ungheria e la Transilvania, il Rinascimento fiorisce ancora nel XVIII sec. e si protrae sino al XIX. Saltando il barocco, il tardo Rinascimento si allaccia, alla fine del XVIII sec. al neoclassicismo, poi allo stile impero. All'inizio del secolo scorso Budapest era la più pura città di stile impero. Anche questo stile giunse in Ungheria attraverso l'Italia. Il Piermarini, l'eccellente rappresentante del neoclassicismo dell'Italia settentrionale, esercitò in Ungheria una gradissima influenza. Lo stile del Palladio rifiorì nei monumentali edifici neoclassicistici di Budapest, come il Teatro Nazionale ed il Museo Nazionale. Il neoclassicismo ungherese fiorisce sino alla metà del secolo XIX. Artisti italiani come Michelangelo Grigoletti, Marco Casagrande, Giacomo Marastoni favorirono l'inizio della pittura e della scultura ungheresi. Il Marastoni fondò la prima accademia ungherese per pittori, presso la quale, nella seconda metà del secolo, studiarono grandi pittori come Carlo Lotz, Maurizio Than. Anche l'architettura del Rinascimento italiano esercita la sua benefica influenza sugli edifici della moderna Budapest. Nessuno meglio di Niccolò Ybl ha saputo tradurre nella realtà, ma in modo del tutto personale, lo stile fine del Palladio e del Sansovino. Il Teatro dell'Opera è la migliore creazione del nuovo Rinascimento.

Oggi l'Accademia d'Ungheria di Roma mantiene vivi e fecondi i contatti culturali ed artistici tra i due paesi.

di GIUSEPPE HUSZTI

ordinario di filologia classica alla R. Università di Budapest

Il nome di Tito Vespasiano Strozza è noto alla storia dell'umanesimo ungherese per una gara letteraria tra lui e l'umanista ungherese Janus Pannonius del quale aveva fatto la conoscenza.

Il Ms. Ottob. Lat. 1661 della Biblioteca Vaticana, nel quale, com'è noto, si trova la raccolta delle poesie di Tito Vespasiano, oltre i componimenti poetici che si riferiscono alla detta gara, contiene il testo di un discorso che si riferisce all'Ungheria. Nel 1489, in Europa era largamente sentito il bisogno di combattere l'imminente pericolo turco, ma le relazioni tra i vari Stati non erano favorevoli ad una volontà comune di debellare il turco; tale volontà era ostacolata specialmente dai dissensi tra il re Mattia e l'imperatore Federico III. Venezia, considerando la necessità di una collaborazione s'intromise per favorire un accordo, il che era anche nei voti della Santa Sede, ma, mentre il re Mattia era propenso al vagheggiato accordo, il figlio dell'imperatore Massimiliano, riteneva fosse più utile concludere la pace. Si propose l'incontro fra le due parti, affinché la pace potesse essere conclusa mediante accordi diretti.

Per incarico di Ercole d'Este, cognato del re Mattia, che avrebbe voluto farsi rappresentare, alla riunione avrebbe dovuto prendere parte anche Tito Vespasiano Strozza; siccome le trattative per l'auspicato convegno erano già molto inoltrate, Tito scrisse il discorso che avrebbe dovuto pronunciare in presenza dell'imperatore, e poiché le trattative furono improvvisamente interrotte, il discorso non fu proferito, ma il relativo testo ci fu tramandato.

I RECENTI SCAVI ARCHEOLOGICI DI BUDAPEST

di CARLO NÉMETHY

consigliere municipale, direttore generale della sezione culturale ed artistica del Municipio di Budapest

Secondo l'opinione corrente degli storici l'occupazione romana fu estesa sino al limite del Danubio dall'imperatore Augusto. Essendo allora il Danubio il confine estremo verso i barbari, la riva destra di esso venne rafforzato da presidi. Nella città di Aquincum i rappresentanti della cultura romana fecero costruire grandiosi palazzi e belle ville tra i monti.

L'invasione dei goti del 378, segnò la fine della fiorente cultura romana. Aquincum lentamente scomparve e soltanto ora, dopo quasi due millenni la nazione ungherese è in grado di apprezzare degnamente le rovine di essa. Nell'epoca romana Aquincum era il centro commerciale più importante tra Nord ed Sud, ma soprattutto tra Est ed Ovest. I commercianti che vi erano convenuti da tutte le parti dell'impero si assimilarono all'elemento romano. Un ricco commerciante siriano Aurelius Zosimos fece costruire l'anfiteatro, della città civile, mentre quello della città militare, il quale forma oggetto del presente studio, fu costruito verso la metà del II secolo.

Dal 1935 al 1941 nella collina chiamata Királyhegy, dalla forma di una elisse, furono fatti degli scavi che dettero risultati assai importanti. Ora dopo sei anni di lavoro ininterrotto le rovine di un grande anfiteatro di terra sono messe alla luce. Mentre l'anfiteatro per così dire civile era capace di seimila spettatori ed aveva una superficie

di 3200 metri quadrati, quest'altro poteva contenere 13,000 spettatori ed aveva una superficie di 5600 metri quadrati. Tutta la costruzione è lunga metri 131,84 e larga 108,42, l'arena ne è rispettivamente 89,59 e 66,11. Non si conosce il nome dell'ingegnere romano che lo progettò, ma è certo che fece un capolavoro.

Oltre all'anfiteatro, nei dintorni di esso si trovano altre costruzioni di origine romana le quali dimostrano che dal I al IV secolo in queste zone il livello di cultura era uguale a quello di Roma, fatte le debite proporzioni tra l'Urbe e la piccola città provinciale. Non lontano dal summenzionato anfiteatro il Danubio forma un'isola, nella quale l'anno passato vennero scoperte le rovine di un edificio che con ogni probabilità sarà stato la residenza di un comandante romano della legione. Gli scavi di questo edificio non sono ancora terminati, ma anche fin'ora hanno dato risultati preziosi: pavimenti in mosaico, frammenti d'affreschi ed altri oggetti minori che comprovano l'alto livello artistico della provincia ed il fine gusto dell'antico proprietario.

«LA LETTERATURA ITALIANA ED IL PUBBLICO UNGHERESE»

di EMERICO VÁRADY

ordinario di letteratura italiana alla R. Università di Kolozsvár

Il Várady si riferisce al saggio di Luigi Zambra, comparso nel numero precedente di questa Rassegna. Luigi Zambra ha cercato di stabilire le cause per cui, accanto a numerose traduzioni dal tedesco, dal francese e dall'inglese, esistono in Ungheria soltanto poche ottime traduzioni di opere artistiche italiane. Il fenomeno viene spiegato dallo Zambra con due argomenti: 1. date le sue relazioni con l'Italia, l'Ungheria si è sentita molto più vicina al mondo culturale italico che non a quello di altri popoli, sì che nei riguardi della letteratura italiana è venuta a mancare quella forza di attrazione che è propria delle produzioni estranee allo spirito ungherese; 2. le maggiori esigenze del pubblico ungherese di fronte agli scrittori italiani si spiegano col fatto che in Ungheria la conoscenza della letteratura italiana ha avuto inizio con i suoi più eletti esponenti (Dante, Boccaccio, Ariosto, Tasso, Machiavelli).

Secondo il Várady la fervida attività dei traduttori di cui ci possiamo facilmente rendere conto, come il vario valore delle opere italiane tradotte, contraddicono alla premessa ingegnosa del Prof. Zambra. Se è vero che nel corso dei secoli la lingua latina è stata un'importante mediatrice delle correnti spirituali europee, non è altrettanto vero che la cultura latina dei dotti ungheresi sia stata l'unico tramite con la poesia italiana. Dalla larga diffusione del latino in Ungheria non si può dedurre che, proprio per la latinità della cultura ungherese, tra tutte le letterature straniere l'Ungheria abbia sentito come meno estranea quella italiana. Anzi, forse proprio il contrario è vero, che cioè la media nobiltà fortemente ligia al latino, sentisse più avversione allo studio di altre lingue. Senza considerare che non furono certamente il Boccaccio, il Machiavelli ed il Tasso attraverso i quali il pubblico ungherese prese i primi contatti con la letteratura italiana. Le prime traduzioni dall'italiano in ungherese furono quelle di opere religiose, ed il primo scrittore italiano generalmente conosciuto fu Pietro Metastasio, il quale sollevò un certo interesse non perché fosse italiano ma perché era festeggiato a Vienna. La buale cosa dimostra che l'importazione dei beni spirituali è subordinata all'accessibilità degli stessi e non già al fascino di ciò che è straniero. D'altra parte, senza far torto al senso critico ed estetico del pubblico ungherese, non gli si può attribuire un infallibile discernimento dei valori letterari.

Diversi sono quindi per il Várady i fattori che ostacolarono una più larga diffusione delle opere letterarie italiane in Ungheria: il protestantesimo, le condizioni

politiche ed il predominio di Vienna, sotto il quale agonizzavano e l'Italia e l'Ungheria. A cominciare dal XVII secolo, la letteratura italiana si fa conoscere per il tramite di altri e sebbene talvolta sia stato possibile superare gli impedimenti prospettati, soltanto dopo l'unificazione politica dell'Italia, la sua letteratura potè ricollegarsi alle correnti spirituali europee. Alla fine del secolo scorso furono divulgate le traduzioni di Dante, del Petrarca, del Tasso e dell'Ariosto; altre opere italiane sono state presentate recentemente in veste ungherese. La guerra mondiale ha interrotto temporaneamente le relazioni letterarie con l'Italia, ma il felice orientamento dato ai rapporti italo-ungheresi dalla politica dei due governi, è ora assai propizio ad un più fecondo scambio letterario.

IL KOSZTOLÁNYI COME TRADUTTORE DEL CARDUCCI

di LADISLAO GÁLDI

libero docente di filologia romanza, professore della Scuola Normale Superiore «Eötvös»

L'A. si richiama alle idee sviluppate da Luigi Zambra nel saggio «La letteratura italiana ed il pubblico ungherese» pubblicato nel numero precedente di questa rivista, per accentuare una delle condizioni, che, secondo lui, concorrono alla diffusione all'estero di una determinata letteratura. Questa condizione è che all'arte difficilissima del tradurre s'accingano degli scrittori che posseggono un delicato senso dello stile, e, quando si tratti di opere in versi, siano poeti d'ingegno o almeno d'ispirazione. Esemplificando, l'A. cita la magistrale traduzione di Dante fatta da Babits e quella di Carducci condotta, con affinità di sentimento e d'ispirazione, da D. Kosztolányi. Non basta, egli dice, che la traduzione sia fedele al testo originale, ma è necessario che nell'opera tradotta vibri l'individualità dello scrittore, la quale affascina chi legge.

L'individualità del Carducci, filtrando attraverso il temperamento affine di un vero poeta ungherese quale fu il Kosztolányi, ha dato origine ad una traduzione che è un'opera d'arte ed una nuova creazione. Non sempre, però, il Kosztolányi si sentì attrarre dal mondo spirituale del Carducci; il mondo oraziano delle *Odi barbare* fu estraneo al suo spirito, non così quello di *Rime e ritmi* che suscitò nella sua sensibilità vibrazioni e simpatie infinite.

LA QUESTIONE DELLE RELAZIONI CULTURALI ITALO-UNGHERESI NEL MEDIOEVO

di TIBERIO KARDOS

libero docente, professore di liceo

L'autore di questo saggio risponde ad un'obiezione mossagli da Rodolfo Mosca nella recensione di suo libro di recente pubblicazione (Cultura medievale, poesia medievale. Budapest, 1941), comparsa nel primo numero di «Olasz Szemle». Secondo l'opinione del Mosca gli studi relativi ai rapporti culturali italo-ungheresi del Medioevo sono lacunosi e non illustrano la reale situazione dei rapporti stessi nel periodo anzidetto, mentre appare più abbondante la materia che si riferisce ai rapporti dell'Ungheria con la cultura francese. Ciò dipende, risponde il Kardos, dal maggior numero di ricerche eseguite nei riguardi dei rapporti con la Francia dagli studiosi ungheresi, dalla maggiore accessibilità del relativo materiale storico ed archivistico e dai risultati veramente

cospicui sino ad oggi raggiunti nello studio delle relazioni tra Francia ed Ungheria.

Il Kardos stesso ammette che ci siano da deplorare delle lacune nella storia delle relazioni italo-ungheresi del Medioevo, anzi egli stesso si è adoperato in tutti i modi per colmarle, servendosi del materiale di cui poteva disporre, e che può esser distinto nei seguenti tre gruppi, a seconda delle fonti cui viene attinto: cortigiano, chiesastico e, soprattutto, universitario. Il Kardos inoltre segnala le questioni che potrebbero essere utilmente studiate, perché da queste si potrebbe attendere dei risultati per una conoscenza veramente scientifica dell'argomento. Tra l'altro, egli ritiene che nuovi elementi potrebbero emergere da uno più profondo studio dei rapporti letterari italo-ungheresi, in particolare, dallo studio dell'influenza esercitata da Dante in Ungheria. Il partito migliore sarebbe quello di indagare metodicamente negli archivi e nelle biblioteche italiane dal punto di vista dell'interesse ungherese, fornendo agli specialisti i mezzi materiali utili allo scopo.

L'IDEA DEL DIRITTO CORPORATIVO

di COLOMANNO KARAY

dottore in giurisprudenza

Il presente articolo forma una parte di un libro in preparazione dell'A. sul diritto corporativo e sull'ordinamento sindacale e corporativo. Il capitolo intitolato «l'idea del diritto corporativo» prende in esame prima la preparazione scientifica e sistematica della riforma nonchè le precedenti giuridiche e teoretiche. Analizza e confronta i risultati dei due convegni di studi sindacali e corporativi (1930, 1932) poi esamina le varie istituzioni della propaganda scientifica dell'ordinamento corporativo, enumerando i loro vari organi e riviste. Nella terza parte di quest'articolo l'A. prende in esame la denominazione stessa di diritto *corporativo* e l'origine dell'idea del corporativismo. Nel collocare il diritto corporativo nel sistema giuridico italiano, vari esponenti scientifici non concordano nemmeno oggi: alcuni lo ritengono parte del diritto costituzionale, altri lo considerano come organico integrante del diritto amministrativo. Tutti concordano però che il diritto corporativo e l'ordinamento sindacale-corporativo, nel loro sviluppatissimo stato di evoluzione, contengono norme generali adatte a formare la nuova ideologia tanto costituzionale, quanto amministrativo e finanziario dello Stato moderno.

IL DIRITTO DELLE PERSONE NEL NUOVO CODICE CIVILE ITALIANO

di STEFANO IBRÁNYI

giudice di tribunale, comandato al Ministero dell'Agricoltura

Lo spirito delle leggi rispecchia la concezione morale di un'epoca e le disposizioni del diritto positivo contenute nei paragrafi dei codici si ispirano a principi ideologici; è possibile pertanto enucleare da quelle disposizioni i criteri che permettono l'analisi della struttura intima dei codici e la conoscenza dei motivi materiali di cui il legislatore ha tenuto conto.

Ciò premesso, l'A. dichiara i precedenti storici del nuovo codice e si addentra in un'ampia disamina del diritto delle persone nella sua essenza e nella sfera di competenza. Da essa risulta che il diritto delle persone riflette il concetto che ha il legislatore del-

l'individuo, della famiglia, della collettività e che esso scaturisce dai rapporti che tra questi intercorrono nell'ambito dello Stato che emana le leggi. Inoltre, il diritto delle persone denuncia i caratteri etnici dell'ambiente che esso disciplina ed aiuta a conoscere intimamente la Nazione, non soltanto negli elementi costitutivi materiali della stirpe ma anche nei fattori spirituali che determinano il processo creativo di una peculiare ideologia nazionale.

Il I Libro del nuovo Codice Civile Italiano si informa ai principi del Fascismo. La legislazione fascista ha modificato, rinnovandole, le disposizioni del Codice del 1865 ed è ritornata alla tradizione del diritto romano, cui il Codice Napoleonico del 1804 non s'era mantenuto fedele. Lo dimostrano fedelmente gli articoli del nuovo Codice. Difatti, l'art. I del nuovo Codice riassume gli articoli I e 724 del Codice del 1865 (artt. 8 e 725 del C. N.) e riesuma così il raggruppamento classico dell'antico diritto romano (*De statu hominum*). L'art. 3 rispecchia in modo significativo il concetto fascista del lavoro. L'art. 5 vieta gli atti intesi a disporre del proprio corpo, in modo da cagionare una diminuzione permanente dell'integrità fisica, o che siano altrimenti contrari alla legge, all'ordine pubblico e al buon costume. I codici nati dall'individualismo non conoscono tali disposizioni, ma il diritto romano antico afferma che «*nemo membrorum suorum dominus esse videtur*».

Le norme riguardanti le persone giuridiche assicurano allo Stato il controllo necessario nell'interesse della Nazione. Le disposizioni relative al domicilio, alla residenza, all'assenza e alla dichiarazione della morte presunta, alla parentela e all'affinità (sesto grado), al matrimonio e alla filiazione ecc. trovano tutte il debito posto nel Codice fascista. Nell'interesse della famiglia, l'art. 165 permette la costituzione del patrimonio familiare. In virtù dell'art. 176 la dote può essere costituita o aumentata anche durante il matrimonio, mentre l'art. 1391 del Codice del 1865 e l'art. 1543 del Codice Napoleonico non concedevano questo diritto. L'antico diritto romano invece: «*PACISCI POST NUPTIAS, SI NIHIL ANTE CONVENERIT, LICET*» (*De pactis dotalibus*).

Gli istituti del riconoscimento dei figli naturali e dell'affiliazione rappresentano innovazioni speciali introdotte dal Codice Civile Italiano; è una novità pure l'istituto del giudice tutelare, mentre quello della adozione ha subito nel nuovo Codice Civile Italiano rilevanti modifiche.

Il Nuovo Codice Civile Italiano realizza una grande opera legislativa che è chiamata ad assicurare la pace sociale secondo i principi della giustizia fascista.

LA VITA DI COLA DI RIENZO

di EUGENIO KOLTAI-KASTNER

ordinario di letteratura italiana alla R. Università di Szeged

L'A. presenta in uno stile che mantiene la forza rude dell'originale la traduzione dell'anonima vita trecentesca di Cola di Rienzo, quasi per intero, omettendo solo le parti che rappresentano più che altro delle digressioni (soprattutto nel libro II).

Nella breve prefazione riassume la storia dell'anonima vita e le notizie che la critica ha potuto assodare intorno ad essa ed al suo autore. Si serve di base l'edizione di A. M. Ghisalberti (Roma, 1928).

*